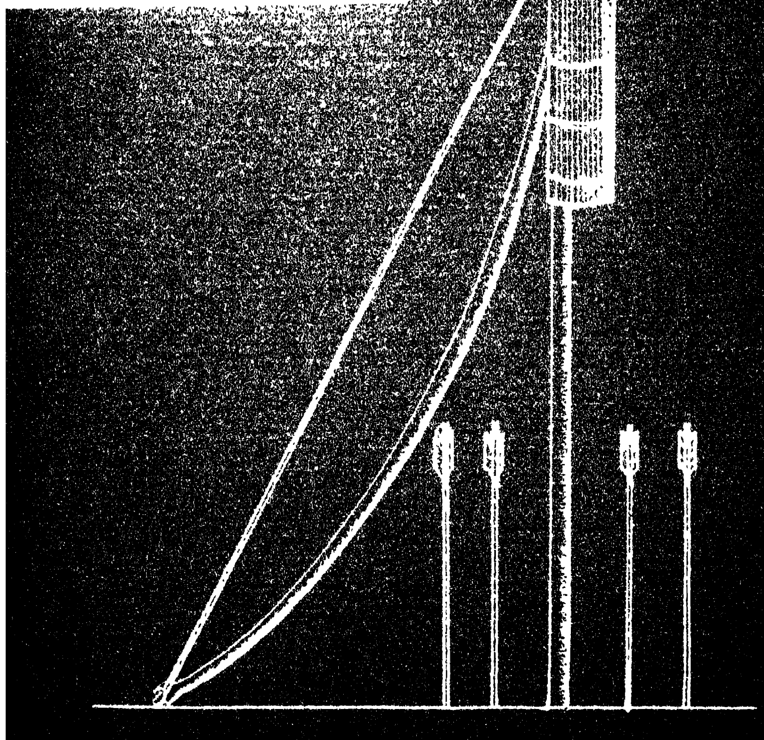
Ka Rongbiria u Hynñiew-Trep

KRIK WAR

Ban kynmaw ieid

Ïa i Pa (**K. WAR**), bad Ïa i 'Rad (**Bih Laloo**)

kiba la leit bam kwai ha ling u Blei

ha ka 9 tarik, Kylla-lyngkot 1974

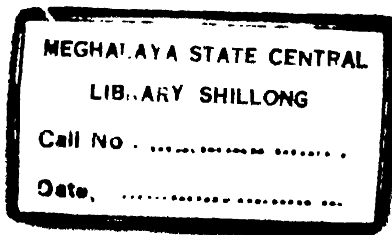
bad

13 tarik, Rymphang 1976

KA RONGBIRIA U HYNÑIEW-TREP

d a

U DONBOK T. LALOO

1 9 7 8

Mrs. S. S. KHARSHMAI,
LUMMAWBAH,
SHILLONG - 793005.

KA HOK LONGTRAI LA TYNGKAI

☆ ☆ ☆

T. 890
Don Bosco Press,
Shillong.

Jingkdew

KA RONGBIRIA U HYNÑIEW - TREP

Sngewnguh

Haba u 'rangbah B. C. Jyrwa u kynthoh ha ka kot jong nga 'Ka thymmei pyrkhat u Khasi bad ki parom' da kaba u ong, "Nga dang khmih lynti shibun na u khulom ksiar jong une u 'rangbah bad ba u dang lah ruh ban ïai bteng sa kiwei pat ki thup ba u dang tyngkai ha ki thiar jong u". Nga la shim ïa kata ka jingkyrmen jong u kum ka kynpien bad nga pdiang 'rangbah ïa kane ka jingïaleh wat la ngam tip da ei ngan kieng atiar, shaphang kaei ngan thoh. Ka jingïatip-lem ka pasiaw, "Da u Khnam bad ka Ryntieh". Joit nga ïeng ban wad ïa ki 'Nam rim sner kylluh[1] sop bad nga pyrshang ban thung laha ïa ki ha ka thoh ka tar. Nga leit rah pyni ïa ki ha ki khraw pyrkhat ka ri. U 'rangbah B.C. Jyrwa, Mawlai Ïewrynghep bad u 'rangbah George L. Chyne na Sohra ki la pyni buit ïa nga kumno ban thung beit ïa u risaw ha u sop khnang ba un her beit siak sha ka lingdieng[2] ka thoh ryntih. U papun R. Tokin Rymbai pat u ong "U 'Namjer um pat paw bha", u da pynsyaid-or ïa ka mynsiem jong nga haba u bteng bad ong "Ka ïing jong nga ka plie arphew-saw kynta na ka bynta jong phi, lada nga burom ïa uno uno u briew, nga burom khamtam ïa uta uba pynlong briew ïalade". Nangta u sa bthah de ïa nga ban

---

1. *Kylluh* = Kaba khih, synjor, kylluid.
2. *'Lingdieng* = Ka pliang dieng.

leit ïa kynduh ïa ki katto katne ki 'riew tymmen kiba lah ban ai buit ban pynbiang ïa kaba dang duna. Hynrei u Dr. R.S. Lyngdoh u ong "Kam pat biang wat kyrkieh ap shuwa, (ba nga la kyrkieh ban pynmih noh ïa kane ka kot) khie leit tih shuh shuh na ki par u bah Phrún Kharumnuid ka Syiem-sad Khyrim (Shortimai) u Syiem Khyrim (Olim Sing) u Lyngdoh Nongkrem. Kylli na i bah Lakhon Shullai, Bah H. Cotton Khongsdoh. Ka rongbiria, u Khnam bad ka Ryntieh kam shoh umshit lada phi ieh noh ïa u Syiem Abi uba la shang pyrthei khamtam sha ri Pnar".

Kitei ki ktien u Dr. R.S. Lyngdoh ki long ka jingbtinlynti, ha kajuh ka por ki pynskuiñ bitar ïa nga bad nga la shim ïa kata ka jingbtin-lynti kum ka kynpien ba-ar. Ka jingïaleh kaba dei ban ïaleh. Hynrei kumno ngan ïaleh da u 'saipan synjap? Sa shiwat ka jingïatiplem ka pasiaw "uba ïap-ïaleh u im bad uba im-randien u ïap". Kumta da ka ram nga pyndap la u 'saipan bad nga thom ïa ka ri u Hynñiewskum. Ka miet ka klet ban dum, u nongshohnoh u klet ba u ri thlen, u nongaiksuid u thlun ban thnom, wat ka jingpang hi ka klet ban pynñiun mynba nga leit wad ïa u khnam bad ka ryntieh. Nga la lum katba nga lah ei ban shem ryngkat bad ka jingsngewnguh ïa kitei ki kynrem ki lyndan, ki khraw-pyrkhat ka ri u Hynñiew-trep.

Nga pynpaw ruh hangne ïa ka sngewnguh-sngewburom ba khlem kut-trai ïa ki katto-katne ki 'riew-tymmen, ki 'rangbah, ki 'rangbiria ka hok-ka sot na kiba nga la ïoh ban lum ban kynshew ïa ki khanatang, ki 'tiensneng — 'tienkraw, ki 'tienhok — 'tiensot ryngkat ki phawar, kiba long ki soh ki syntiew u paid Hynñiew-trep Hynñiew-skum.

BAH AIRMAN NONGKYNRIH, LUMMAWBAH : U 'rangbah nongkam-ïasiat ne nongbat-ryntieh ka Synjuk Wahingdoh, ha ka snem 1956 u la pynïoh ïa ka Synjuk Wahingdoh ïa ka nam LAHDUH, mynba la don ka jingïaknieh ïa katei ka nam ha

ka ïasiat Republic da kaba jop ïa u Nongkrem ha madan Kirkit Laban. Ynda u la poi shong (shnong) sha Lummawbah u la long u nongbat-ryntieh ka shnong Lummawbah bad u la lah ban wan rah ïa ka nam lahduh da kaba u Lummawbah u jop thiaw ïa u Madan Nongkynrih ha ka ïasiat Tirot Sing ha ka snem 1970. Kumjuh ruh ha ka snem 1978 ka kynhun jong u ka " Ri Lum Khasi " ka la jop ïa u Laitumkhrah ha Madan Malki ha ka ïasiat Tirot Sing.

BAH KORBART KHARAKOR, SOHRARIM : Ha ki por ba kham mynshuwa u Sottri Khongsit Mawmihthied u long u nong-kam-ïasiat bapawnam shibun, uba ïadei ruh shipara bad i parad Lobarson Khongsit. I Bah Korbart i long uwei na ki 'rangbiria kynsai ba ju long nongpynïaid ne nongkylla khnam ha ka ryntieh u 'rangbah Sottri Khongsit, mynba dang shong-shit bha ka ïasiat hapdeng u Laitkroh, u Mawkma, u Pyrda bad Sohrarim.

PARAD LABARSON KHONGSIT, MAWMIHTHIED : (†) La kha ïa i katto katne snem shuwa u Jumai-bah (12.6.1897). Ma i ruh i long iwei na ki nongkam-ïasiat bastad jong ka Sohrarim namar ka Mawmihthied bad Sohrarim ki dang ïa bat kawei ka ryntieh. Ki Sohrarim haduh shuwa ka snem 1970 ruh ki dang wan shaw hi ïa i man la ka sien ba ka ïasiat shnong ka sah ha ka dum ka ïong ngit.

PARAD ISHOR THANGKHIEW, NONGKSEH : (†) I long iwei na ki 'rangbiria ka hok-ka sot ha ki por ba mynshuwa bad baroh baroh ki ju ieid eh ïa i namar ba i long uwei napdeng ki 'rangphawar ïasiat ba pawnam tam lah ban ong ha ka por jong i. Ha ka por u Jumai bah i la samla-lud.

BAH PRUP LYNGDOH, LAWSOHTUN : Uwei na ki 'rangbiria ka hok.

(†) Bam kwai ha dwar u Blei.

BAH EDWER NONGRUM, LUMMAWBAH : (†) I long u nongkñia ba pawnam kylleng ka ri War thaiñ Sohra.

BAH H. COTTON KHONGSDOH, MISSION SHILLONG : I dei kpa ïa u Minot Shabong (†) Sordar ka Pynter Raid Shabong. U Minot Sordar u long u nongkam-ïasiat ba pawnam shuwa ba u Syiem Abi Sing un paw pyrthei ha ka ïasiat-khnam.

BAH SPORSO MANIK SYIEM, WAH DIENGLIENG, (Risa Colony): Uwei na kiba tip bha ïa ka riti ka dustur ka hima Mylliem. U dei na ka kpoh longsyiem ka hima Mylliem.

BAH JOSING KHARKONGOR, NONGRIM HILLS SHILLONG : Uwei na ki 'rangbah nongïalam ka Seng Khasi.

SYIEM OLIM SING : (†) U Syiem ka Hima Khyrim.

MEI-IEM SHORTIMAI : Ka Syiem-Sad ka Hima Khyrim.

BAH ROBART MARBANIANG, POLO : Uwei napdeng ki nongkam ïasiat batbit, uba ju leit ïakop ïasiat-thong sha ki thaiñ Smit.

MYNTRI BAKHUM RYNJAH, NONGKYNRIH : U Myntri ka Nongkynrih.

LYNGDOH WYRTA NONGKYNRIH : U Lyngdoh ka Nongkynrih.

BAH ASON NONGKYNRIH : U nongkam ïasiat ki Nongkynrih.

BAH LET NONGKYNRIH : Uwei na ki nongpynpur-khnam ka Nongkynrih.

'RANGBAH MANJLI TADOR. UMSAW NONGBRI (BHOI) : U long u nongkñia bastad ka ri Bhoi.

(†) Bam kwai ha dwar u Blei.

BAH BAR KHARSATI : U Nongbat-ryntieh ka shnong Thynroit, Mawbah bad Mawryngkneng.

SORDAR TREN THAMUIT : U Sordar ka Thynroit, u nongsuit nongshor khamtam ha ka jer khun.

BAH SENDRO KHARBYNGAR : U nongkam ïasiat bastad ka Smit u ïoh jinghikai, na u Kñi JAWER KHARBYNGAR (†) bad u kpa, u Kylla Nongrum (†)

BAH HOWELSON DOHLING POMMALANG (SOHRA) : Ki Sohra ki ju khot ieid ïa u 'I Palieh'. U long u nongpynïeng haba behmrad, u nongphawar haba jop ïasiat ne ïoh mrad, u nongduwai-phirat uba leh ba kam da ka ktien khlem da kñia bad u nongswar batbit ha ka por ba dang im i men Hobi Diengdoh.

BAH DROWEL TOHTIH, ÏEWUMLENG, SOHRA : U long uwei na ki nongswar ba kham paw ha ki por mynba dang im i men Hobi Diengdoh bad i men Tibor Myntri Diengdoh, kiba long ki nongbat-ryntieh bapawnam ka Sohra.

BAH NORIL MAJAW, KHLIEH-SHNONG SOHRA : Uwei na ki 'rangbiria uba ïoh jingnang jingtip na la u Kparad, *Pamen Sneng Kharmylliem,* iba la im haduh shispah-saw snem ka rta.

BAH SIKEN NONGTRAW, POMSOHMEN SOHRA : U long uwei na ki nongïasiat batbit.

BAH ÏONG DIENGDOH-BAH, POMSOHMEN, SOHRA : U long uwei na ki nongïasiat batbit bad nongbeh mrad.

WOH JALA KHONGMAWLOH : U 'riewtymmen na Siatbakon (rum Pynursla).

BAH SHO KHONGSIT, RAMKHENG : U 'rang-oh-sur ha ka phawar iasiat.

(†) Bam kwai ha dwar u Blei.

BAH HANIAL KHARBULI, LAITLYNGKOT : U 'rangbah nongkam ïasiat ka Laitlyngkot. U ïoh jingstad na u Rising Rynjah, u nongkam ïasiat bastad ka Laitlyngkot, mynba ki dang bat kawei ka ryntieh bad u Laitkroh.

BAH DESTIN NONGSTENG, UMLYMPUNG (Mylliem Khadarmer): Une u 'rangbah u la kynjoh sha ka hynñiewphewsnem ka rta bad uba tip bha ïa ki khanatang ka hima Mylliem.

BAH DAKOR KHARSATI WAHLAKHAW, (Khadsawphra): U long u nongkam-ïasiat ne nongbat-ryntieh. U la ïoh jinghikai shaphang u khnam bad ka ryntieh na shnong ka War, kata na i men Harai Rani. (†)

'PARAD TIHON MARBANIANG, PYNDENG NONGBRI (Khadsawphra): I long i nongbat-ryntieh na Manai (Khadsawphra) bad i nongkhan-nongduwai. Ha u Jumai-bah i la don kumba phra ne shiphew snem ka rta.

WOH RIATATHIAR SHALLAM, DULONG (Jowai): U long u nongkam-ïasiat ka Dulong bad u Nongsumar ïa kiba pang, u nongshat-nongkñia ka Jowai. Ha u jumai bah u la don hapdeng shiphew bad khatsaw snem ka rta.

'PAHEH ROBIN PASSAH, PANALIAR (Jowai): U 'Rangbah Nonglum-nonglang uba la lum bniah bha ïa ki dustur lehniam ki Pnar (Niam-Tre) ha kine ki arphew snem ba la dep.

WOH SHAIMON PYRBOT, ÏONGPIAH (Jowai): U 'rangbah nongkam ïasiat, u kham paw ha ka liang ka jingnang jingtip ïa ki rukom-dustur bad parom-Pnar hyndai.

(†) Bam kwai ha dwar u Blei.

LAKHON SHULLAI, LAMA VILLA (Shillong): Uwei na ki rangbah ba tip shaphang ka Niam-tre ki Pnar.

'PARAD OLEN MAWLONG, (†) MAWLAI-NGUT (Shiliang-um, Lum Diengïei): U long uwei uba paw bha ha ka pynïeng beh mrad.

BAH KHENG KURBAH: Uwei na ki 'rangphawar-Langhei ka Mawlaingut. BAH DWEK KURBAH, BAH KJENG NONGBSAP, BAH IDRO NONGBSAP, BAH PROM KHARBULI *bad* BAH BISHON KHARTHANGMAW ka kynhun Nongïarap u 'parad Olen Mawlong.

BAH PHRUN KHARUMNUID, UMPHRUP (*Smit*): u long u 'rangïasiat ba pawnam tam ha kane ka juk. U la ïoh ka jingtip pateng na u 'men Nongkhlieng bad u Baba Lyngdoh Nongkrem mynba ki dang im. U ju smat ban leit beh mrad bad la u kpa (Korin Mylliem) ryngkat u Phrui Synnah u paralok jong ki.

BAH KLIP LYNGDOH MAWLIEH, NONGKREM: Uwei na ki 'rang ïasiat.

LYNGDOH PHRIKSWEL: U Lyngdoh Nongkrem.

MYNTRI KURDON PONGRUP, NONGKREM: Une u ïadei shipara arkmie bad u 'rangbiria pawnam u DER PONGRUP. (†) U long u nongkam bad nongsiat batbit naduh ki por u Syiem Abi.

MEDISTAR WARBAH, NONGKREM: U Myntri Khyrim.

REV. FR. S. SNGI LYNGDOH S.D.B., MAWLAI.

DR. HAMLET BAREH, N.E.H.U. SHILLONG.

(†) Bam kwai ha dwar u Blei

REV. FR. V. ALBERA S.D.B. Upper Shillong, BAH CHARLES SUSNGI, Nongkrem, BAH R.M. SUSNGI, lai Mer Upper Shillong, bad BAH S.K. LAKIANG, Umlyngka.

Shuwa ban pynkut nga ai khublei kyrpang ïa i Bah JULIUS SUSNGI WAHINGDOH, iba la jynsur mynsiem katta-katta da kaba i la pyndro ei ïa kine ki dur baroh kiba phin shem ha kane ka kot. Kum juh ruh ïa ka Sorkar Meghalaya kaba la ïarap pisa bai-shon katto-katne.

Nga pynkut da kaba tyrwa ïa kane ka kitab barit ha ki kti baskhem jong phi ki nongpule basbun khnang ba ngin lah ban pynneh pynsah la ki dustur ki riti babha, ban roi irat ka jaitbynriew, ban hun mynsiem ki longshuwa ban shngaiñ ki longdien.

Lummawbah,
Shillong - 793005.
Raid Sawkur Nongkseh,
30 tarik, 'Nailar 1977.

DONBOK T. LALOO.

Ki shat jingshai

"Shikham u 'Nam bynrap ngan siat
Ba phin rymmuiñ kum 'tieh 'laimat".

Duhai nga pynshong la ka 'tien hok, ban eh ka rngiew ka rwiang, ban ïeng ka nia ka jutang ha khmat ka Blei ka Ïawbei ; ban rasong ruh ka lympung ne ka pyrkhat, ha ba ngi dem ïai wad ïa kiba la sep ïa kiba la ngen ; ban kyrsiew pat na ki kpep ïa ki shyieng ki Longshwa manshwa. Ki proh jabieng ki khraw pyrkhat bad ki saiñ pynïar ki duriap ban saiñ dur saiñ dar, ban pynsei 'lapeh ïa ka rynïeng rynïot jong ka jait bynriew ; ba kan nang ïai san irat, ryngkat bad ka kup-ka phong ba ishongkun. Kane kam dei ban kut tang ha ka pyrkhat ka pyrdaiñ, hynrei ngi la dei ban sei madan ïa ki 'nam pynkup ki 'nam pynphong, ym shuh tang da ki 'nam lymboit ki 'nam lymbiang ; ban prat ïa ka dwar ban pun mawkjat, haduh ban da khuid ka dum-ka sangïa.

U Samla 'Rangbah Donbok Laloo, u la pyrshang ban pynsum ban pynsleh ban pynphong ban pynkup, ban pynsad, pynkhyllong, ïa ka dur ka lumpung ka Rongbiria, lyngba u 'namïong lyngba u 'namsaw ryngkat bad ka 'tieh 'laimat, naduh ka liangdieng haduh ka skum ne ka thong ; khlem ka lyndet ka kylla ïa ka 'thingïong ka 'thingsaw, tang da ka

biria tang da ka birai suda halor ka 'tien hok na ka Mei Hukum u 'Pa Hukum ; khlem da ai lad ïa ka kam byrtong leh byrtong, kaba thmu ban pynjia ei ei ïa ka mamla, ïoh bud khongdong ka 'lapakhot sha la ka met. Kumba la pruid dak da ki longshwa manshwa, ha ka lynti kaba khuid kaba suba kdom dom dom, jong ki 'Rangbiria ka mynnor bad ka mynta. Ki.da bud ksai sawar tdop tang ha ka biria shibeit, da ka khuid ka suba kynjai ; khlem ka ktien tohmet, ïoh kem daw ïoh snoh daw ha uwei ha u ar, ba ïoh lynshop ei ka dawrem na kata, u da ïaid ryngkat bad ka sneng ka kraw kaba bud dien sak-shi sak ; haduh ha lympung, ha ban da dap ha ban da shlei, da ki 'namdei da ki 'namshei ka skum mam. Duhai ho, u da pan ha ka ktien hok ka ktien sot, ka Hukum ha ka leit ka Hukum ha ka wan ; ban sohkti ban diangti u Kynrad na jrong, u Kynrad na tbian ba kan phuh ka ryntieh bad u khnam, ban khie buk ka daw bah ha ki lympung ki 'Rangbiria, ban shongshit ka muluk, ka hima, u hap ban siang da ki ktien don nia suba nylla. La kum ka jaiñspong ba la sieh thuïa, ba da iphuh iphieng shisha shisha.

U Bah Donbok Laloo um shym la thoh ïa ka tang namar ba u bang ban jngi ïalade ha ki Lympung ki 'Rangbiria, hynrei u thew ruh ban pynkyndeh mynsiem ïa u paid ka Ri sha ki jingpyrkhat ba kynthong bha. Ban ong pat, ba u ïoh mynsiem na ki lympung u Robin Hood, u kai khlaw ka Bilat, u Paris ka Troy, ne na u Ram, u Ayus u Arjuna ka Ri India. Ka long kaba bakla katta katta. Namar naduh shwa ïa kata ka por ruh u Khasi u la don la u 'nam jer ka 'tieh jer, haduh ba kin da long ki 'Rang khlawait bad ki 'Rangbah kieng ryntieh ba pawnam ; ymtang ha ki lympung ka Rongbiria hynrei shaduh ki lympung ki madan thma, ban da ïa ka kur ka jait, ban da ïa ki khun-ki kti bad ban da ïa ka Ri bad ka jait bynriew. Na ki Padot Mynrati kiba ngim lah shuh ban

tip ïa ka kyrteng jong ki, ka wan hiar pateng pat ha ki 'Rangbiria ba pawnam jong ka Ri : kum ki jong u On bad u Hon Shangpliang, u 'Pamen Kyrhui Rani, u Trik Rani ka Lait Mawshing bad kiwei. Kumta na ki syngit jong u Lamare, u thew la ki Khnam shaduh u Lum ka Mei-kha bad na ka thwei Syiem ; ki suh khlieh ban mih shaduh ka thwei Rongdi. Hato ngi lah ban len namarkata ba kane kaba u Bah Donbok u la thoh kan nym kren ei ei ïano ha kano kano ka rukom ? Hynrei u la shat khyndiat ki symboh ban pynpyrkhat na ki phngit-ki phngar, khlem da pharia ïa ka ktien ha ki jingpyrkhat jyndong jingmut ïoh ki tih kharai palit ïa ka jait bynriew baroh kawei. Pynban u la pynphai ïa ka thlien jong ka wah ka ban poi shaduh kaba u thmu ; haduh ba ngin da ïa ïohmad lem ïa ki um krem umkroh kiba bthei na ki khyndai ki umpohliew jingstad. Lym kumta kumno ngi lah ban bteng pat ïa ka lynti jong ka mynnor, ka mynta bad ka lanor. Kane kaba u Bah Donbok u la leh, ka la long ym tang ba ka la thylleng ban sei speh bad sei symphiah : kumba la thung ïa u risaw ha u sop, hynrei ka sap jong une u Samla 'Rangbah, ka la long kaba ïaid siewbha shaduh ki kynïan jong ka Ri baroh kawei. Nga don ka jingngeit kaba skhem bha, ba kane kan nym shu sah lwer ha ki ñiur ñiur jong ka lyngngai. Hynrei u la nang suh khlieh sha ki thwei ar-rynïeng skong, ban sei ïa ki paila mawlynnai ba la buhrieh da ka mynnor, haduh ba kan da suh thied, sha ki pyngkiang bad ki lynter jong ka ri baieit jong ngi.

Ha u Khasi, ka Ryntieh bad u khnam, ki kren shaphang ka jingïa lympat jong u bad ki at ki them ; ki raieh ki raidam. Ki kren ruh shaphang kumno ba u klan lyngba ki lat lat, ka um-ka ding bad u tur lyngba ka khia ka shon. Ka lympung ki 'Rangbiria ka long ka jaka kaba pynjah ïa ka jraithied bad ka jremmet, hadien ba u la pynngat ïa ki Shrah bad kynrang ïa ki Baden. U Khnam ka Ryntieh kim kut ruh tang ha ka

jer-ka thoh, hynrei ki thew ruh sha ki kliar lum jong ka Nam bad ka Burom ; haduh ba ngin da ïoh ban dih ïa ki khyndai um-shyngiar ka jingstad, ym tang ha ka pule-ka dangle, hynrei ha ka saiñ Hima Sima kumjuh. Ki jingkylla ki lah ban kyrthep umsaw, tangba ngin nym shah pynkylla. Ka ktien kyntang kaba u Khasi u khlei ka long ka ktien juban dap lak suda, ka bym ju kham don ka ktien phlan duman.

U klongsnam ki 'rangïaleh u ïaikyndeh ban kynshait na ka hynnin sha ka mynta bad na ka mynta sha ka ladai lathai. ki at-ki them teng teng ki ju ïaipynartatien ïa u 'riew ïaksaid, pynban kim don bor ban pyntngen ïa ka mynsiem ba snar satar jong u Bah Donbok ban phai dien kum u khawpud. Namar ba u sngewthuh ba tang ka kam wad jakpoh kam biang, hynrei don kam ban ïa duriap bad len lade katto katne haduh ban da lah ban sei kyrhai ki moiñ ki manik bad ki paila mawkordor. Ka jingduk kam dei ban long ka daw jong ka jingran dien. Hynrei ka shong eh ha ka por ba shemphang jngai bad ka jingsngewieit ïa la ka jait byn-riew. Kaba pynshong thiah thai ïa la ka sap-ka phong, kam lah ban kynshew ei ei ïa ka lawei ; lada ka dei ban pyndap ïa ki thiar ka mynta. Ngim dei ban kieng atiar tang haba don ka thma, hynrei shwa ban jia ka thma ruh ngi dei ban long kiba la pynkhreh lypa. Ki tusbir ka mynta kin long ka shap ïa ka lawei, ban pynsah ïa ka Riti u Mynnor. Hato don kam ban da shat-da kheiñ shi shang pylleng ?

Ha kane ka nongrim u Bah Donbok u seng la ka nia ban saiñdur ïa ka lympung ka Rongbiria naduh Sohphoh-lynrum, ban neh ban sah ka rong ka taw ; ban khie rasong u 'namshei-u 'nam dei. Lymda une u Samla 'Rangbah u la lum ïa ki Saphret-ki saphrong kiba sah sakma kylleng ka Ri, kin long syriem kum ki kor shongthait bad ki kpep ba la sop sohpailen ha ka jingiehnoh shrah khlem don ba peit khlem

don ba i. Kiba thrang ban jngi ha ka jingtip, ki dei ki khun ka jingshemphang. Ka jingsan jong ka thoh-ka tar ne ka pule-ka dangle ka dei ruh ka jingsan jong ka Riti. Ka dohnud u briew ka dei ban plie rynghang ïa ka jingkhang jong ka jingshemphang, wat lada u dei ban ïa phyrngop ïa la ka jingtip sha ki thwei jingpyrkhat, kaba ka lynter bad ka pyngkiang jong ka, ka la nangsuhthied bad par la ki tnat sha sahit bneng. Dei nangne ba u la pyrshang ban krang sha ki Ñiamra ba kyntang ym tang ha ka mynta, hynrei sha ki pubon ba rieh ki matti lyngksiar.

U Nongkam ïasiat u long u nongbat kular kat kum ka Hukum, bad ka mamla kaba lyndet ïa kata ka shah lynshop da ka daw rem. Shisien ba la ksan ka ktien ka mut ba u 'nam-tam ula don lypa sha kata ka liang; bad ka thong ruh ka la phuh lypa ha kaba ki khnam kim ju noh khyndew shuh. Ka ktien ka long ka kular kaba don bad ka Hukum. Haba pang-ba jhia, haba suh-ba thar, haba-mynsaw mynsnam, ka shit-ka syang bad kiwei, u Khasi u kren tang da ka ktien. La seng nongrim pat ban hikai pateng ha ki longdien jong ka mynta da kaba ki ong, "Bat ïa ka ktien hok, wat ju kren madei mata ïoh ka sher kylla". U tnum-u tyndai ka thoh-ka tar, ka pule-ka dangle u la nang ïar na ka por sha ka por. Ka jylli jong ka ktien Sohra imat kam lah pynbiang shuh, ban pynkup pynphong ïa ka rong-ka rup jong ka ktien Khasi. La u Maw jabieng ba kongsan u dang sah ha ka. U Nongwar, u Mawphlang, u Khatsaw phra, u Lyngngam, u Pnar, u Nongkrem, u Bhoi bad kiwei ki la nang ïa pynkha kamra shaid shi shaid, ban pynphuh pynphieng; ban airong airup bad ban pyn pur sa ki syntiew ki skud haduh ba kan da kot tyrpeng bad kiwei pat ki jait ktien ka pyrthei India shiban bad ki ktien ka pyrthei arban laiban. Ka jingpyrshang ban bsiap ne tynsat ïa kiwei pat ki jait ktien jong kiwei ki

dong ka Ri, ka long ka jingpyrshang kaba stad shibun. Ha ka jaka ba ngin pynlut por sha ki ktien shim kylliang, to ngin ïa pyrshang shwa na la ïing. Haba ngi ringnia ïa ka jingïadei kur ka ktien Khasi bad ki Mon-Khmer lane bad ki Mon-Annam ngim pat sngewhun, namar ba ka dang pynlyngngoh wat ïa kiba bun ki 'riew khraw ka pyrthei kiba pyrshang ban tih ïa ka thymmei jong ka; namar ba ki dang buh ïa ka ktien Khasi ba ka long ka jait ktien ba long kyrpang ka bym don jingïasnoh bad ki jait ktien Tibeto-Burman. Ki sakhi satar kim pyn shlur ïa ngi ba ngin kut nia tang hangta, khlem da wad-da thew ïa ka tynrai jong ka, haba u thning ka jingïadei kur bad ki jait ktien Mon-Khmer ka shai kumba sha ka sngi. Ngi ieh ha ki khraw pyrkhat, ki proh jabieng bad ki saiñ pynïar ban krang ïa ki par mawsiang, ban prong ïa ki pubon bad ban kylla stong halor kane ka phang haduh ban da shem ïa u thning ba shisha jong ka.

U Bah Donbok, u la wan rah ki ktien kynnoh ne ktien pynap ba thymmai na ki thiar ka Ri Pnar bad nawei naar ban sakhi ba ngi long kiba la 'riewspah lypa ha kine ki jait lada ngi la sei madan lut ïa ki. U la bet ïa u symbai Sohbang ne Sohthiang, ïa kaba un sa kheit ruh ïa u soh jong u. U la thew la ki kjat lyngba ki lynti kiba eh bad khohruh khohram, don ruh ki thiep ki jur, ha shwa ba un poi sha ki pyntha phlang ba jem bad bani. Ha ka jingïaksaid, ki minit ki kylla sha ki kynta, ki kynta ki kylla sha ki Sngi, ki Sngi ki kylla sha ki Hat, ki Hat ki kylla sha ki Taïew ki Taïew ki kylla sha ki Bnai bad ki Bnai ki kylla sha ki snem. Bad hapdeng kine ki jingkylla u Bah Donbok ula bah la ka wait Lyngngun ban prong ïa ki 'lawbah 'lawsan haduh ba ka phang kan da khuïd kdum. Hapdeng ka khohruh khohram, u la pynplih ïa ka dwar-ka lynti, ban pynwan dur lyngba ka kup-ka phong ba ishongkhia. U pynïeng la u klong-u skaw, u da pan ïa ka

dak ha ka kem ha ka lar katba ka dei ha shwa ba un tare sa ïa ki mawlynti; da kaba plaid ïa ki khmat jong ngi ha kine ki kyntien kiba u ong, "Ka Hukum ka ai ïa ka 'Ktien' ban long u dieng synshar ïa ka pyrthei......Ka Ktien bad ka Hukum ki ïaid lang ryngkat, ka pyrthei bad ka ktien ki ïaid lang ryngkat". Ki 'riewstad ka pyrthei ki sakhi ïa kane, ha kaba u Noah Webster u ong shisien, ba "Ka ktien ne ka jingkren ka long ka jingai ba kyrpang jong u Blei". U Johnson pat u ong, "Ka ktien ka long ka riam ka beit ne ka phong-ka kup jong ka jingpyrkhat". Bad "Ka ktien kam dei tang ka kali jong ka jingpyrkhat, hynrei ka long ka atiar ba pakatam jong ka jingmut jingpyrkhat", ong sa u Sir. H. Davy. Ha kawei pat ka por u Bulwer u ong, "U Trai Nongthaw u la ai sngewbha ha ka pyrthei salonsar ïa ka ktien, hynrei tang khyndiat eh ki dohnud kiba lah ban batai shaphang jong ka". "Lada ka rukom ka jinglong jong ngi ka pynkulmar, kham bunsien ngi ju kynnoh ïa ka ktien". Ong sa u Dwight D. Eisenhower. Kumba u Singkni um lah ban jngi ïa ka sahit bneng tang da kawei ka sner, kumta ruh u briew un nym lah ban poi sha kliar u lum ka nam bad ka burom tang da kawei ka ktien; la ka jyndong ne jylliew katno katno.

Ngim lah ban set kyllut ïa ki shkor haba ki jingsawa ki wan shoh ha ngi, ban kyrsiew ïa ngi ba da ka juh ka bor jong ka DING ka lah ban pynum ïa ka khleiñ, bad ka pyneh ïa ki Mawpyllon ba la kyllaiñ na ka ktieh. Kumba da ka KTIEN ngi lah ban pynlong lok bad da ka ruh ngi lah ban pynlong ki nongshun ba sniew tam. Hato kane ka ju suh thied ne em ba ngin tyngkai, haba ngi thir ngi thaiñ ïa ka ktien ba ngi siang ïa ki para briew, lyngba ki kyntien Symboh ksiar ? Ngi dei ban lur biang por, khnang ba kan paw pyrthei ha ka por ka ba dang kynthong bha, naduh ki sla, ki snepdieng haduh ka kot sada. Teng teng u sin-u jer

ha ki syntiew ki skud ha ki khñiang ki ksiah ïa ki jingmut ba kynjang jong u briew, lyngba u 'Tiew lynning, u 'Bat jasieh bad u sla sohphlang kum ki nongïathuh por ïa ki Nongtrei lyngkha bad ka ñiang kynruh sohphlang, ka ñiang kalia, ka ñiang sohum, bad kiwei kat kum ki por. Ka mariang ka kynthup lut ïa ki khuiñ jingstad kiba don sawdong jong ka. Hynrei la ka shlei katta ruh pynban kam ju kiew skong. Ki briew kiba shemphang shisha kim ju don por ban rah krong shaphang ïalade, namar ba kim da salia than shaphang kata. Katba kiba duna ka jingshemphang pat, ki im sngi tang ban kiew skong h u 'langtylli khlem raiñ-khlem rem. Namar ka jingshisha ka kdup ïa ka jingkhraw hapoh ki thapniang jong ka, kumba ka Kohkarang ka kdup ïa la ki khun. Dei ruh tat ynda ngi la sngewthuh ïa ka dor jong kiwei, bad ban kham klet kaba pyrkhat shaphang ïalade ba ki khyrdop jong ka jingsngewrit kin sa sdang ban plie. Namar ïa ki briew ba shisha la sei na ki thwei ba jylliew jong ka dohnud ba jar jar, ym dei na ka pyrthei kaba kaw kaw. Ka kham don jingmut kaba pyrthuh bud ïa ka jingim jong ki longshwa jong ngi, ban ïa kaba ngi shu ïa rah krong ïa ka jingkhraw jong ki. Ngi dei ban long ki briew kiba khraw shisha khnang ba ngi lah ban sei bad skor kum u jingthung uba biang ka sboh, kam pher la ngi long na kano kano ka jait symbai. Kumba ka por shong thait kaba kordor ka ïa dei tang bad kito kiba trei shitom bad kiba bun kam shisha, katba ki 'riew lili kim tip ka mut aïu kata ?

Hato ngin pynlut sbai ïa ka bym long kpu ? Ne ngin tih ban wad ïa ki symboh ksiar katba ka por kam pat dier. Da kaba pynthikna ïa ki pud-ki sam, ha lum-ha madan, ha riat bad ha them, ha kaba ki aïom ba seisoh kin ïoh ban bet ïa u symbai ha ka. Ki syrwet jong ka por kim dei ban dam noh. Ki 'Lawkyntang ki dang tyngkreiñ, ki mawbynna,

ki kor shongthait, ki kpep bad ki 'pepbah ki dang shynna, ban khana ïa u paid ka Ri sha ka mynnor kaba ki la pynïeng ïa ki mawkynthei shynrang; kumno ruh ba ki kynruh shangkwai, kynruh shanam bad tynjuh maw jynshoh. Shano kine kin dam bad kin ngen khlem sei sla sei soh, shano kine ki mynsiem ksiar ki rieh na ki khmat ka mynta. Ah ! lada kin wan ban hiar pat sha ngi ki longdien na dwar u Blei, ngin jin da la ïoh ïa kawei pat ka jingkyrsiew ba shynrang ha shwa ba ki synriahti jong ki seiñ puh kin troh ïa ngi.

Bad katba na Syngit u Lum Shyllong nga peit, ka long rynïeng jong nga ka triem bad ka phieng ban ïohi ïa ka jingwan jyllei jong u puit khlam na kiwei pat ki Ri ba pher; ba lada ka Ri bad ka jaitbynriew ba nga ieit eh kam khie bynriew mardor, ka ïa kan poi ha kaba ngin ym kyrduh ïa ki umpohliew ba shngiam ne ïa ka bam-ka dih ba bang ; ki 'erbatemon ki 'erbatesi trai shnong bad ïa ka ktien kaba la jan ban kynjoh khaskaiñ sa katto katne por, kum ka apot ki nong Tripura mynta. Ngim dei namar kata ban shu ïa jngi tang ha sla um ban jah shit, hynrei ngin hap ban suh khlieh shaduh sha trai syndon ban lap ïa ka tynrai ba shisha jong ka. Ngim dei ruh ban kmen tang ha ki jingpalei, ïoh ka jingbam kruiñ ka pynïap ïeng ïa ngi. Ka por ka khot mardor ïa ngi na ka Shoh tyndep sha ka kyndit bynriew pat, katba ka jingkhot kam pat dier. Hynrei ba ngin long kiba im jingmut bad kiba ïohi jngai, ki ban nym thame ha ki jingkynoi thiah, wat la ngi ring mynsiem ïa ki lyer ka ri mihngi sepngi, ka shatei shathie, ba ngin ym lapmiet lapshai ban ïap op hangta. Lada don kiba theh umpjah da ki jingduh jingkyrmen, pynban, ngin khie joit ynda ka step ka la wan ban noh kjat sa shisien pat, kaba dap kaba shlei ruh da ka jingkyrmen, halor kine ki sur.

" Aïu ko Ri baieit jong nga, ngan leh namar jong pha ?"

Khatduh khatwai, nga sngewshlur ban pynbna paidbah hangne ba u Bah Donbok Laloo u la long uba nyngkong eh, kum u nongmait phang ïa kane ka thup ka Rongbiria kaba la sah shrah baroh shikatta; da kaba u la pynsad pynkhyllong pynriam pynbeit bha ïa ka ha shwa ba kan mih pyrthei ha ka lyngwiar ki khraw pyrkhat. Haba u la pynhiar ïa u khnam na tyndai ym tang ha ki lynghoh kti u 'Rangbiria bad kumno ruh ba ki siej ryntieh ki khalalek ha suiñ. Hynrei haduh ha ki ryngkap, u 'Rang Kiengstieh. U la pynphuh ruh ïa ka 'Tieh 'Laimat haduh ka 'Tieh San mat, nalor ka thong ne ka skum, naduh ka Liangdieng haduh ka Skum san panpoh; da kaba pynshong nongrim ha ka Mei Hukum, kaba la ai ha u bynriew ïa ka 'tien-Hok 'tien-Sot, kaba u la soh kti diang kti ryngkat ka nguh-ka dem, ka dwai-ka phirat ba kan nym pynbyrsieh ïa ka lympung ka Rongbiria da ka byrtong bad palat Hukum, ïoh ka pynpat lyndang pyllup. Lum kumta ka jingmut jong ka Rongbiria kam khia thew shuh.

Hato ngin ïa ker kper ynda ka langtuh kper ka la dep bam shngiam rai ? Ne na ki thiar ka mynnor ngin khar ïa ki symboh jingpyrkhat ban tei mot ïa ka mynta bad ïa ka ladai lathai.

Ngam pat ngeit ruh ba kane kan long kaba kut ne kaba wai na u khulom-ksiar jong u.

Ngin nym shem ruh hangne ïa ka shemlanot ne ïa ka Biria, hynrei tang ka biangpylla.

B. Chedrack Jyrwa,

Department of Khasi,
Shillong College,
Shillong.

KA NOH THONG

KROSEL COT.,
Khliehshnong,
CHERRA BAZAR - 793111
Meghalaya
16 - 12 - '77

Ha ka jingsam-lyngba jong nga ïa ka kot " Ka Rong-Biria u Hynñiew-trep ", nga sngew kumba ïa nga la rong sha ki lngit ka Mynnor, myndang ïeng rasong ka Sotti-juk jong ki Aïom-Ksiar, Ka Kper Eden u Khasi hyndai, mynba u Blei u dang hakti hakjat bad u Hynñiew-Trep.

Kane ka kot ka dei, kumban shu ong noh, ka banyng-kong eh na ki kot ka Stad-Tip-Phang ha ka thup ka-thoh ka tar u Khasi. U Nongthoh u la dei ban tur lyngba ki rai-eh rai-dam, ban jaw um-syep bad jaw um-mat ha kaba wad ïa ki 'liew-khnai ban ngam sha kat kane ka khuiñ, kaba jan jah-rngai ha ki lat-lat ka Mynta. Dei da kane keiñ ba u Nong-thoh u la buddien ïa ka ang-nud u Myllung Soso uba ong :

" Ko lyer ban im namar ka Ri —
Sa shisien pat to beh hangi.
Sa shisien pat ka suiñ kan sngur,
Sa shisien pat kin paw ki khlur."

Sa shiban ruh, kane ka kot ka dei ka Prat-Lynti ïa ki Longmynta bad ki Longdien. U Bah Donbok u la thwet ïa ka phang, ba mangi ki nongpule ngin buh-jingmut ban

ïawad-ïa thud ïa ki pnat ka Stad-Tip-Phang kaba u Bah Donbok u la kdew la pyn-i, khnang ba ka rngai bad ka tusbir jong u Hynñiew-trep kan khie-im biang kumba ong u Myllung Elias.

" Sha thwei ki por ki Longshuwa,
Ki jingpyrkhat ki sam-lyngba.
U Stad-pyrkhat shaneng-sharum,
Un sngap-tohkit ki Hynñiew-Skum."

Nga ïai kitbok ïa u Bah Donbok ba un nang im slem ban nang thwet ïa ki khuiñ, bad nang ngam sha ki thwei ka Mynnor, ban im ka Lawei.

Khu - Khu - Khu, U Blei,

GEORGE L. CHYNE.

Gram : NEHU Phone : 6533
NORTH - EASTERN HILL UNIVERSITY,
Lower Lachaumiere, Shillong - 793001,
Centre for Creative Arts
'Nailar 6, '78.

Nga la pule da kaba sngewbha ïa kane ka kot, " KA RONGBIRIA U HYNÑIEW-TREP " da i Bah Donbok T. Laloo.

I Bah Donbok i la leh shitom ban pynlang ïa kine ki phngit jingtip; kum u 'riew wad jingtip bad u 'riew pule da thew, i la lum lang bad la pynmih madan ïa ki, ha kane ka thup. Ha nga hi, kane ka jingtrei ka long kaba i la tih pura bha na ki madan ïasiat, na ki 'riew-tymmen kiba tip bha, kumjuh na ki khana-parom bad kiwei ki tlong jingtip. I la kynroi bad pynryntih bha slait ym shuh kum ka Rongbiria hynrei ka Rong pynsah nam syndon ïa u Hynñiew-Trep. Kumta kane ka kot, ka la kylla long uwei pat u mawbynna ha kine ki por. Nga ai khublei ïa une u samla uba ju pyrshang ban tynrong ruh ïa ki kam jong ka Ri jong u ha la ki tyrpeng.

U Khasi hyndai, u long uba 'riewspah shibun ha ka liang ki jingïalehkai ; ka khalai wait bad ïapom, ka ïa kawang bad lyngsher sum, ka jingpda maw bad jinglynsher ïa u mawsiang, ka ryngkang dieng ka ryngkang thlong, ka ryngkang mawsiang, — kine baroh ki long ki jingpynbit ïa u Khasi hyndai ha ka met-ka phad bad ka jingmut. U Khasi hyndai u long uba jrong jwaiñ ha ka rynïeng, uba met-bah, ksah bad jwat bad ka maiñ kaba kum u 'riewthma, kata ruh kumba la buh jingkynmaw da ki phareng ha ki record jong ki ha ka por jong u Iskat Sahep (David Scott) ba u Khasi

u don ka maiñ 'riewthma. Kine ki rukom pynmlien da ki jingïalehkai ba kham khia bad ba kham ther bor, ki la duh la slem. Sah mynta sa tang ka siat khnam ryngkat bad ki jinglehkai kine ki juk, kum ka Football, Hockey, Basketball, Badminton bad kiwei.

U Khasi mynshuwa u pynkap ïa ka Sports ryngkat bad ka Art. U kren da thew, u ïaid da thew bad leh da thew. Kumta haba u wiat ha shkor bad wien ïa la ka ryntieh, u leh ïa kata ruh da kaba thew, namar khlem da thew, ym ju poi ha ka sohpdung. Da kine, u siat da ki khnam ka hok ban pynher syrngiew ïa ka pop, ban ïeng ka ksaw-ka kpong, ban jop ka rngiew longbriew.

I Bah Donbok i la sei madan ïa ka jingmut ba jylliew-tam jong u Khnam bad ka Ryntieh. Khlem u khnam, ka riam shad kam lah long. Da u khnam, ki jop ïa u nongshun, da u khnam ki siat ïa ka byrsieh byrsang ha ka por khlieh briew, ha ka jer-ka thoh, ka bishar-ka khadar bad kumjuh ki khnam ki long ki nongda ïa ka mynsiem u briew, ba un poi hok-poi beit sha Dwar u Blei. I la thoh bniah bad pyn-jlih bha ïa ka rukom ïasiat, ka nia ïasiat, ki khun u khnam bad ka ryntieh, ki kongbah ïasiat donnam, iktiar bad ksan rngiew, kiba ka jingstad jong ki, kham palat ïa ki Robinhood ka Ri Bilat. Khmih pat u khnam bad ka ryntieh — ki kylla long ka ťlong bah ki khana-pateng kiba tuid bad khih ha ka snam u Khasi-Pnar haduh mynta mynne.

Hynrei u Khasi hyndai, u ïeng da ka nia-ka jutang bad u buh da ka jingngeit niam baskhem bha wat ha u khnam bad ka ryntieh. Kumba ka Pah Syntiew ka la wan na ki kyrdon naneng sha u khun Hynñiew-Trep Hynñiew-Skum, ban seng ïa ka Hima bad ka Niam Hima shityllup, ban seng ka long syiem-man syiem baskhem, ban pynneh ïa ka sad-ka sunon, bad buh ka niam-shad bad ka shad kynthei lane shyn-

rang, kumta u khnam bad ka ryntieh, ki la long ka jingïoh kynti u khun Khasi-Pnar na ka Blei Nongai hukum, kaba ieit bad isynei ïa u briew ba tlot ; ka pynkup la ka hok-ka jutang Blei ha u khnam bad ka ryntieh. Kumta wat tang ha u khnam bad ka ryntieh, katno tylli ki jingdwai jingphirat bad ki phawar ki la kyrsoi bad shlei na ka dohnud u briew ba ki long ka jingai Blei, naduh mynnyngkong ka sngi ban kren ki 'tien-hok 'tien-sot ban ïada ïa ka hok-ka sot ha ka thma ne ha ka ïapan ktien. Da u khnam bad ka ryntieh, u Blei u la pynlong ïa u briew ban jop bad kylla nongsynshar halor ki mrad bad ka pyrthei. Kumta ha ka ïapan ïa ka hok-ka sot, u khnam bad ka ryntieh, ki long u nonglamphrang.

Ka subject ka la kylla long kaba ïar shikatdei ban pynpaw ïa ki nongrim ka culture ha ka hok-ka sot, ka long hima-sima, longsyiem-long bakhraw, u khun-u hajar, ka niam Blei, ka trei-ka ktah, ka lympung shad bad ïa siat bad ter ter. Kumno ka culture ka bat skhem ïa u briew, ka pynkha bad saiñdur ïa ka maiñ long-briew bad ka rngiew bajwat u Khasi.

Ki phawar ki don bun-bun rukom ; ki khlei ïa ki ha ki ktien pharshi, hynrei ki jingmut pat kiba stet bad da thew kumba siaw hi u khnam ynda la pyllait na ka ryntieh. Ki ktien duwai phirat bad ki phawar ba la lum na ki ktien khun jong ka Ri u Laiphew Syiem, ki pynpaw haduh katno ka poitri ka la kha bad mih pyrthei ha ki rhyme bapher. Hynrei ka akor da thew bad ïa siat ka kren jam ba ha u Khasi hyndai, ym don ktien pynrem ïano-ïano, la kano-kano ka mamla bad u Khasi u la tip bha ïa ka sportmanship kham bniah ïa u phareng. Dei ïa kata ba u Khasi nyngkong eh u ïawad.

Haba ngi peit pat sha ka pyrthei ba mynta, ngi sngew lehraiñ namar ka jingjem rngiew palat. Nga ju ïakren bad ki 'riew-tymmen bad nga sngew kum ma ki, ba ka jingïaleh-

kai football mynta ki long ki nongpynpait shnong bad nongpynpait dong namar ba kata ka akor bad mynsiem ïalehkai u Khasi kam don shuh. Don kiba ong ba kane ka raibi ïapait ka la don naduh ka por u phareng mynba la wallam ïa ka football bad kiwei pat ki jait ïalehkai kiba la pynmyntoi katba ha kiwei pat ki liang, ki pynpra ïa ka mynsiem ïa tylli, bad pynduh ïa ka mynsiam ïa ithuh lok bad ïadei lok ha ki madan ïalehkai. Wat ki skul ruh ki kylla ïa pait tang namar ki football. Kiba nabar pat ki sngewtynnad ban ïa sapra ma ngi bad ki bet ki symbai pynpra. Kumta ki nongpynïaid bad u paidbah, ngi dei ban peit bha ba ïoh ka dei pynban tang ka raibi kaba pynjem rngiew ban pynpait pynpra. Na ki phawar ïasiat, ngi ïoh jinghikai ba ha ki madan ïalehkai, ngi dei ban pynmlien ban burom bad khublei lok para mamla la rem ne la jop.

La sngewdei ruh ban kham pynbun bha ki kam ïasiat khnam bad lada lah ruh ïa ka rukom khalai wait bad sum bad kiwei-kiwei de ha ki skul khnang ba ka matti u barim kan ïai sah dak ha ki 'Rangdajied, u Hynñiew-Trep ha kine ki por.

Ngi ai khublei ïa i Bah Donbok T. Laloo namar kane ka kot. La ka kyrteng ka dei ka *Rong Biria,* ka dei kaba shisha pat ha kaba wad jylliew ïa ka Nongpateng u Khasi-Pnar, kaba la pynïaid ryntih ha ka nongrim babiang, ban pynphyrnai ruh ïa kawei ka lyngkha jong ka Culture phyrnai jong ka Ri baieit eh jong ngi. Ngi kyrpad-kyrpon bad sngewnguh eh lada ki College bad ki skul bad u paid nongpule kin ïashim kabu, ban pule duriap ïa kane ka kitab, ban poi sha ka thong — ban poi hok-poi sot da ka lynti ka nia-ka jutang babiang sha ka jingpyndep hok ïa la ki jong ki kamram bad ki jingkitkhlieh ha ka rukom uba rim-ba jah khlem ka jingkangar ïa ka bymdei hok bad bud beit ïa u khnam shisha uba lam tynti.

DR. HAMLET BAREH

NGA PDA RUH LA U KHNAM

SHILLONG.
Oaklands

Ha kine ki laiphew snem tam jong ka jinglaitluid, ka l'er jong ka ka la nangai-bor ruh ïa u khun Khasi-Pnar ban nangroi irat ha ka thoh-ha ka pule. Ki Primary skul ki la nangmih ha ki nongrit ki bym ju khmih lynti ban ïoh ïa ka jingshai jong ki; ki Middle English skul bad High English skul ki la nangmih ha ki shnong ba khamheh, bad ha Shillong ki la nang kham bun ki College. Ha Jowai pat la pynmih sa ka Government College. Kine ki la ïarap ïa u khun Khasi-Pnar ban nangkiew ha ki kyrdan jong ka pule ha ki skul heh bad skul bah. Ngi la ïoh ki samla kiba lah ban ïakhun bad kiwei pat ki khun jong ka mei India ha ki jingïaleh ban ïoh ïa ki kam ba halor eh ha ka Ri, kum ka I.A.S., I.F.S. bad kiwei kiwei de. Ka jingkot jong ngi sha kine baroh ka long lyngba ki kot ba thoh ha ka ktien Phareng. Namarkata, ki samla jong ngi ki kham smat ban pule ïa ki kot ha ka ktien phareng, wat ïa kito ki bym dei ki text-books jong ki ruh : ki kot kiba ki pule ban pynbyrngia kai ïalade, ne ban ïoh jingtip kyllum shaphang ka pyrthei, ne ban kham sngewthuh ïa ka sap longbriew manbriew. Nga la shem bun hapdeng ki lok ba la ïoh jinghikai ba kham shaneng ba kim da salia eh ban pule ïa ki kot Khasi shisien ba ki la dep ïa ki text-books jong ki mynba ki dang don ha skul bad college. Hapdeng ka jingsngewphuhmat bad jingsngewsarong ïa ka jingkiew jong ngi ha ka liang ka pule ba kham shaneng ka

don ka jingsngewrem bad jingsngewbuhkhoh kaba khraw pat haba pyrkhat ïa kaba ngi lyndet, shisien ong, ïa ki jingthoh ha la ka ktien. Kiba pule ïa ki kot Khasi ki kham bun kito ki bym nang Phareng eh ; kiba pule tang ïa ki jingthoh ha ka ktien Khasi hi. Ngi dei ban sngewnguh ïa ki jingkyrkhu barit eh ruh ba ngi ïoh; naba ki long ki symbai ki ban pynlong ïa u diengbah.

Hapdeng katne ruh, ngi dang ïoh hi ki kot Khasi ba mih ir shi ir. Namarkata, ngi dei ban ïaroh ïa ki nongthoh kiba pynlut ym tang ïa la ka por bad ka buit ka bor ban pynmih madan ïa ki, hynrei kiba sei la ka pisa kaba ki kynshew kyndiap namar la ka jakpoh. Ha kiwei pat ki jaidbynriew ki nongthohkot ki ïoh ym tang ka jinghun namar ba ki kot ba ki thoh ki pynïar ïa ka jingmut jingpyrkhat jong ki para-ri la jong, ki pynbyrngia ïa ki, ki ai ïa ki ka jingsngewbha bad ka bor jong ka jingtip de; hynrei ki ïoh ruh ka jingmyntoi ïa la ka pla kaba nang aibor, arbuit, ai mynsiem ïa ki ban nang ïaithoh ki kot ba kordor. Ha ngi pat, ki nongthohkot jong ngi, ki lah ban ïoh jinghun ba ïa kata ka sap ba ai u Blei ha ki, ki la ïasam ïa ka bad la ki para-ri, bad tang katta hi. Tang ki nongthoh ïa ki text-books kiba lah ban khyllie hadien bunsnem ïa la ka trai; ki nongthoh ïa kiwei pat ki kot kim lah khmih lynti satia ban dang ïoh khyllie pat, lait sa tang ka said kumno re. Ha kine ki sngi ka Sorkar la jong ka la ai jingïarap malu mala ïa ki nongthoh ban kyrshan ïa ki ban siew ïa ki nongshon ban dup ïoh sei madan ïa la ki kot. Kane ka la ïarap shi rukom ban kyntu ïa kito kiba don ka sap ban thoh, ban nangïai thoh. Hynrei tang katne kam biang. Ka don sa kawei ka lynti ba khambha shuh shuh ïa ka Sorkar ban leh. Kata ka long ba ki library jong ki skul rit, skul heh bad skul bah, library jong ki Block Development Officer bad ki jong ki Deputy Commissioner,

Sub-divisional Officers, Administrative Officers, bad kiwei kiwei de ki ophis kin thied ïa kine ki kot khnang ba ki nongpule, khamtam ha ki nongrit bad nongkyndong kin ïoh-lad ban pule ïa ki. Da kumne kan plie ka dwar ka lynti ïa ki nongthoh ban rung ha man la ki thliew ïing ka Ri ; bad da kumta ruh ka jingshai jong ka kan phriang. Kan nangïarap shuh shuh ban aiti ïa kane ha ka Education Department, bad ka Information & Public Relations Department.

Nga la pda ïa utai u khnam ha ka thong kaba jngai. Lada ngim shah ïa ki lyer langthari ban pynper ïa u, un shei khlem pep. Mynta ngan pynlait sa uwei pat ha ka thong ba hajan. Kata dei kane ka kot u Bah Donbok T. Laloo, " Ka Rongbiria u Hynñiew-Trep. Ngi la don hi kat ban ïa kren briew ki kot Khasi ha ki phang kiba ïapher. Hynrei bun na kita ki long tang kito kiba dei ha ka jylli jong ki Novels, ki Drama, ki Poetry, ki Puriskam, ki jingïathuh-khana lyngkot (short stories). Ki dang duna ki kot kiba dei ha ka liang ka pyrkhat pyrdaiñ u khun Khasi-Pnar, kham-tam kito kiba ngam sha ki thwei jong ka sap longbriew manbriew jong u kumba la seng u Ñi-u Kong naduh kulong ba kan neh-kan sah, kan roi-kan pa, kan khlaiñ-kan plung ka jaitbynriew ha la ka Hok-ka Sot la jong. Ha kawei na ki jingthoh jong nga nga la ong ba lada don kaei kaei kaba pyni shisien pyni ïa u khun Khasi-Pnar ba u pher na kiwei kiwei pat bad kaba da ïahap ïakup hi sbiak bad u, kata ka dei ki khnam bad ka ryntieh ha ki kti jong u. Balei ka long kumne ? Ka daw ka long namar ïa ki khnam bad ka ryntieh la tang ha u naduh mynnyngkong ban long ki nongïada ïa u, ïa ka ïing-ka sem, ka shnong-ka thaw, ka it-ka hima. Nalor nangta, kin long ruh ka rongbiria jong u haba u lait por ban pyn-byrngia ïalade, ynda la dep ka trei-ka ktah, ne ha ki sngi ki ïa ba u la buh hi ban long ka samoi jong ka ïasiat, ban

proh ka jabieng, ban ksah ki kti-ki kjat, ban khlaiñ ban eh ka shadem, ban sawang u syngkai, ban sting ban smat ka met-ka phad.

U Bah Donbok, ha ka Rongbiria u Hynñiew-trep, u la tih tynrai ïa ka jingwanpoi ka ryntieh ki khnam ha u khun Khasi-Pnar naduh ba u Blei U la pynkhamti ha u ïa u 'namjer, u 'nam da-ri, u 'nam da-kur, u 'nam burom-akor, u 'nam ka rong-biria. U buddien ter ter sha ki sngi u Sormoh bad u Sorphin ; nangta pat haduh ki sngi jong ngi. U ïohi ïa ka jinghiar kyrdan jong ka ha ki sngi jong ngi hadien. U bynñiaw ïa kane bad kwah ban kynrong biang ïa ka ha ka burom-akor kumba la buh ka Mei-hukum naduh mynshwa. U tynrong joit ïa ka da kaba u ïathuh ïa ki khana ba u lum na kylleng ka Ri shaphang ki 'riew ïasiat ba khraw jong ka. U la lut por-lut miet lut ïa ban lum ïa kine ki khana bad khamtam ïa ki pha-phawar ïasiat, namar khlem ma ki, ka rong bad ka biria ka ïasiat ki long kum ka jyntah khlem ber mluh, khlem ber shynrai. Ba ïoh ki jah rngai, ba ïoh ngi bakla ïa ka jingmut jong ki, u ai ki nongmuna ba kynsai bad u ai ki jingpynshai de artat. Kane ka kot ka long ka jingpynkynmaw ïa u khun Khasi-Pnar ïa ka Mynnor ba khraw jong u; ka kyrsiew ïa u ban ym shoh samthiah; ban khyllie biang ïa ka daw bah jong u; ka kynto ïa u ban peit ngor ba kan khie biang ka rasong jong u ka ktik ïa u ba un kyndit ban kan ïeng biang ka ryntieh jong u. Ka rukom thoh ïa kane ka kot ka long kaba beit kum-ba her u 'nam sop sak ha ka thong, kaba ryntih kumba shong ki nongsiat ar liang ka skum shuwa ba kin pynher la ki khnam. Namar ba la sdang jah ki khnam ki ryntieh na ki ïing Khasi-Pnar; Namar ba nang par na kawei ka shnong ha kawei pat ka jingpang swai ka mynsiem ban ym ïa tynjuh bor-tynjuh buit shuh ha ka rongbiria ha ka akor bad ka burom kumba la seng u longshuwa manshuwa,

bad ba la wan hap pynban da ka *"tir"* ba isait-met kaba pyntabah ïa ka jingsniew laiphew jait ba khynra ïa ka sap long briew u khun Khasi-Pnar haduh ban da paw lehraiñ ha khmat ka pyrthei, u nongthoh u la ïaleh shitom ban buh bad ki dur u khnam ka ryntieh, ka thong ne ka sohpdung bad ka jingbatai ïa ka bynta ba ïapher jong ki ba ïoh ki pateng hadien kim tip shuh ei ei ruh ïa kane ka sap ba phylla ki khun-ki ksiew ki Hynñiew-Trep lada kane ka jinghiar arsut pangam pajit ka ñiamra ba nguidlut, khlem man khlei shuh, kam sangeh. Ka shong ha ka pateng mynta ban kem bad bat arkti ïa kane ka jingnohriat ba ima. Ym khyndiat shuh kiba la klet ne sdang klet ne leh klet ïa ka sap paka kordor ka rongbiria, ynnai da ïa kren ïa kiba kwah klet namar ba per ka jingmut pyrkhat ha ka lyer mihngi sepngi kaba lah, lada ym phikir thikna, ban pynkhyllem ïa ka tynrai ka sap long briew u khun Khasi-Pnar.

Nga ngeit ka Rongbiria u Hynñiew-Trep kan ai ïa ki nong pule jong ka ym tang ka jingsngew tynnad ïa ki kyntien bad ka sur jong ka, hynrei kham kordor shuh shuh kan ai ruh ka jingtip ba kham pura ïa ka bynta u Khnam bad ka Ryntieh ha ka jingim u Khun Khasi-Pnar wat ha kine ki sngi jong ka suloi-ka man. Ha ka jingshisha haba kiwei pat ki jait bynriew ka pyrthei kiba la shai kumba ki ong, kiba la bret noh sha kyndong da ki spah snem, ïa u Khnam bad ka Ryntieh ki la khar biang na poh ba tap ki ñuit jong ki spah snem ki la nang pynkhuid bha ïa ki, bad ki la kyntiew ïa ki haduh ban da ïoh ka kyrdan ha ka Olympic, toi ki 'riew pyrkhat jong ngi ki la dei ban puson thikna ïa kane. Nga kyrmen na pdeng ki nongpule ïa kane ka kot ki don khlem pep ki samla ka ri ïa kiba kan kynto ban khyllie ïa ki paila kordor ka pyrkhat u Khun Khasi-Pnar hyndai ban sei madan ïa kiba ka pyrthei mynta kan tip, ba ngi don ka

nongrim ha kaba ka sngi ka shat la ki kjat bad ba ai jingshai bad ka jingsyaid. Ka long ka kam kaba eh bad ka ba jwat, bad kaba shim por. Kata keiñ ka jingtynjuh ïa ki samla ka Ri mynta. Lada kim long kiba kloi ban shah shitom, lada kim long kiba don ka mynsiem ba thrang ban khyllie ïa ka burom ka Ri ha la ki tyrpeng wat la kin mong ha kaba sdang ngin ym lah ban ïakob bad kiwei. Dei tang haba ngi ïeng ha la ka nongrim bad ngin nang tei halor jong ka ba ka bor ka shong, ym ha kaba ïabeh ïa ka jong kiwei bad ngi jynrat noh ïa la ka tynrai, ban nang kyllon pakai. Kane, ka kot ka la pyni ïa kawei ka tnad jong ka bor-ka buit u Khun Khasi-Pnar. Wat hangne ruh dang don bun ka ba ngi lah ban nang khyllie bad ban nang pynbha pynjanai ban ïa kup bad ka juk kumba ïa lam ka por ka samoi. Nangne ngin nangkyntur sha kiwei kiwei de ki tnat ba bun, bad ngam artatien ba kan ym slem ba kan wan ka por ha kaba ki samla jong ngi kin ïoh ïa ki "doctorate" na ki University halor ki tnat ba ïapher ka bor pyrkhat u khun Khasi-Pnar hyndai bad kumno u pynshong nongrim ïa ka ha ki ktien ba u kren, ne ki kam ba u leh ba kiwei kin ïohsngew, kin ïohi kin sngewthuh bad kin tip.

R. Tokin Rymbai

KA RONGBIRIA U HYNÑIEW TREP

Sacred Heart College,
Mawlai, Shillong - 793008.

Bah Donbok baieit eh,

Ha ka kot jong phi ka paw ka Lawei u Hynñiew-Trep! Ka Lawei ka babha, ka baskhem bad ka ba-iphuh-iphieng !

Kano-kano ka kot, kaba kwah ban sahnam, ka dei ban pyni bad ban pynurlong ïa ka jingangnud jong ka jaitbynriew, ka jingangnud ïa kaei-kaei kaba ktah ïa ka jinglong, ïa ka jingim bad ïa ki jingleh-jingkam katkum ka por bad ka histori.

Kaei kata ka jingangnud jong u Hynñiew-Trep ha kine ki sngi ? Baroh ki para-ri bad ki para doh-para snam, kiba la peit-thuh bha ïa ka jinglong jong ka jaitbynriew jòng ngi, kin ong, "Ba Ki SHYNRANG KIN EH-RNGIEW BIANG".

Kane ka jingangnud ka long ka badei katkum ka por bad ka histori ba mynta jong ngi. Namar ka jingjem-rngiew ki shynrang, ïa kaba baroh ngi kubur, ka longïing-longsem kam ïaid beit shuh bad ka la sdang ban hiar kyrdan, ka ïoh-ka kot ka nang ïai-duna shuh-shuh, ka jingnang-jingstad ka troiñ, ka kabu bad ka bor ban synshar ha la rympei bad ha la ka ri ka lah ban leit sha ka kti u mynder bad ka burom-ka hormot ki riewlum kam paw shuh hakhmat u dkhar-u-lyngkien.

Ka kot ba phi Bah D.T. Laloo phi la thoh, ka kdew shai ïa kane ka jingangud jong ka jaitbynriew, ka pyni balei ba ngi la hap ha kane ka apot jong ka jingjem-rngiew bad ka hikai kumno ngin leh ban eh-rngiew sa shisien kum ki Longshuwa-manshuwa jong ngi : Lyngba ka jingkhie-im biang ka Rongbiria u Hynñiew Trep !

Hangne, Bah D.T. Laloo, ka shong ka dor jong ka kot jong phi. Nga kren hok bad ngam lamler ba shuwa ba ngan pule ïa ka kot jong phi, ngam shym lah ban jubab ïa kane ka jingkylli ki babun, " Balei ki shynrang u Hynñiew Trep ki jem-rngiew haduh katne-katne ? Balei ka maiñ shynrang ka la jan lip-rong ? " Hynrei hadien ba nga la pule ïa kane ka kot jong phi, ngam artatien shuh ban ong, " Ba la duh ka Rongbiria ba la buh u Longshuwa-manshuwa. "

Na kane ka daw ïa ka kot jong phi ngi lah ban ïanujor bad u briew u bakhiah-krat ka met-ka phad bad u barim-bha riammiat da ki jaiñ kiba ïadei bad ka longbriew-manbriew. Ka met bad ka riam ki long ki badonkam. Ka met jong ka kot ka dei ka jingmut bad ka khubor. Ka riam pat de ka dei ka ktien Khasi ba-nylla.

Shaphang kane ka riam-ka beit jong ka kot jong phi, kata shaphang ka ktien Khasi, ngam da lah eh ban bishar namarba nga dang shu poi biang sha kine ki lum jong ngi. Hynrei shaphang ka jingmut bad ka khubor ne ka jinghikai jong ka hok jong phi, ngam artatien eiei namarba kine ki paw tyngkreiñ kumba paw ki lum Mangkashang.

Nga hi shimet nga ngeit skhem ba lyngba kane ka kot jong phi ka jaitbynriew u Hynriew-Trep kan im, kan neh bad kan iphuh-iphieng bad kane kan urlong lyngba ka jingeh-rngiew ki shynrang sa shisien. Bad kane ka jingeh-rngiew kam lah ban wan lait-noh lyngba kane ka Rongbiria kaba phi la

batai shai-kdar ha ka kot jong phi. Dei ha ka Rongbiria ba u shynrang u pynshong-nongrim ïa la ka jingim bad ki jingleh-jingkam halor ka Nia, halor ka Hukum bad halor ka Hok. Bad baroh ngi tip ba, haba don ka Nia, ka Hukum bad ka Hok, hangta ka don ka longbriew-manbriew ka bapura.

Namarkata, ngam banse ban ïaroh ïa phi na ka bynta kane ka jingtrei-shitom ban lum-ban lang ïa kine kiei-kiei kiba ïadei bad ka Rongbiria u Hynñiew-Trep. Phi la mih syep-mih syar, phi la lut ka por bad ka pisa ; hynrei kine kim shym lehnoh-ei ; ki soh kin sa mih bad kin sa mih shibun.

Ha kajuh ka por, nga kyntu ruh ïa ki para-ri, ïa ki para doh-para snam bad khamtam eh ïa ki samla-synrang jong ngi ban thied bad ban pule. Ka pisa ban kin pynlut kam long eiei haba nujor bad ka jingmyntoi ba kin ïoh na kane ka par-jingstad kaba dei ka kot jong phi.

To u Blei un kyrkhu-kyrdoh ïa phi ba phin lah ban pynmih shuh-shuh shibun kiwei pat ki kot ki ban tei ïa ka jaitbynriew u Hynñiew-Trep naduh nongrim shaduh tnum.

FR. S. SNGI LYNGDOH - STEN,
S.D.B., L.S. SCR.

LA LAP ÏA U KSAI JONG KA DIENG BA THAIÑ

Dated : Umphrup
21 tarik August, 1978.

La arphew snem kynthih mynta, nga la ïeng ka pyrta shnong, nga la ïeng triang ban kyrsiew thiah bad nga la ïai im ha ka kam ban pynshlur ïa ki khraw pyrkhat ki khraw jabieng, ïa ki 'riew don sap, ïa ki 'riew wad jingtip bad ïa ki samla ka Ri ba kin imsngi ban-ri ban dup ban kyntiew ïa la ka jaitbynriew da ki sap bapher bapher ba u Blei Trai Kynrad U la pynkup. Haba kren kumta te sngew kumba nga la kren kdup ranab than eh. Te ynnai ïa kata baroh. Nga la pyrshang ban leh ïa la ka jong ka hud, bad mynta nga lap ba ka jingpyrta shnong jong nga kam shym la long lehnohei.

Ha kine ki snem, nga juh shim ïa ka diengshat ban shat ban khnong khnang ban lap ïa ka daw balei keiñ ba ka jaitbynriew jong ngi ka pisa-ka lynga. Ka kem-ka lar ka kdew ba pleng ka jait bynriew ka pisa-ka lynga pynban na ka daw-ïing du. La shispah sanphew-snem tam ne, ka jaitbynriew ka la ïohthiah lynger ha ka jingbeh jai jai jong ka lyer nongwei. Ki nongwei ki batai shaphang jong ngi bad ki pynbatai ma ki shaphang jong ngi. Ngi ruh ngi la shu ngeit matlah katba pynbatai ma ki. To shat-to kheiñ sanphew ba shat phin lap hi ïa ka juh ka daw. Sawphew ar-snem mynshuwa, U Babu Soso Tham u lap ïa kane ka daw. Dei na kata ka daw ba u ïai ban ïa kine ki ktien " U Symbai ba hap ha jaka maw — khlem la ka hyndai — u shoh samthiah tang shu shit ka sngi."

Ha kaba nyngkong, ki symbai kiba nga bet ki hap kat haba lap. Teng teng ki hap ha ki jaka maw, teng teng ki hap ha ka ktieh bah, teng teng ki hap ha ki jaka sboh. Nangta nga khan nga-shat biang — hangno keiñ kata ka jaka sboh ? Pleng, ka jaka sboh ka don ha ki jabieng ba proh jong ki samla ka Ri. Naduh kata ka khep, ba nga la lap, ngam shym tyngkai ïa la ki symboh jingpyrkhat ban bsuh bad ban bsut ha ki jingmut jong ki Samla ka Ri.

" Ïeng Samla ka Ri," — nga ïai pyrta, " To ngin ngam ïa ki sangam sajah baroh ban lum-ban lang ïa ki Symboh jingstad kiba u Ñi-u Kong bad ka mei-ka Ïaw ki la buh." Hynrei nangno bad kumno yn sdang :

" Baroh ki Dak halor ki Maw
La tap U ñiut ha lum-ha khlaw."

"Lum shuwa ïa ki baroh" — nga pyrta biang, " nangta ngin sa thir, te ngin sa lah ban thaiñ itynnat." Shuh shuh nga ong : "Lada lap ïa kiba sator, lape ïa ki ; lada lap ïa kiba la jot, maramot ïa ki ; lada lap ïa kiba dang bha, kynshew ïa ki ; lada lap ïa u ksai ba sohkyrdot, law suki ïa ki bad wat tan jubor ïoh u dkut noh ; lada lap ïa kiba la dkut, bteng biang ïa ki. Ha kane ka rukom keiñ ngin lah ban tei pynbha biang ïa la ka thymmei. " Ka jait bynriew ka bym don la ka thymmei ka long kum u briew u bym don la ka rympei ". Shaw ! risa ki Samla ka Ri — " La lap ïa u ksai jong ka dieng ba thaiñ," baroh ki ïa pyrta lang.

Kumta, khlieh la ka sngi, nga ïeng ban pynbate kam, iwei ban ngam sha kawei ka bynta jong ka history, iwei pat sha kawei ka bynta, iwei sha ka thymmei jong ka put-ka tem bad ka rwai-ka siaw, iwei pat sha ka shad-ka kmen, iwei sha ka thymmei jong ki rongbiria, iwei pat sha ka

thymmei jong ka ksaw-ka kpong bad kumta ter ter. Katba nga dang jngi ha kane ka pung jong ka jingkyrmen, la wan rung u wei u Samla, U Bah Donbok T. Laloo. Hadien shikyntiew kwai ne ba ngi la kren ïa kane-ka ka tai u sei shisong ki jingthoh jong u na la ka pla. " Sngewbha pynpeit lem se Bah Duh ïa kine ki jingthoh jong nga," la kren u Bah Donbok. Nga tang shu peit ïa ka kyrteng jong ka kot, ka mynsiem jong nga ka la kyndeh da ka jingkmen. " Ki Rongbiria U Hynñiew-Trep ? " nga kren kyndit." Phi la lum-la lang bha ? " " Nga la pyrshang keiñ Bah Duh katba don la i buit-i bor barit jong nga," la kren don akor u Bah Donbok. Nangta nga ban ktien : " Kat ïa kane te ngam nud ban ong ei ei mang mang mynta mynta hi. Sa wan pat hadien shataïew mo Bah Donbok." Nangta u Bah Donbok u la ong " ka biang hi. Te ngan leit noh shuwa ho Bah Duh ba nga kyrkieh ban leit sha jingtrei ". Nangta u Bah Donbok u mih noh.

Hadien shataïew, u Bah Donbok u la wan da ka khmat kaba phuh samrkhie. Imat u khmih lynti ba un ïoh de shi kyntien-ar kyntien ki jingthoh nga nga. Jlang ngi shu ïa sngap. Ngam tip kumno ngan sdang ban kren. Imat u Bah Donbok ruh um tip kumno ban sdang. Nga tieng ïoh ba ki jingkren jong nga kin theh umpjah noh ïa ka jingshitrhem jong u. Nga khan shiphang jlang ! bad nangta kumba wan pasiaw mano re nga ong ïalade " Ngan nym theh Umpjah ïa u hynrei ngan shu pynskuiñ shuh shuh ïa ki jingmut jong u ". Te nga kren suki jai : " Kane ka jingthoh jong phi te ka dang lymbiang eh phi Bah Donbok. Phi tip hi ba ka shruh-briew khlem ka mynsiem lane ka rewngap khlem ka umngap kim don dor ei ei." Uba pli u Bah Donbok u thangïong ngaiñ bad nangta u ong : " Kata phi mut ba kam pat dei ban paw pyrthei noh ? " Nangta u la ñiewtang

ïa ki rukom ba u lum jingtip na ki shnong bad na ki 'rangbiria ba pher-ba pher. Nangta nga kynrup ktien noh: " Phi thoh du ba dei ki nongwei kiba la hi kai ïa u khun Khasi-Khara ban bat khnam ban bat ryntieh. Ngam kwah te Bah Donbok ba phin shah ïalam bakla ne ba ki nongpule kin shah ïalam bakla ha ka jingpynbatai stad ki nongwei." Hangta u Bah Donbok u la kham phngaiñ ka khmat. Te nga bteng shuh: " Hato ïa ka 'tieh-jer ki 'nam-jer la wan ai da ki nongwei seh? Hato ki tip ïa ki jingmut ba kine ki thew? Hato don kano kano ka jait bynriew lait tang u Khun Khasi kaba tip ïa ka Mei Nonghukum?" " Kaba dei phi Bah Duh", la kem ktien u Bah Donbok. Nangta nga sdang ban ai ksai shuh shuh: "phi la juh ïoh sngew shaphang u Syiem Abi, u 'rangbiria ba u khun Khasi-Pnar u juh pyrto". "Nangno keiñ Bah Duh ngan tip shaphang jong u.?" " Sngap shane Bah Donbok, lada phi kwah ban tip shaphang u syiem Abi ne shaphang u Sordar Minot Shabong, ne shaphang u Sawang, ne shaphang u Kyrshan, ne shaphang uno uno u 'rangbiria ba paw nam, sngewbha leit ïa kynduh ïa u Bah Phrún Kharumnuid ha Umphrup". " Kata ka mut ba ngan ap shuwa seh mo Bah Duh.? Hato kam shim por than? Nangno ngan sdang biang ruh ngam tip shuh. Lada ngan dang leit sha ki jaka ba pher-ba pher lei lei te ka jinglut ruh kan jur". " Kita kiba phi kren baroh ki long kiba shisha. Ai kan shim por shi snem — san snem — shiphew snem, kam pher. Phi tip balei? Namar ha kine ki jingthoh jong phi nga shem ba phi la ktah syndon ïa ki khleiñ shyieng bad ïa ki thied snam jong ka jaitbynriew Khasi. Wat kyrkieh ïoh kum jynthut, wat trei 'laplah ïoh kum pynsniew dur pynban ïa la ka jaitbynriew. Hynrei wat thait ban ïa beh sha ka thong. Shisien ba phi la pyllait ïa la u Khnam ai ba un neh ha ka thong sbak." " Nga la sngew dumbuit phi Bah Duh. Ngan plaid pat sa

da kumno keiñ." " Wa ! ine i Bah Donbok shisha te ïba kren biria pynban. Phi la lap ïa u Ksai, te 'shisien ba phi la lap ïa u ksai wat ka dieng ba thaiñ ruh kan pait suki. Shisien ba phi la lap ïa ka dien, ka skei kan sa khie. Phi la lap ïa ka Nongrim jong ka HOK bad ka Hukum bad ha kawei pat ka bynta phi la lap ïa ka tynrai jong Ka Ksaw-Ka Kpong — Hato phim la lap ïa u ksai jong ka dieng ba thaiñ ? Pyneh la ka rngiew bad pynïeng la ka Daw ban wad ban shem bad ban lum ïa ki jingshisha baroh."

Jlang u ngam sha ki sangam sajah, ban wad bad ban kynshew na ki 'riew 'rangbah na kylleng ka Ri ki Hynñiew-Trep. U la ther-la ka buit, u la theh-la ka syep bad u la sei ïa la ka bor jabieng tad haduh ba un da sei bluit ïa " Ka Rongbiria u Hynñiew-Trep " — ban pynkhie rasong ïa ka ksaw-ka kpong ban pynïeng ïa ka Hok u Hynñiew-Trep katkum ba don ka Hukum.

Hadien kata, u Bah Donbok u la wan mih biang. " Khublei shibun eh Bah Duh ïa ki jingai jingmut jong phi. Ha kato ka por te nga la dom shisha shisha ïa phi, hynrei mynta pat nga phla ba lada ym dei ba phi la pynskuiñ ïa nga, ngan ym da la trei shitom haduh katne katne." "Nga tip ïa kata. Phi i Bah Donbok, lada don tang shiphew ngut ki samla shisnem shisnem ki ban trei kum ma phi, nga ngeit tang hapoh khyndiat snem ki dien barim baroh kin sa paw tyngkreiñ bad kin nym dam shuh ". Nangta u Bah Donbok u kdat noh da kaba ong kumne : " Hynnin phi Bah Duh nga leit shim ïa ka jingthoh lamphrang na I Papun Tokin. Nga la ïoh biang na i ïa kato ka jingthoh kaba nyngkong — bad ynda nga la pule biang nga sngew lehraiñ hi da lade ïa lade." " Kata keiñ Bah Don Bok — Phin leit mih sha ïing khawai da ka riam tyrphut te long hi mo phi."

Haba nga buh ha ka jingthoh ïa kitei ki jingïakren baroh, ngam mut ban ong ba nga te uba tip lut. Nga te nga long tang u nongswar, ngam dei u nongsiat ne u nongkam. Ngam mut ruh ban ong ba ka jingthoh u Bah Donbok shaphang kane ka phang ka la long kaba janai. Ym don kano kano kaba u briew u leh u kam ka ban poi sha ka jingjanai. Ki don ki bynta kiba yn nang pynbiang, yn don ki bynta ki ban dang ïa pyrkhat sani bha, yn don ruh ki bynta kiba dang dei ban nang kham pynjlih. Kaei kaba u Bah Donbok u la leh ka long ba u la buh ïa ki mawkhrum, u la pynïeng ïa ki rishot-ki païa, u la siang ïa ki khnong, u la pynskhem da ki shan khung, u la pynbnoh ïa u tnum bad u la tei skhem ïa ka ïing. To nang ïa pynbiang ma phi kiwei pat ïa kiba dang duna bad ïa ki jingbuh jingsat baroh.

Ha phi ki samla ka Ri nga pyrta biang : " Hato phi ieit ïa la ka Ri bad ka jaitbynriew ? — Lada phi ieit, ri bad sumar ïa ka, pynkup ïa ka da ka Hok kaba naduh mynbarim kumba don ka Hukum, pynroi ïa ka bad pynpaw pyrthei ïa ka ". Ka jingieit ri kam shong nongrim ha ka jingisih ïa kiwei pat ki jaitbynriew. Ka jingieit ri kam shong nongrim tang ha ki jingpyrta " ieit ri " ha ïew-ha hat, ha lynti syngkien ne wat ha ki dorbar namar kine ki shong tang ha sla. Ka jingieit ri ba kynsai tam ka long ban tip ïa lade, ban tip ïa la ki kur-ki jait, ki kha-ki man bad ïa ka jaitbynriew. Hynrei tang ban tip kam biang, bad, wat tang ban ieit ruh kam biang. Ka jingtip ïa la ka thymmei ka long ka tynrai jong ka jingieit ri. Nga pyrta te da ka ktien kaba jam ban kyntu ïa ki Samla ka ri bad ïa ki longdien baroh ban sdang noh ïa ka kam bah wait prat. To wad ïa ki jingshai barim bajah baroh khnang ba ngin lah ban pynpaw ha khmat ka pyrthei ba ka jaitbynriew jong ngi ka long ka jaitbynriew ba kyrpang — bad ba kan ïaid sah kyrpang — hynrei ka long ruh ka jaitbynriew kaba khraw mynsiem

bad kaba ïar jingmut. Tei ïa la ka ïing halor u mawsiang uba skhem.

Ngim bit shuh ban ïa khim jingmut para ma ngi, Wat ong ba u thlen u bam tang para Khasi ? (Mano mo ba wan hikai kumne ban ïa bam bad ban ïa pynjot tang para Khasi ? Pyrkhat). Ïa uba khlaiñ ngin nang pynkhlaiñ, ïa uba stad ngin nang kyntiew burom, ïa uba tlot ngin nang ïa btin lang. Kiar na ka mynsiem khim jingmut. Lada ïoh nam uwei na phi, ka jaitbynriew ruh ka ïoh burom lang. Hynrei lada uwei na phi u pynjah burom ïa lade, ka jaitbynriew ruh ka jah burom lang. Ka mynsiem " Manga " bad " Hanga " ka dei ban duh jait, hynrei ngin pynïeng rasong ha ka mynsiem " mangi " bad " ha ngi". Ka long kaba bha ban don ka bor kum u 'Rangbah, hynrei ka long pat kaba ma bad kaba pynjah burom ban pyndonkam ïa kata ka bor kum u Ramhah.

Kumba u Blei u la pynkup ïa ngi da la ki sap kumba don ka Hukum, to ngin pyndonkam hok ïa ki. Ngin ïaleh ban kiew shaneng khlem jingshong thait. Ym don kano kano ka jingeh ka ban khang ïa ngi lada ngi long shisha kiba trei shitom, kiba tbit, kiba snar, kiba shynrang mynsiem, kiba pyndoñkam hok ïa la ki sap kiba don ka mon ba jwat kiba ïa trei lang shrup kum kiba rim ban ri kyndong ïa la ka jaitbynriew. Shisien ba la skhem ka nongrim, wat la ngi long kiba rit paid katna katno ruh, yn ym don kiwei pat ki bor ki ban pyntlor ïa ngi. Hynrei kin shynraiñ ïa ngi.

Ngan nang kitbok shuh shuh ïa u Bah Donbok ba un nang trei bad nang kiew shaphrang. Nga ngeit un nang lah shuh shuh ban nang pynkhraw pynïar ïa ka nam jong ki

khun u Hynñiew-Trep. Ngan nang kitbok ruh ba ka jaitbynriew jong ngi kan nang sei shuh shuh ki khnong ki pynïar, ki khraw pyrkhat-ki khraw jutang, ki 'rangkynih-ki 'rangphawar, ki 'riewsaid-riewthew bad ki simpah simpieng khnang ba ka jaitbynriew jong ngi kan nang kiew irat sha kliar lum jong ka nam ne kita ki lum Excelsior kumba la ïa tang ha khmat ki khyndai Umdih-ki khyndai Umtong.

Khublei shibun ïa phi Bah Donbok.

DR. R.S. LYNGDOH.

Ka Rongbiria u Hynñiew-Trep

Ki Mawpun Lynti

Khnang ban poi beit siak sha *u khnam bad ka Ryntieh* la sngewdei nyngkong eh ban da pun ïa ki mawlynti ba ngin lah ban ïaid na u ksai uba beit khlem bteng khlem syrdoh. Ki mawlynti ba la pun ki long ka nongrim bashisha jong u Hynñiew-trep Hynñiew-skum. *Jar uba pyrshang ban tip bad sngewthuh ïa la ka jong ka nongrim, u kup bad phong ïa lade da ka jaiñ syaid kaba pher na kiwei pat ki jaiñ.* U mawpun-lynti ba nyngkong eh ba ngin shem u dei ka ' Ka Hukum '. Ngim dei ban sngewthuh bakla balei la pyndonkam da ka ktien ' Hukum ' ha ka jaka ka ktien 'Blei ' bad 'Trai'. Don ki lok ki ba ong ba ka ktien *'Blei'* bad *'Trai'* ka wan na ka ktien Sanskrit 'Boloi' (Nongsneng-Nongsympat) bad 'Trahi' (U Nongri-Nongsharai) katba ka ktien 'Hukum' pat ka wan na ka ktien Urdu (Hukum) namar kam dei ka 'tientrai Sanskrit. Ñiuma, ka jingmut ha ka ktien u Hynñiew-trep halor kitei ki ktien (Blei, Trai bad Hukum) ka long shisha kumta hadien ba la bishar bniah ïa ka rukom pyndonkam ïa ki. Kum ka nuksa ban kham ïa shai ngi shem ba u Hynñiew-trep um ju nam sngewlem ïa la ki para briew da kaba ong, 'Sangsot mai Trai ' pynban u ong *' Sangsot mai Blei '* kaba mut ' sang-sot mai u Blei' (Nongsneng-Nongsympat) bad haba u du-wai phirat u ong *'Map Blei'* namar U long U Nongsneng-

Nongsympat. Ym tang katta, u ong ruh. *'Ngi nguh ïa Me ko Trai'* kata, kum u 'Nongri Nongsharai'. Shuh shuh ngi shem ba u Hynñiew-trep u shim pat ïa u Trai kum u Blei haba u bynrap ha ka khad syiar kum ïa kine ki kyntien *'Ka sympat-ka kawiat ka shoh-ka ther te dei ka jong Nga* (U Blei). Lane *'Ka sneng ka kraw ko jong Phi'* (U Blei) bad bun kiwei pat ki nuksa kiba kum kine. Hynrei kane kam dei satia ka Nongrim ban mut dur ba ngi shim kylliang ïa ka ktien na u kharïong kharlieh pynban kane ka sakhi shai kdar ba ki Hynñiew-trep Hynñiew-skum ki dei kita ki paid khrawbor ki Hynñiew-Pansngiat Hynñiew-Hima kiba la synshar shisien ïa ka pyrthei. Dei na kita ki Hynñiew Pansngiat Hynñiew-Hima, ki khun u Hynñiew-trep Hynñiew-skum, ba kiwei pat ki bynriew ka pyrthei ki shim kylliang ïa ki ktien, ki rukom jingleh-jingkam, ki riti-ki-dustur bad ka niam, ym dei ma ngi kiba shim kylliang na kiwei.

Ka jingpyndonkam ïa ka ktien *'Hukum'* ha ka jaka *'Blei'* lane *'Trai'* ka long namar ka ïalam beit siak sha u khnam bad ka ryntieh shiban, bad sa shiban pat ngim dei ban klet ba ha ngi u nongïoh-pateng jong u Hynñiew-trep Hynñiew-skum, u Hynñiew-pansngiat Hynñiew-hima ngi don bun ki kyrteng haba ngi nam burom ïa u Blei; kum ka nuksa ngi khot ïa U 'Ko Blei,' 'Ko Trai', Ko Kynrad, Ko Nongthaw, Ko Nongbuh, Ko Nongsei rynïeng-Nongseirta, Ko Nongsam-bynta Ko Nongbuh-bynta. Ko 'Lei-Longkur, Ko 'Lei-Longkha, Ko Blei synshar Ko Nonghukum. Ko Hukum blei bad kumta ter-ter kat kum ka jingdonkam jong ngi bad u Blei. Kumta ka shai kdar ha ba ong 'Hukum' ka thew beit ïa u Blei hi. Khatduh ngi shem ba ha ka jingpyndonkam u Hynñiew-trep ïa u Khnam bad ka Ryntieh um ju pep ban leit beit sha ka Hukum lane kata ka Hukum-blei.

Kiwei pat ki maw-lynti ba la pun sha u khnam bad ka ryntieh ki long ki khanatang ki longshuwa jong ngi kiba ka

juk-longdien ka ong 'Ki Puriskam Purinam'. Ha u Nongthoh hi u sngew ba, lada ka long tang ka puriskam ban ong ba u syiem Saitsnier ka hima Malngiang u buh mynsiem ha ki snier, kumno pat ki khun ka jingshai ki sngew shaphang u Samson uba ka bor jong u ka shong ha u shñiuh? Lane lada ngim lah ban ngeit ba ka tyngkrong, u prah bad kiwei kiwei ha Daiñthlen ki la kylla maw noh, ne ki masilur u Miat Rynsut ki kylla masi-maw. Hato lah ban ngeit ba ka tnga u Lot ka kylla maw noh ? Ïa kane u Nongthoh u ieh ha ka bishar-khuid jong phi hi namar dang don bun bah kiwei kiwei kiba ngi ki khun u Hynñiew-trep ngim treh ban kubur, ngi sngewbiej-sngewpoh ba ki dei ki lajong, katba ïa ka jong ki nongwei pat ngi kubur kyrkieh. (Ah ka snap ingkhong shyllangmat). La kumno kumno ruh kaba ngi donkam ban tip ka long tang katne, ba ka Histori jong kano kano ka jaitbynriew ka pyrthei ka shong nongrim bad sdang ïa lade na ki puriskam-purinam ne ki khanatang. Kumta de ka long ïa ka jaitbynriew u Hynñiew-trep Hynñiew-skum.

Ha kaba nyngkong-nyngshab eh ka Hukum ka la thaw ïa ka Ramew, bad na ka, ïa ka Sngi, u Bnai, ka Mariang, ka Lyer, ka Um bad ka Ding. Ïa ka Ramew la pynhiar synjatlator bad u Ryngkew, la suit la shor da ka umksiar-umrupa bad la skhem ka shongkha-shongman. Kumta da ka jingïakynduh lang jong ka Ramew bad u Ryngkew la kha arngut ki khun, u Maw bad ka Khyndew.

Katei ka khanatang ka shai ba u Hynñiew-trep u ngeit ba ïa ka Ramew la tap lin da ka um. Bad haba ka Hukum ka sei ïa u Ryngkew, la tuid ki umrit ka 'suit', la ryngkoh ki umbah ka 'shor' bad kane ka jingtuid ki umrit (suit) bad

ki umbah (shor) ka la sait la khur ïa ka Ramew bad la mih u maw bad ka khyndew. Naduh kata ka por u Ryngkew barkhiang bad ka Ramew ba la tap lin da ka um ki ïasnoh ïa bat-lang kawei.

Ka sngi u bnai, ka mariang ka lyer, ka um bad ka ding, ki ïatrei lang katkum ka hukum ka Nonghukum. Ka Ramew ka la pun la kyan, ka la sei la shylluit, la long ki dieng-ki siej, ki phlang-ki kynbat, la mih kiba par bad ba her kumjuh – Ka Ramew ka la phuh la phieng, la itynnat la ilup da ki jingkup-jingdeng kumba la manglypa ka Hukum. U Ryngkew u ri ïa ka Ramew, bad u Basa u ri ïa kiba par ba her, ki deiti-deijat ka Ramew.

Ynda ka Ramew ka ïohi ba la dap-la biang kiei-kiei baroh, ka la kyan biang sa shiwat sha ka Hukum ba kan phah noh da u nongsynshar u ban synshar ïa ka pyrthei.

Ka Hukum ka shong ha Bneng bad la ki khun ba kynsai tam jong ka ki Khathynriew-trep Khathynriew-skum. Halor ka jingud-jingnam ka Ramew, la pynlong ïa ka dorbar-dorsha ba nyngkong eh na kaba u paid Hynñiew-trep u ïoh ïa ka nongrim ka synshar paidbah bad ka Hukum ka pynskhem ïa ka rai uba bun ba lang jong kata ka dorbar bneng ba u Hynñiew-trep Hynñiew-skum un wan shong wan sah noh sha pyrthei, un synshar ïa ka, hynrei un ïa leit ïa wan hi kumba ju long bad u Khyndai-trep Khyndai-skum na ka jingkieng ksiar kaba don ha Sohpetbneng.

Ki Hynñiew-trep Hynñiew-skum, Hynñiew-doh Hynñiew-snam, Hynñiew-Ryngkew Hynñiew-Basa ki la hiar sha pyrthei hapoh ka jingïalam u rangbah jong ki u Syiem Lakriah. Ka Hukum ka ai ïa ka '*Ktien*' ban long u dieng-synshar ïa ka pyrthei. Da ka ktien u Hynñiew-trep Hynñiew-skum, Hynñiew-Ryngkew Hynñiew-Basa, u ïaid u ïeng; u synshar, u ïa sngewthuh bad ki Khyndai hajrong; u ïa sngewthuh bad ka Hukum. Ka ktien bad u Hynñiew-skum ki ïaid lang-

ryngkat, u Hynñiew-skum bad ka pyrthei ki ïaid lang ryngkat, ka pyrthei bad ka ktien ki ïaid lang ryngkat, ka ktien bad ka Hukum ki ïaid lang ryngkat kumta baroh ki im-suk im-saiñ ha kata ka Sotti-juk. La roi parum-pareh haduh ba ki Hynñiew-trep Hynñiew-skum ki kylla long Hynñiew-pansngiat Hynñiew-hima ha ka jingpeit bad jingsynshar hok u rangbah jong ki u syiem Lakriah.

Kitei baroh ki long ki jingshisha kat kum ka jingngeit tynrai ba la lum na ki sawlyer ka ri u Hynñiew-trep. Nalor ki khana pateng ngi dang ïoh sngew ruh wat ha ki jingrwai-phawar kylleng sawdong ka ri khamtam ha kito ki thaiñ bym pat lait kali. Ban ym sahnud shuh ïa kane ka phang to ngin ïa peit ïa kane ka phawar u rangbah Manjli Tador (Kbet) Raid Umsaw Nongbri (Ri Bhoi):

a) Nang ka sngi nyngkong nang ka long nyngkong
Ba long ba ka maw ba long ba ka nar
Long mawsiang maneg [1] long mawsiang khyndo [2]
Mano ba buh hata mano ba thaw hata.
Buh ka Blei hata buh Hukum (Synshar) hata.

b) Hata sa long ka wah hata sa long ka ïar [3]
Long ka maw hata long ka nar hata
Hata sa wah jyllo hata sa wah jyndong
Lum bajrong hata lum batban [4]
Hata sa muij [5] tadoh [6] hata sa muij tanger [7]

1. *Maneg* = Bneng.
2. *Khyndo* = Khyndew.
3. *Ïar* = Jylliew
4. *Lum batban* = Lum rit.
5. *Muij* = Mih.
6. *Tadoh* = Ka um.
7. *Tanger* = Ka lynter ka wah.

Muij pylleiñ[8] hata muij putang hata
Hata sa long luber hata sa long philang
Hata sa long lummuh hata sa long 'langser
Hata sa muij sibah hata sa muij diengbah
Hata sa muij ka sier, hata sa muij ka skai
Muij puthong[9] hata muij Turam[10] hata
Hata sa muij u puit hata sa muij u khñiang
Muij dikhu hata muij mareiñ[11] hata
Mano ba buh hata mano ba thaw hata.
Buh ka Blei hata buh Hukum (Synshar) hata.

k) Hata sa muij hynñiew-ïing hata sa muij hynñiew-sem.
Muij hynñiew-trep hata muij hynñiew-skum hata
Hata sa muij Puta[12] hata sa muij jhula
Hata sa muij ka niam hata sa muij ka rukom
Muij ka pruh hata muij ka dang hata
Hata sa muij u Ryngku[13] hata sa muij u Lyngdoh
Muij tawiar[14] hata, muij Tawkan hata.
Hata sa muij 'Liraj[15] hata sa muij u 'Lishnong[16]
Mano ba buh hata mano ba thaw hata
Buh ka Blei hata, buh Hukum (Synshar) hata.

Na ka dkhot banyngkong jong katei ka phawar ngi sngewthuh ba u Blei ne ka Hukum ne ka Synshar ki la thaw

---

8. *Pylleiñ* = Pylleng.
9. *Puthong* = Ka Bthong.
10. *Turam* = U Blang.
11. *Mareiñ* = U Dkhiew barit tam.
12. *Puta-Jhula* = Jingsong ne ka ïarong ïa tam.
13. *Ryngku* = U Ryngkew.
14. *Tawiar* = Ka kut ka kharai.
15. *'Liraj* = U 'Leiraj.
16. *'Lishnong* = U 'Leishnong.

ïa ka Ramew (Mawsiang-Bneng – Mawsiang-Khyndew). Ha Mawsiang-bneng ngi ïohi ïa ka sngi, u bnai bad ki khlur hapoh u Mawsiang-bneng pat ka don ka Mariang ka lyer ka um ka ding bad kiwei-kiwei. Ka dkhot ka baar pat ka ïathuh ïa ngi ba sa long ki lum, ki wah, u maw, u nar, ki phlang, ki mrad heh mrad rit bad kiwei-kiwei. Bad ha ka dkhot ka balai pat sa mih u khun Hynñiew-trep bad sa long ka thew-ka woh ka niam-ka rukom, mih sa ki ryngkew, ki lyngdoh, ki kut-ki kharai ki hima-sima bad kumta ter-ter.

U syiem Lakriah u la nang tymmen katba ka pyrthei pat ka nangroi-nangïar. Pynban ka synshar-ka khadar ka ïaid ryntih namar la ïarap da ki bakhraw-batri, ki lyngskor-pator, ki *Basan-Warna.* U Masi u long u Basan bad u Thlen pat u long uwei na ki bakhraw-batri na ka liang ki laiphew-mrad. Ka Hukum kam ju pep ban ïai hikai ïa u Hynñiew-trep Hynñiew-skum ïa ki lad-ki lynti kumno ba un im suk-im saiñ khlem shitom. Ka pyrthei bad ka Ktien ki dang ïaid lang ryngkat hi bad ka Hukum. Katba ka pyrthei ka la nang pynïar ïa u tnum-u tyndai, ka Hukum ka la i don-kam ban da sam-bynta buh-bynta noh[17] ïa ki laiphew jinglong-jingman; kumta la khot-la kbei, la pyrta-shula ban ïa poi lut sha ka dorbar. Da ka ktien ka Hukum ka la pan jingmut na baroh, "kumno phin ïa-im ïa-man ? Da ei phin ïa bam ïa kamai ? "

U Hynñiew-trep u syiem ki jingthaw u jubab, u ong "Ngan im da kaba kamai ïa ka hok, kata kat kum ka ktien ha la ai Maphi".

17. Naduh katei ka por la nam ruh ïa ka Hukum ka Nongbuh-bynta Nongsam-bynta.

La bud de ter-ter ki jubab na ki laiphew jingthaw ha la ki bynta-bynta katkum ka ktien. U Thlen uba la pun bishni lypa ïa ki jinglong syiem u Hynñiew-trep, uba la ju pyrkhat ha la marwei-marwei ba um duna ei ei ka jinglong-jingman na u Hynñiew-trep, wat ka ktien ruh u biang, bad u nang u tip ban korbar-ri kumjuh khlem duna na u, u jubab sarong ha kata ka dorbar-dorsha u ong, "Ka bam jong nga dei da ka long-briew bad ka kamai jong nga dei da ka long-spah".

Thret ! Kyndit lut baroh u laiphew-jingthaw ïa ka ktien u Thlen bad ka Hukum ka kem ktien kynsan trait ka ong, " kata men bam ïa Nga ".

Hynrei u Thlen um shym nguh let shuh la ka ktien bad kata ka ktien ka la im. Ka dorbar ka la wai noh ha ka lyngngoh khlem don ka sam-bynta kumba la mang mynshuwa.

Ka Hukum ka la phah khot ïa u Masi uba long Basan ha kata ka por bad ka la bthah ïa u ban leit rah khubor sha u Hynñiew-trep kumno u dei ban leh ban kam ha ka rep-ka-riang ba un ïai imsuk-imsaiñ, hynrei ka Tyngab kaba la tip ïa kata bad kaba ïohsngew kyndiang ïa ka jubab u Thlen ha ka dorbar, 'ban kamai da ka longspah' ka la pynshoi ïa u Masi ban thok ba kan sngaid la ka met. U Masi u la ngop. Ka Hukum ka la bitar bad knieh noh ïa ka long Basan na u Masi bad ka la lop ïa ki bniat jong u, " uba thok ba shukor um bit ban biang ki bniat " Ka ong. Bad ka la phah ïa u ban long u shakri ïa u Hynñiew-trep ryngkat bad u blang, u sniang kiba la ïadon-kti lang bad ka Tyngab. Ïa ka Tyngab ka Hukum ka la taplup da u khiew-ranei ïong artat klaiñ – ka bainong ka pynshoi-pynshad Ka dur ka dohnud shukor.

Ha pyrthei don bun ki diengbah-diengsan. Kaba heh tam dei ka Diengïei. Ka ktien u Thlen ha ka dorbar kam shym lah ban pynsniew ei-ei ïa u Hynñiew-trep (namar u

dang ïaid ryngkat bad ka ktien, bad ka ktien pat bad ka Hukum) lait tang ka Diengïei kaba la sdang ban san-irat bad kah dum ïa ka pyrthei. U Thlen u leit sha u Sormoh bad u Sorphin ban tuh noh na ki ïa ka jingshaniah ha '*ka Ktien bad ka Hukum*' khnang ba kin im ha kaba kamai ïa ka Long-Spah kum ma u. Da kane ka buit u la jop ïa u Hynñiew-trep bad la kyllon ka Diengïei jraiñ raiñ-raiñ. Ka jingkyllon ka Diengïei ka long ka dak ba u Hynñiew-trep u la klet ban shaniah ha 'ka Ktien bad ka Hukum' namar u la shah shukor ïa ki 'tien pyntieng koh tympan jong u Thlen ban pyndonkam da ka bor. Ha kane ka por la synshar ïa ka pyrthei da u Synriang Ksiar (kumba ju khot ki Pnar) ne u syiem Shynriang (kumba ju khot ki Nongphlang ne ki Khynriam). Ban klet ïa ka jingbakla, ban sngewkhuid ka lait-ka let, u Hynñiew-trep u la pynlong ïa ka shad sngewbha hapdeng ki laiphew jingthaw ha ka pyrthei, ha ka jaka ba un lum ka dorbar bad ban pynsngew ïa ka lait-ka-let sha ka Hukum. U Sorphin u pynhiar kput ïa u Japung da kaba u khet bad thaw ka tangmuri namar u Japung u shah ïa ka Phreit ban dem ha u mynba ka pynbiej da kaba ka pynilad ïa u bynriew kumno ban pynkyllon ïa ka Diengïei da ka bor ha ka jaka jong '*ka Ktien bad ka Hukum*'. Nangta u lap ïa ka dieng Laphiang ba ka ïania bad u Masi, u khet bad dieng bad masi bad u thaw ïa ka bom-ka ksing ban pynhiar kput ïa ka jingshukor u Masi.

Ka shad-ka kmen ka la long, hynrei ka jingsuk kam synshar shuh, ka la phet, la mih pynban ka jingrkhie-beiñ ïa ka dkhoh, la suba-sniew ïa ka sngi bad u bnai kiba ïa long shipara. Ka Sngi ka la sngewsih bad leit phet rieh noh ïalade. La sdang ban dum ka pyrthei katba ka dang phet ïa ïaid. Pynban ki laiphew mrad kim patiaw. Ka lympung shad ka shongshit hi tik. U Pyrthat u sngew bishni ba ki laiphew mrad ki ïaroh ïa ka jingstad shad wait u

Kui. Kumta u pan kylliang ïa ka waitlam rupa u Kui. Ka sngi ka la nang jngai, ka pyrthei ka la nang dum. U Pyrthat pat u shad mastieh bitar, bad namar u kem ka tieng ïa u Jumai u kiew-rieh soit sha bneng; u da pom artat tbuk ïa ka jingkieng sohpetbneng. Ka Sngi ka poi tiap ha krem lamet-latang bad ka rieh hangta. Tlip lip-lip dum synñia ngaiñ ka pyrthei bad la kynjah kynsan jlang.

Ka Lisan, ka Mei Ramew, ka kmie u syiem Synriang bad u laiphew jingthaw, ka ïap paitdohnud tang mar ïoh-sngew ka khubor ba la jot la pra ka pyrthei. La bynñiaw ka Mariang, la khih-kyan pisa ka lyer, la rieh ka ding, la ïam-kthang ka um namar ka jingïap ka kmie jong ki ka Ramew. U syiem Shynriang u kwah ban pynkhuid ïa ka met-ïap ka Lisan, hynrei kumno yn leh haba ka jingdum-synñia ka taplup ïa ka pyrthei, kaba dawa mardor dei ka dorbar, ban wallam biang ïa ka Sngi ban pynshai. Na kata ka dorbar la her u Kohkarang ban leit shaw ïa ka Sngi, hynrei ym long kam. Kumta la kut lad ka ma-nga, bad la hap ban plie lynti ïa ka ma-ngi bad sa leit de u Syiar bad shai pat ka pyrthei kdiar. Kumta ryngkat bad ka jingwan ka syiem Sngi wan *'ka Niam-im'* ha ngi. Kumno pat yn pyn-khuid ïa ka met ïap ka Ramew bad ka Lisan, ka sngi kam lah, ka lyer kam lah, ka um kam lah. Khatduh la aiti ha ka ding bad sa khuid ka metïap ka Ramew. U syiem Shyn-riang u phah ïa ka shrieh ban synran ïa u bynriew ban leit pan ding na u Biskorom. Katba ki dang kam ïa ka um, ka ding ka la lip noh ba ur u nongrahding (briew); bad u shrieh u ai da kawei pat ka ding namar u la peit-siar kumno u Biskorom u shna ïa ka. Kumta da kata ka ding la thang ïa ka Lisan bad sa sdang *ka Niam-ïap.* Haduh mynta ki tym-men ki dang ïathuh khana shaphang ka ding bad ki ong ' Ka ding-shrieh '.

Ka jingïadei hapdeng u Hynñiew-trep bad ka Hukum ka la bteng sa shisien pat da ka jingbah khala u syiar hynrei ka jinglong syiem jong u halor ki laiphew mrad ka la duh noh. Ki laiphew mrad ki la phet jngai na u briew lait kito kiba shakri ïa u. Dei u khla uba ïoh nyngkong ban pynhiar kput la u thylliej sohkhliang mynba u jliah ïa ka Diengïei da kaba u tuh ïa ka Nam.

Ka ktien u Thlen ban kamai da ka long-spah ka la im kumta, ki laiphew mrad ki pynlong ïa ka Ïewluri-lura bad ïa thied-ïa pet la ka riam-ka beit, hynrei hangne ruh ka jingsuk kam don shuh la long pynban ka jingleh-beiñ ïa ka tungtoh tungnei u ksew. U Hynñiew-trep u khot bishar ïa u laiphew mrad hynrei ym don ba wan ; kim kheiñ shuh ïa u kum u syiem naduh ba la kyllon ka Diengïei bad la hap ban bah-khala da u Syiar na ka bynta jong u. Pynban u khla u leh rangbah ban kput la u thylliej sohkhliang u bishar hi bad u pynphet wir ïa ki laiphew jingthaw, haduh ba u ïoh khieshoh ba u leh rangbah khlem bor, bad ka shakri jong u ka Miaw ka hap ban leit shong shakri noh bad u Hynñiew-trep.

La roi ka jingbymsuk shuh ha pyrthei kumta ka Hukum Ka la khot hi da lade ïa ka dorbar ban sam-bynta buh-bynta noh ban bit ban biang, bad ha kata ka dorbar ka ong "To ïawan hadien khyndai miet khyndai sngi bad Ngan sam-bynta buh-bynta noh. Ki mrad ki leit hadien hynñiew miet hynñiew sngi bad ki ïoh ïa ka bor kaba khlaiñ ka buit kaba khyndiat, u Hynñiew-trep u ap jutang kat kum ka ktien ka Hukum bad ki leit haba kut ki khyndai sngi khyndai miet. Ka Hukum ka la da ai la jan baroh ka bor ba la mang lypa ha ki mrad, sah ka buit bad khyndiat ka bor ;

kumta la ai ïa kaba sah ha u Hynñiew-trep. Ha kane ka jingbuh bynta ka Hukum ka la shim noh ïa ka '*Ktien*' na ki laiphew mrad bad ka pynsah sa tang ha u Hynñiew-trep, uba ïa pan " Ngan im ban kamai ïa ka hok kat kum ka ktien". Naduh kane ka por u Mrad um ju ïa kren shuh bad u briew da ka ktien bad u Hynñiew-trep u sdang sngewthuh ïa ka bor jong ka ktien bad haduh mynta mynne u ju ong 'ka ktien kaba tam'.

Haba ïaid ka Miet ka pyrthei ka dum bad ka khyndew ka sngemlut, u phlang u kynbat bad kiei kiei ki kylla treng ïa u Hynñiew-trep, wat ki mrad khlaiñ bor ki ker byrngem ïa ka krem jong u, namar ki khlaiñ ka bor bun shah ban ïa u briew, ki pyrshang ruh ban pynduh jait ïa u, ba kynthong ka kwah long heh namar ka ktien u Thlen ka im bad nang ïoh bor. 'Ngan bam da ka long-briew ngan kamai da ka long-spah'. U Hynñiew-trep ba dang bat la ka ktien, u khot u pyrta ïa ka Hukum bad ka Hukum ka wan ban ïarap ïa u. Tang hiar tiap ka Hukum baroh ki phlang ki kynbat ki laiphew mrad ki phet lut, lait noh u traw, u kdait-stew, u siej rñiai bad u shken. U traw u suh ïa lade shapoh khyndew ban siar buit, hynrei ka Hukum ka la tip bad ka pynlong ïa u ban shakri ïa u Hynñiew-trep kum haba sopïing, tah dawai puh bseiñ bad kiwei-kiwei. Haduh mynta-mynne u traw um ju kham ïap koit, wat la wiang ding ïa ka sla ramew u im u man hi shapoh bad seilung ynda dei la ka por.

U kdait-stew, u rñiai bad u shken ki kwah ba kin ïarap ïa u Hynñiew-trep bad ki ong " Ngi long kiba lymboit-lymbiang na ka bynta jong phi, pynriam ïa ngi naduh u jyntang haduh u rwieng kum ïa u Syiar khraw-jutang, bad

ngin bah khala ban pynlong syiem biang ïa phi u Hynñiew-trep halor ki laiphew mrad laiphew jingthaw junom". U Hynñiew-trep u kular hakhmat ka Hukum ba un pynbiang ka riam-ka beit ka kup-ka phong. Ka Hukum hangta hi ka pynkhreh ïa *'ka tir ka sumar'*[18] hynrei shuwa ban shna ïa u khnam bad ka ryntieh, ka Hukum kaba pyrkhat ïa ka bha lang, kata ban ym duh jait u kdait-stew, u rñiai bad u shken ban neh ban sah junom ka ong, "Nga ai na shiteng" bad ka shim na shiteng u rñiai u shken bad u stew ka shna ka ryntieh bad u khnam, ka bteng pat ban ong " Ngam ai na trai ïoh ki duh jait, ngam ai na kliar ïoh ba phin ïuh khlieh ïa Nga, hynrei na shiteng ". Naduh kane ka por u Hynñiew-trep um ju shna ryntieh ne khnam da ka kliar siej, shken ne kdait-stew lymne da ka tynrai, namar ka ktien kaba tam bad u im sngi ban kamai ïa ka hok. U Hynñiew-trep u bat ïa ki khnam ki ryntieh, bad ka Hukum ka kular ïa u ka ong " Kat shaba me leit, Ngan don hangta ban btin lynti ïa me junom ", bad ka buh ka jutang ba dei ban jer khmat shynrang da ka ryntieh u khnam ban sah ka kynmaw ban neh ka kular. Naduh kane ka por la mih u 'Namjer-'tiehjer kiba u Hynñiew-trep u ju khot ruh ki 'nam-lymboit 'tieh-lymboit" lane ' 'nam shu bat 'tieh shuteh ' kaba mut kiba lymbiang khlem kup khlem phong. Naduh kane ka por la sdang ka jingbtin lynti da u khnam kumba la ong ka Hukum. U paid Hynñiew-pansngiat Hynñiew-hima u pyndonkam da u *' Khnam ne ka dur khnam '* ban kdew ne btin lynti ha ki surok ba don bun ki lad bad ban sah kynmaw ïa ka kular ka Hukum. Ka pyrthei hi baroh kawei ka la bud ïa kane ka rukom buh-dak ha ki lynti ki surok kiba u paid Hynñiew-trep u la leh na mynbarim, bad kim ju buh da kiwei pat ki tiar lait na u khnam.

---

18. *Ka tir ka sumar* = **U Khnam ka Ryntieh.**

Naduh ba ka Hukum ka wan ban ïarap ïa u Hynñiew-trep, la kham duna ka pyndik-pynwit na u laiphew mrad, u phlang u kynbat ruh ynda u ïohi ïa ka apot u Traw um shlan shuh ban thar ban treng madei. Pynban ka ktien u Thlen " Ngan bam da ka long-briew ngan kamai da ka long-spah " ka nang lmer-nang plung kat haduh ba u laiphew mrad um lah shuh ban ngeit ba ka Hukum ka la pynlong syiem biang ïa u sa shiwat, ki kwah hi ban da ïatynjuh-bor. Namar kim tip ba u la ïoh ïa ka ' tir ka sumar '.

U ksew um klet ïa ka Ïew luri-lura bad u wad la ka kput halor u laiphew mrad. Kumta u wan ban kyrpad ïa u Hynñiew-trep ban khot shong shakri noh ïa u khnang ban neh ka jait ka khong jong u, bad ba un ïoh ïa ka kput halor ki laiphew mrad. U Hynñiew-trep u pdiang sngewbha ïa ka jingkyrpad u ksew, bad kumta de sa roi ki khun ki ksiew u Bngem bad ka Thoh, sa ïeng sa ka ksaw ka kpong u Hynñiew-trep.

U Sormoh uba long u nongïarap lem ïa u syiem Synriang u la leit sha u Khadar-Kamar ban phah shna 'Nampliang ne 'Nam-shuri (kumba ong ki pnar). Ïa u Kamar la ïarap da u Biskorom, u nongsumar ïa ka ding. Nangta u wad ka riam ka beit, kum kata kaba u la ai mynshuwa ïa u khun-lymboit u khun-lymbiang, ban pynkup pynphong ïa u 'namlymboit-'tiehlymboit kat kum ka ktien ka kular hakhmat ka Hukum, khnang ban neh ka long-rangbah longsyiem junom halor ki jingthaw ba don ba par ha snieh-pyrthei. U khlieng u ai sngewbha la ki sner, u khñiang ïa u 'saipur-'saithir bad kumta ter-ter. Ynda la dep la biang u ai ïa ki ha u syiem Synriang. Dei ha ka por jong une u syiem ba la biang shiriam ki khnam bad ka ryntieh.

Naduh ka por ba u Thlen u jubab ïa ka Hukum ha kata ka dorbar, mynba u ong ' ka bam jong nga dei da ka long-briew bad ka kamai jong nga dei da ka long-spah, ' u la leit ban shong noh ha ka krem kaba don ha ka khlaw u Sormoh, ba u shynraiñ eh ïa ka Hukum. Hynrei hangne u sdang ban bam briew da shisha. Ka Hukum ka la bitar lep bad ka la bthah ïa u Sormoh ban pynïap noh ïa u Thlen, katba u syiem Shynriang bad la u paid ki leit sha u laiphew mrad khnang ban suk syndon noh ka hima, ka lynti, ka dwar u Hynñiew-trep. U Sormoh u la kmen ban ïoh pynïap ïa u Thlen namar u la kwah ban pynhiar kput ïa ka jingpynshoi-pynshad bym-hok jong u ban pynkyllon ïa ka diengïei da ka bor. Hynrei ngi tip u Thlen um shym ïap-duh ïap-dam namar ka ktien jong u ka la sdang im wat ha ka dohnud briew ' Ka bam jong nga dei ka long-briew bad ka kamai jong nga dei ka long-spah.'

U paid Hynñiew-trep u rah la ki khnam ka ryntieh bad u leit beit hapdeng ki mrad khlem tieng-khlem-smiej. Ïeng tik u mrad khlaiñ bor ban ïa tynjuh bor. Ḩangta hajan don ar tylli ki diengngan bah kiba ka jingheh kumjuh-kumjuh. " Peit ", ong u syiem Synriang, " to ngin ïa pyn-ngat mar kawei na kine kat uba lah kloi, jied mame u mrad kat kaba me ïa mon, kaba kyntait mame ngan pynngat ma-nga. Sdang mame ngan pynbud ma nga hadien, ban ïa sngew-thuh noh la ka bor ban shongsuk-shongsaiñ noh."

Ki laiphew mrad lait noh u khla, ki pdiang ïa kata ka kynpien bad ki ïa khun, ïa dait, ïa trud ïa kata ka dieng-bah, namar la slem ki kwah ban ïa tynjuh bor bad u Hyn-ñiew-trep ; hynrei kat kaba ki leh kim man lah satia, shu soh khruh tang ka dieng, shu mong patung-pateng. U Hynñiew-trep pat u ïeng peit kai shuwa na pajih. Hadien ynda haba ki mrad ki la thait bha hop-hop baroh baroh, bad sdang sa ka sei thylliej sawdong kata ka diengbah, u syiem

Synriang u la pyndonkam la ka ktien bad u wiat la u khnam haduh u sop, bad u kad haduh shkor bad u thew ïa kata kawei pat ka diengbah ba kyntait ki mrad, u pyllait kynsan swut ïa la u 'Nampliang, bad neh jker, u da khih khaleh artat ker-ker, angmuid lut ki mrad baroh. Hynrei katba nangkhih u khnam ka dieng ruh ka khih lang bad kyllon jraiñ raiñ-raiñ. Phet ïap lut ki laiphew mrad sha khlaw-sha btap sha krem-sha kroh. Naduh kane ka por kim ju nud shuh ban tur sha u Hynñiew-trep, wat la ki ïai wad kput ïa u namar ka ktien u Thlen ka im. ' Ngan bam da ka long-briew bad ngan kamai da ka long-spah '. U Hynñiew-trep ruh um aili u pynïap lem, haduh ba la hiar raibi u bynriew baroh ba tang shu ïohi mrad bapher u siat u pynïap. Khie sa ka thma hapdeng u briew bad u khla, hynrei da ka tir ka sumar wat u khla u hap ban pyndem ïa lade. Naduh kane ka por ka diengngan ka mih ar jait; kawei kaba siat u briew ka jlih ka snep, bad kawei ba dait u mrad pat ka sohkhruh ka snep.

Kumta sa shisien pat u Hynñiew-trep u long syiem-man syiem halor ki laiphew jingthaw ki ba don ha sla-pyrthei, bad la urlong ka 'tien ïa pan ka kular-madar u rñiai, u shken bad u 'dait-stew. La skhem ka dustur-riti ban jer da u khnam bad ka ryntieh ïa baroh u khmat shynrang Hyn-ñiew-trep khnang ban neh ban sah ka long-syiem jong u ha snieh-pyrthei. Ban sah kynmaw ïa kane ka jingjop u syiem Shynriang u la khot ïa baroh ki khun ki hajar ban long ka shad ka kmen ban sngewnguh ïa ka Hukum kaba la pynkup-bor biang ïa u sa shisien da ka iktiar ka long syiem-man syiem. Hynrei ha kane ka shad sngewbha, u khun u hajar um lah ban ïa poi lut namar bun kiba la kylla-duk kylla-rangli naduh ba kyllon ka Diengïei. Kumta tang ki bakhraw-bariewspah ki ïa poi sha lympung-shad namar ki biang ka khor ka khriam.

Ka Hukum ka la tip lypa ba ka dei tang ki ba-don ba-em kiba lah ban leit sha kata ka shad ka kmen. Katba ma Ka kum ka Nongsynshar bahok ka kwah ban kdup ha ki thapniang ka sngewbha sngewmiat ïa baroh, naduh uba duk haduh uba 'riewspah, naduh u tymmen haduh u khynnah. Kumta shuwa ba u Mangring un leit sha ka lympung-shad, ka Hukum ka la paw ha u kum ka tymmen kaba bah la i khun, ka da bthah ïa u ba un shna sawtylli ki khnam bad kawei ka ryntieh bad un ai ïa ki ha u Batiton [19] bad u Shynna [20] ba kin ïoh ïa siat kai katba ma u bad ki lok kin leit sha lympung-shad. U Mangring u la shu kohnguh katba ong kata ka tymmen bad kita ki khynnah ki la ïoh ïalehkai da u khnam bad ka ryntieh bad ka la jia ba ha kata ka sngi, kiba bun na ki nongleit kai sha kata ka shad ka kmen ki la lapmiet noh ban peit kai ïa kita shipara, namar don ka kyan [21] phylla aïu re ba ki bang bad sngewtynnat ban peit kai ïa kata ka ïasait.

Kane ka ïasiat sngewbha ka la neh tat haduh ba ka poi ka por ba u hynmen u thombor ïa u para bad ka Hukum Ka wan paw biang ha ka dur ba tyngshaiñ jong ka samla

---

19. Ïa u Batiton la ju sin ruh u Bon.

20. Ïa u Shynna la ju sin ruh u Joinkning.

Ka pyrkhat u Hindu ka la ngam jylliew ha ki katto katne ki Pnar bad ki ai kyrteng ïa kitei ki arngut shipara da u Ram bad Lakhon. Kumjuh ruh ka rukom pyrkhat u Kristan ka la ngam ha ki katto katne ngut ki khynriam bad ki jer kyrteng ïa kitei arngut da u Kaiñ bad u Abel. Hynrei ki Hynñiew-trep ba-nylla ka snam bad ka pyrkhat pyrdaiñ ki pynskhem ba ym dei satia u Ram bad u Lakhon lane u Kaiñ bad u Ábel, hynrei dei u Batiton bad u Shynna. Kumjuh ruh ïa u Mangring bad ka Shinam don kiba khot ïa ki da u Ahom bad ka Iom (Adam bad ka Im) kaba dei ka pyrkhat Kristan.

21. *Kyan* = Sapblei.

ba bhabriew-lymphuiñ bad ka hikai ka btin-lynti kumno yn lait na kum kita ki jingïasngewthuh-bakla. Bad naduh kata ka por ki paid nongïasiat kim ju pep ban nam ïa ka Hukum da kaba khot ïa Ka 'Ka Mei-Hukum' namar ka la wan bthah bad hikai nyngkong eh ïa kane ka jait jingïalehkai ha ka dur ka kmie.

U Khnam bad u Hynñiew-trep

Top la poi ha kliar u Diengïei da kaba jaw syep jaw syar, u pdot u tyrkhong khait bad u thylliej u jrah um ba synran ka meingi pyrem ; pynban ka jingitynnat ka ri baieid u Hynñiew-trep kaba ker sawdong ïa une u lum ba i-shong-kun ryngkat ki shynriah 'ti balung ka 'erbatemon-batesi, kaba ïai syrpud-syrpai hir-hir ka ñiad khuid phar ïa ka thait-ka jrem ka syep-ka syar ; u 'tiew jalyngksiang bathiang jew byrjop u pynum pat ïa u thylliej bad u pdot batyrkhong. Wow, ka jingitynnat ka ri ! bad ngai-ly-ngai ka rong noh ïa ka jingmut jingpyrkhat sha trai ki thwei bajngum ki kha-na-tang bad ki parom barim.

Shyeng, ïeng u Pongrem [1] kynrem reng ha ranab u Shyl-long ba kyntang ki blei... la hiar ki 'nam-shuri [2] sarang ŋa tyndai, ki 'tieh synjap surpring na tyngier ha ki lynghoh kti ki khatar-bor. Na ka lyer ngi ïohsngew ïa ka jingud u 'sai-siej ka 'tieh-pongdeng [3] bad ka jingsiaw u 'Namsarang. Khrup la pat 'rangbah u Lapalang. Hangta sdang ka ksaw-ka kpong banyngkong eh, sdang ka phawar, ka phawar langhei [4] banyngkong eh, la ih myllung ka sur ïam-briew.

---

1. *Pongrem* = U Sier 'rangbah ba la pait pnat bha ki reng.
2. *'Namshuri* = U 'Nampliang.
3. *'Tiehpongdeng* = Ka ryntieh ba la khun pyrdung.
4. *Phawar langhei* = Ka rukom phawar haba ïoh sier ne mrad heh. Ha kane ka phawar u 'rang-oh-sur u da ringsur kum kaba ïam ïap-briew bad u paidbah u sa kynhoi-duhoi.

Ka thwei bajylliew ka khana-tang u Sier Lapalang kan sah kumno lada yn weng noh ïa u khnam bad ka ryntieh ? Thret, la kumba ïuh tdong bseiñ, pleng shisha u khnam bad ka ryntieh ki ïaid ryngkat ade bad u Hynñiew-trep.

Hangta liak wan poi ka jingkynmaw ïa ki ktien ka syiem Latympang kiba long ki 'tien ai-ksai ha kane ka phang.

" Ngan bud nadien jong me, ha ka jaka kaba men hap, hangta ngan seng la ka shnong, bad u briew un leh niam-leh rukom ha kata ka jaka, khnang ban sah jingkynmaw ïa kane ka jingphetwir jong nga ".[5]

To keiñ ngin ïa bud dien ïa u khnam bad ka ryntieh ngin wad ngin ïit haduh katno u ïa-don bynta lem ha ka jingim u Hynñiew-trep.

HA KA RIAM SHAD

Ha ka shad ka kmen u Hynñiew-trep, ha ryngkat ka riam ka phong, ngi shem ba u kieng ïa ka ryngkap kaba la thep ym tam ne duna ïa laitylli ki 'Namrupa kiba thew sha ka tynrai bah u 'Namjer ka 'tiehjer,[6] ba la pynshong nong-rim bad leh-niam ha ka longïing-longsem, ka longkur-longkha, da kaba pynsngew ïa u suid-nia ne u kñi-rangbah, ïa u thawlang ne u kpa banyngkong bad ïa ka Ïawbei ne ka Mei banyngkong, u 'Nam-blei, u 'Nam-kpa bad u 'Nam-mei. U 'Nam-kpa bad u 'Nam-mei ki thew ïa u Thawlang bad ka Ïawbei bad u 'Nam-blei u thew ïa ka Hukum lyngba u kñi uba long ruh u lyngdoh.

---

5. Na 'Ki Khanatang bad u Sier Lapalang' da u 'Rangbah Primrose Gatphoh, page 9 third edition (Ka Syiem Jalapang bad ki Masi Maw).
6. *'Namjer 'tiehjer* = Ki khnam bad ka ryntieh ba ju pyndonkam haba jer ïa u shynrang.

Haba ka ktien kam trei kam shuh kan khie ka wait ka stieh, namar la kha dap-shynrang ïa u kum u 'riewshlur ym kum mynta ; hynrei ha u Hynñiew-trep ka ju long ka dustur bym bit pat ban leh kano-kano ka kam khlem da pynsngew ïa ka Hukum ; kumta shuwa ban ïaleh da ka thma u Dieri-Diekhnong [7] u ju da pynlong shuwa ka kñia-ka khriam ban ïoh ka jingïarap na u Blei-ka Blei ban ksan ha jingïaleh ; kumta u 'nam-nyngkong ïa ka Pyrtuh-ka Rwai [8] u Ryngkew u Basa bad ki da kyrsan kyrbah ïa ka Tawiar [9] ka khyrdop, ka 'Lei-khyrdop 'Lei-kharai, nangta bud ka kyrsan-kyrbah ïa u Mawbri-Mawkhyndew. Haba u leh ïa kine ki niam ki rukom ym ju pep ban da kyrsan ruh ïa ki tiar thma jong u. Haba kyrsan ïa ki tiar thma u ju leh nyngkong eh ïa u khnam bad ka ryntieh kata, ki ju buh lypa shikham ki khnam [10] bad kawei ka ryntieh. Nangta sa bud ter ter ïa u sum-u sher, ka wait-ka stieh bad kumta ter-ter, paidbah hi ki leit sha thma da u khnam bad ka ryntieh. Haba ki kñia ki ju leh da ka Masi, ka Blang, ne ka Syiar katba dawa ka jingïapan ; hynrei kaba ngim dei ban ïaid lait khlem tip ka long ba ki da tah snam ïa ki khnam, ka ryntieh, u sum-u sher ban ksan ka pam ka dung ïa u Nongshun-Nongpen. Kumjuh ruh ynda haba la jop thma ne ïoh rah ïa ka khlieh u khla-wait ki nongshun, ki ju pynlong ka kñia-ka khriam ka kyn-ih ka phawar ha ka

7. *Dieri-Diekhnong* = U Kñi lehriam ha ka raid, u syiem ne u lyngdoh.

8. *Ka Pyrtuh-ka Rwai* = Ka 'lei ïing 'lei hima.

9. *Tawiar* = Ka kut.

10. *Shikham ki khnam* = San tylli ki khnam. U 'Nam san sner ne shikham ki khnam ka thew ïa ka pynduh-pynjah mynsiem ne ha ka saw ka sian.

'lei-khyrdop 'lei-kharai, u Ryngkew-u Basa kat kum la ka rukom jingleh-jingkam ha la ka it-ka hima, ban biang Ka sad-ka sunon ;[11] bad dei tat ynda u la pyndep lut ki niam ki rukom baroh ba u sa wah ïa kata ka khlieh ha khyrdop-shnong. Ka bynta jong u khnam bad ka ryntieh ha ka leh niam-leh rukom haba ïoh rah khlieh la batai shai da u Rev. Fr. G. Costa S.D.B.

" Haba la biang baroh, ki la khreh, ban mih bad leit habar ka khyrdop kaba la buh ïa kata ka khlieh ba la ïoh rah ; u syiem u riam la ka riam-syiem ; baroh ki boh khaila da ka muka, spong da ka khor bad u phong da ka jymphong shad-wait, u bat ha la ka kti kadiang ka *ryntieh rupa,* bad ha ka kti kamon ki *khnam ba la thaw da ki sop rupa ;* kum-juh ruh ki myntri ki boh khaila muka ki spong khor bad ki phong jymphong shad, *ki kieng ka ryngkap ba la thep bad ki khnam* bad ki rah ka waitlam ne talwar halor ka tyrpeng, ki deng ki kieng ki kpieng-ksiar, bad ki tymmen ki san, ki riam ki beit bha sa ki jaiñ-miat kat kum ka rukom.

Hadien kata, uta u riewthma uba la ïoh khrai ïa kata ka khlieh, u shim ïa kata ka khlieh bad u buh ha khmat u nongkñia, u syiem u ïeng ha pdeng ha pyrshah kata ka khlieh bad ki myntri kiba kham long ha ka kyrdan ba kham haneng ki ïeng baroh shaphang kamon jong u syiem, bad kiba kham long ha ka kyrdan kaba kham hapoh ki ïeng shaphang ka-diang jong u syiem ; ki tymmen-ki san ki ïa ïeng-riang hadien u syiem bad ki myntri. Haba kane baroh la biang, u nong-kñia u sa kren ki ktien duwai kyrpad kum ban sait khuid na ka bynta u syiem, ki bakhraw-batri, bad baroh ; te, katba u nongkñia u la nang kynnoh bad pynhap ktien, u la nang suit sapoh. Te u syiem bad ki bakhraw-batri ki nang ïa risa

11. *Ka sad ka sunon* = Ka kyrdan long hima ha khmat u briew bad u Blei.

shar, kumjuh ha ka bishar-khadar ; mynba hadien ba la kynnoh u nongkñia lai kylla ïa phai, u syiem u dung ïa kata ka khlieh da la ka waitlam ne talwar bad u pynneh hangto ; *u dung pat da u khnam laisien,* hadien kata ki bakhraw batri ki sa ïa dung da la ki waitlam ter ter haduh ban da kut baroh. Ynda dep kata baroh ki sa ïa ïeng-tawiar, ki ïa risa laiwat bad ki jingïakynnoh-ktien ba la biang ka nguh-ka dem, ba la aiti ha ki blei-ki dken. Kumta u syiem u sei ïa kata ka wait u sa aiti ïa ka khlieh ha u nongkñia bad sieh halor dieng ba la pynïeng bad sah hangto ". [12]

HA KA BAM SMAI

Hyndai-hynthai mynba u Hynñiew-trep kum ka jait bynriew ba shong tynrai ka synshar-paidbah kumba la buh kyntang la buh-hok da u Blei hi, um ju bishar shiliang khmat lymne bishar bamsap kum ha kane ka juk ba mynta, hynrei u da pynshong nongrim ïa kata ka bishar ha ka 'hok, ka kmie u Blei. Kumjuh ki nongshah bishar ruh kim ju thok ne kren bymhok. Pynban katba nang ïaid ka por la mih ruh ka thok ka shukor ha ka ktien ka thylliej haduh ba ka la shitom ban bishar hok ; bad la sngew donkam ban da ring 'saiphla bad da pynbam smai. Haba ki leh ïa kane u Hynñiew-trep u pyndonkam tang da uwei u khnam ba la thep pynïeng ha u klong ha ka jaka ka Bible ne ka Koran kumba ki leh ki Hynñiew-trep mynta, kata ki ai ha u nongsmai ïa u klong bad u khnam ba la pynïeng ha uta u klong, bad uta u nongsmai u smai da kaba bat ïa uta u klong ba la pynïeng bad u khnam, bad u smai pynkut da kaba ong " Une u klong ba

12. Na 'Ka Riti jong ka ri laiphew syiem' Bynta - I Lynnong XII sla 145 (Ka Jingriam shad).

bat bad u khnam un dung un siat ïa la ka liang, lada nga la kam ïa ka lamler ka shukor ". [13]

Dei halor kane ka rukom pynbam-smai ba u Hynñiew-trep u lah ban bishar hok barobor. Wat lada jia ba don teng-teng uba nud ban smai lamler u nongbishar u ju pyllait ha madan da u 'riphin halor ka 'tiensmai ki nongsmai, bad u phah ïa u ban leit teh leit khum ïa ki 'riewsniew-'riewsmeh lada ki ïa don ha kaṭa ka lympung bishar ; bad u 'riphin ruh u kohnguh, u par hi kumba par u bseiñ, bad u leit teh leit khum ïa u 'riewsniew-'riewsmeh.

HA KA JER

Naduh ba la kynto da ka Hukum ban jer ban thoh khmat-shynrang Hynñiew-trep da lai tylli ki khnam bad ka ryntieh, ban neh ka kular ka longsyiem-mansyiem halor u Laiphew jingthaw ha snieh pyrthei, ban neh ka long-shynrang long-rangbah, u Hynñiew-trep u la ju bat ju ksoh-pyrkhing ïa kata, bad u ngeit ruh ba u khnam ka ryntieh ka long ban da ïa u na uno-uno u dusmon-u siar, u ksuid-u khrei. Ha ka jer ka thoh kim ju buh tam ne duna ïa lai tylli ki khnam. Ban ïa shai shuh shuh ba la ai, la pynteh-pynkam da ka Hukum hi ïa u khnam ka ryntieh ha khmat-shynrang — Hynñiew-trep, kane ka 'tienjer khyndiat kaba u Thynroit u jer ïa u Shynrang kan pynshai shuh shuh, lada ngi ailad ïa ka lyngwiar pyrkhat jong ngi ban sngewthuh :-

' Peit la ding ba ong, wan si ma phi ka Longseng-Long-shynrang, la ding katei ka *Ïawbei-blei* u *Thawlang-blei* ong u Blei ba la niah da mano-mano roh, ym lah shuh ban korbar

---

13. Na 'Ka riti jong ka ri laiphew syiem,' bynta II. Rev. Fr. G. Costa, lynnong XVI sla 15 (Ka rukom ïapynbam smai).

halor kata ka Longseng, wan sei Ma phi ka dur Longshynrang. To peit keiñ, la shai keiñ ba ong sa ka ryntieh sa u khnam, la duh katai ka *Hukum-blei* kaba la pyntiah, khlem bit shuh khlem lait shuh, haduh kat mynta la duh katei mynnyngkong.'

U 'Namjer-'tiehjer u leit sha ka tynrai bah ka jinglong-shynrang long-rangbah bad ka jer-ka thoh ka kylla long ka lad ïashem ïakynduh, ïa ithuh-ithaw ban ïa tipkhatipman. Ha kiba dang bat pyrkhing ïa ka rukom ba mynshuwa ki ju jer ju thoh hapoh ka shisngi ban eh ka rngiew, ka bok ka rwiang, ka long-rangbah long-shynrang, ka long-syiem halor u laiphew jingthaw kat kumba la buh na mynnyngkong.

Don bun ki rukom jer kat kum ka shnong ka jaka. Nalor kiwei-kiwei ki tiar, ki jnit-ki jnat kiba ki buh ha ka jer ka thoh, ki buh ruh ki 'namjer-'tiehjer kata ha kito ki shnong kiba dang pynneh pynsah ïa kata kaba la buh u Longshuwa, bad ka kyrteng ba ki ai dei kata kaba snoh ha u klong. Kum ka nuksa ha Mawlaingut (Shiliang-um Diengïei) ki ju buh ar tylli ki 'Nam-lymboit, uwei u 'Nampliang bad kawei ka ryntieh. U 'Nampliang dei u 'Nam-otsohpet. Une u 'namotsohpet u long u 'Nam-nyngkong ha ka ksaw-ka kpong. Ha ki thaiñ Khatsawphra pat ki buh lai tylli ki 'Namjer, kawei ka ryntieh, bad ki ot sohpet da ka wait kaba ki tynsat ha tyndai haduh ban da dkut sohpet. Ha kiwei pat ki shnong ki bym-ot-sohpet da ka wait ne u 'Nampliang ki ju ot da ka siej kaba ki shu khoh pied salit ryngkat bad ki 'Namjer-'tiehjer. Ha kane ka juk ba mynta don ruh ki bym buh shuh ïa ki 'Namjer-'tiehjer wat la ki dang bat ïa ka tynrai ba dei ban da jer da thoh kumba la buh da ka Hukum na mynnyngkong ka sngi. Kum ka nuksa ha ka thaiñ Ri War, kata na Dawki sha Nongjri (jan Sohbar) ki buh kyrteng da kaba shu Klo kata ki khot ïa ki kyrteng ba la jied lypa ha ka por ba ki khlieng ïa ka shyntur jong i khyllung ba dang

kha. Don pat kiba khot kyrteng da kaba shu kñia ïa u syiar uba la khot u 'Yiar-kyrteng kat kum ki dak ïapan kiba paw ha u rwieng. Don pat kiba peit ïa ka liem-ka lup jong ka sapied-siej kaba ki tah bad khoh salit na ka ktang-um kaba ki la buh pyndap um lypa shibnai shuwa ban kha. Ha ki Nongkyndong ka elaka-singmana jong ki lum Pnar ki bur kyrteng da ka Chad-lane [14] katba ha Jowai pat ki buh kyrteng da kaba Khad-syiar.[15] Ha ka Chad-lane ne Khad-syiar ïa u shynrang ki buh da ka wait, u mohkhu (moh-khiew) ka Munajun [16] u Thule [17] bad kiwei-kiwei. Ki jingkylla ki don la ki jong ki daw bad jingthmu. Kum ka nuksa bun na ki Pnar ki dei ki nong beh ïew-beh hat ne ki nongkhaïi, haba ïa nujor bad ki khynriam ki bhoi ne ki war. Kumta ki krih kylleng sha ki lum Nongphlang, sha Bhoi sha War bad shawei-shawei ban im ha la ka jong ka kam. Dei na kane ka daw ba la buh bujli ha ka jaka u 'Namjer-'tiehjer da ka Munajun bad u Thule. Kumjuh ruh yn shem ki daw ha kiwei pat ki shnong ki jaka, lada yn tih tynrai bad wad bniah ïa kum kine ki jingkylla. Hynrei wat hapdeng kat kine ki jingkylla ba bun, ka tynrai dei kawei katba paw na ki dak ki shin haba la tih tynrai bad wad bniah bha ïa u 'Nam-

---

14. *Chad-lane* = Ka lehniam haba jer khun. Ki shim ka kyrteng ynda la peit ïa ki dak jong ki lai tylli ki kliar lynnai. Kata ki shat ïa ki ha ki prah ne u pdung bad ynda ki kliar ki phai sha ka juh ka liang ki sa pynsah da kata ka kyrteng, syrïiem kum kaba pynsnoh ha u klong ha ki lum khynriam.

15. *Khad-syiar* = Ki Jowai mynshuwa ki chad-lane, hynrei hadien hadien ki shu khad da u syiar bad ai kyrteng artat syrïiem ïa ki Bhoi kiba kñia ksan rngiew ne kñia thawlang ne syrïiem ïa ki war kiba buh kyrteng da kaba kñia da u 'yiar kyrteng.

16. *Munajun* = Ka pla kit jingkit ki pnar beh ïew.

17. *Thule* = U dieng bah-bang ne dieng-bhar.

rong[18] 'Nambiria. Ka ïasiat sngewbha da u 'Namrong-'Nambiria kam pat shym la kylla bad ka dang neh dang sah ha ki lum ba kyntang u Hynñiew-trep. Dei nangne ba ngi lah ban ong ba ka tynrai ba la pynkham da ka Hukum ha ka jer-ka thoh dei tang kawei. To ngin ïapeit ïa ka jingmut u 'Namjer-'tiehjer ryngkat u 'Namrong-'Nambiria, ba la lum wat na kito ki shnong kiba ki 'Namjer-'tiehjer ki la rngai noh ha ka jer-ka thoh.

Ha ki thaiñ Pnar ki ngeit ba ka Hukum la mynnyngkong ka sngi ka la ai lai tylli u khnam bad kawei ka ryntieh, hadien pat la bynrap sa uwei, kata long saw tylli. Ka jingmut jong kita ki saw tylli ki khnam kat kum ka jingtip ba la tip pateng-la pateng da ki 'riewtymmen ha ri Pnar, ki don ar tylli bad ki long kine :-

(A)
- a) Ban tbit ban ksoh-khnam ksoh-ryntieh ban da ïa lade, ka kur bad ka hima.
- b) Ban Em Thylliej, kata ban don ka nia ka jutang ban da lade, ka kur bad ka hima.
- k) Ban long u Watdong shñiuh, kata uba shongblei uba donbok, uba eh rngiew.
- d) Ban don ka biria-ka sngewbha ha baroh bad la bynrap da u 'Namrong-'Nambiria.

(B)
- a) Hei jer – khlem jer ym bit.
- b) Hei kpong hei thma – ban ksan ka ksaw-ka kpong ne ka thma.
- k) Hei ïap – khlem lehniam haba ïap ym bit.
- d) Hei biria – U 'Nam-bynrap ban neh ka biria sngewbha.

---

18. *'Namrong* = Ha ka ïasiat sngewbha ki ju ong ruh ïa u khnam u 'Namrong namar ka rong ka dei kawei na kiba kongsan tam ha ka ïasiat sngewbha ne ka rongbiria.

Ha ki thaiñ Sohra la ïoh artylli ki jingong kiba ïadei shaphang u 'Namjer-'tiehjer, hynrei ma ki ruh ki ngeit kumjuh ba u 'Namrong-'Nambiria dei uba la ai-bynrap hadien khnang ban long ka biria-sngewbha. Kita ki jingong ki long kumne :-

(A) a) U 'Nam da lade
b) U 'Nam da ïing da kur
k) U 'Nam da ri
d) U 'Nam ka 'tien ïa ong jong nga jong phi ban neh ka biria-sngewbha

(B) a) U 'Nam-Lamphang (kata ba ïadei ha ka jer)
b) U 'Nam-bud (kata uba bud ïa u rangbah ha ka saw ka sian)
k) U 'Nam-synran (kata ha kaba u leit sha duwar Blei ha ba thang ïa u shynrang)
d) U 'Namrong-'Namtiew uba bynrap ban phuh ban phieng ka biria-ka sngewbha.

Ha ki thaiñ Bhoi ruh ki ngeit ba ïa u khnam bad ka ryntieh la ai da ka Hukum ha ryngkat u Biskorom.[19] Kumta ki ju jer ju thoh ïa khmat-shynrang ha ryngkat u khnam bad ka ryntieh hynrei suki-suki, kumba long lem ha kiwei-kiwei ki jaka, ka la kylla long noh ba ha ka jer ki shim tang da u sying bad ka pylleng. Wat la katta ruh donbok ba u khnam bad ka ryntieh ki dang pyndonkam hi, bad kata ka long ha ka kyrsan-rngiew ne ka kñia thawlang-Ïawbei, kata ynda u khyllung u la long khynnah kumba shiphew snem ei-ei bad ki da pynlong ka khawai-dawai. Ki 'tien-duwai ha kane ka jingkñia ki kham ïajan shibun eh ïa ka jer ka thoh bad ka

---

19. *Biskorom* = U nongpeit nongsumar ïa ka Ding.

paw shai ba u sying bad ka pylleng ki long ban shu pyndep rukom shipor haduh ban da ïoh pisa-pilaiñ ban khawai bad jer pynskhem da ka ksan-rngiew ne kñia thawlang-Ïawbei.

Ha kane ka jingkñia ki ju buh da u blang, u sniang ne u syiar nangta u Klong, lai tylli ka 'lamet, u tyrsem,[20] u tyrmur[21] bad u 'Nampliang. Mynshuwa eh ki ju buh wat u sum-u sher ruh bad ynda la buh ïa kine ki dah-ki dong u nongkñia u duwai kumne :-

Ko Blei, Trai Kynrad, syiem Thawlang, syiem Iawbei, A leh kumno, te nga jam jyllup[22] ha kjat jong Phi mo, ha ka burom jong Phi, kumba Phi la thaw la buh ïa ngi ha manbru. Ko Blei, Trai Kynrad, kumba phi la buh la thaw ka longkha-mankha, ba la buh u kynrad ka Longkur-Mankur ha ryngkat jong Phi ka Syiem Thawlang-Syiem Ïawbei, kaba thaw-bynru buh-bynru, kaba long ka nam ka Pyrtih[23] ha khmat jong ngi, te nga nguh, kynrad, ha kjat jong Phi ba kane ka sla-ka tlur u 'Lamet-'Latang ha khmat mynta u Longkñi-Mankñi u Langsoh-Langnei.

Ko Blei, Trai Kynrad, te leh kumno nga jam jyllup ha khmat ka duwan-dupat, nga ainguh u sukhlieh-sureiñ[24] napoh mata ka kyrpad ka kyrpon ha khmat ka kyntem kynrut[25] nga u longkñi-mankñi u manheh-u madon nga ïeng ka kyrsan-kyrbah, khnang ba un im un shongprah shongshang un im-tymmen un im-san, phin ïa kit ïa bah, ïa shah ïa khim, phin ïa ri ïa lur ïa u, wat aiti ha ka ktien Nongshun-nongsher, u ksuid u khrei, u 'leilum u 'leipdeng.

---

20. *U tyrsem* = u purew ne pujer.
21. *U tyrmur* = u Rynsi-u khaw ba la sdieh bad dung kyndeh.
22. *Jam jyllup* = ka nguh ka dem.
23. *Ka nam ka pyrtih* = Ka nam ka kyrteng.
24. *U sukhlieh-sureiñ* = u syiar.
25. *Ka kyntem-kynrut* = ka jaka puta.

Trai kynrad, nga ïam nga nguh ha kjat jong Phi ha ryngkat u 'Niangud-'Niangwang [26] ha ryngkat u rytung-u rynsieh [27] ha ryngkat u 'Yiarbah-'Yiarsan. Nga ïeng ha ryngkat u sum-u sher, ka ryntieh u khnam ïa u atoud-attir ïa u byrngem-u kyrda, ïa uba siar-uba kdiap, ïa uba leh ka thma-ka ktien, uba sni ban pynduh-pyndam ïa ka rynïeng-ka rta, ka mat-ka pung une u para/pyrsa/kha/ka kurim/ka lok ka jor.

KA BEH MRAD

Mynba ka khon ka Dom [28] ka wan ud sha u khon ka Mylsi [29] ban bishar lem ïa ka jingsaid-heh ka Dngiem, ka kynjat beiñ u Lyngdom [30] u Pongrem, ka ïuh-kyrthom u Blir [31] ka skei ka khiat bad kiwei ki laiphew mrad, khlem da sngap ïa ki 'tienrit jong ka Thoh [32] bad u Bngem, [33] Putet ki kynjat ki ïuh ïa ka tungtoh-tungsieh uba pli, u khon ka Mylsi, ka dur Longbru, u pyrta-shla ïa ka dorbar u da mut da kwah ban khem umshit-khem umjah ; u laiphew mrad u kyntait u beiñ dorbar bad um poi satia sha kata ka dorbar-dorsha kaba u Hynñiew-trep u khot u kbei. Kaba sah ïa u khon ka dur longbru, u Hynñiew-trep, ka long sa tang da ka wait-ka stieh, u khnam-ka ryntieh ban wad ïa ka kput u ksew, ki khon ka Dom. Halor ka 'tien kular-madar jong u ba un suhden [34]

---

26. *U 'Niangud-'Niangwang* = u sniang ba pynleit ha ka kñia.
27. *U rytung-u rynsieh* = u syiar.
28. *Ka Dom* = u ksew. (Kynnoh = Doom)
29. *Ka Mylsi* = u bynriew.
30. *Lyngdom* = u sier 'rangbah uba ki reng jong u ki long kum ka pela ba tap pyllup ha shyllangmat. Ki reng jong kine ki jait sier kim ju pait pnat. (Kynnoh = Lyngdoom)
31. *U Blir* = u sier ba dang samla bha.
32. *Ka Thoh* = ka ïawbei ki ksew.
33. *U Bngem* = u Thawlang ki ksew.
34. *Suh-den* = Kaba thwiat dien da kaba shu sma dien.

un ai dak un pynliem-pynpat. bad ynda kyllon ka mrad ki khon ka longbru kin ai ïa u shikyndup ka snam bad kin ïai pynïeng da u klong. Baroh ki doh ka kshong kan long ka jong u khon ka longbru kum ka nong-kylliang, ka bai kliarwait ïa ka jingïarap jong ki ïa u. Nalor kata, ki khon ka Dom kin shong shakri noh junom ha ki khon ka Mylsi tang ban ïoh ïa kata ka kput halor u laiphew mrad.

Kylleng sawdong ha ki lum baieid u Hynñiew-trep, haduh mynta-mynne ki bat ïa kane ka jutang ban wad ïa ka kput u ksew, bad ki ngeit lyngba ka ksaw-ka kpong kin ïoh ka khiah-ka nang kin-koit kin-khiah, kin lait na ka thombor u mrad u ksuid-u khrei. Da ka ksaw-ka kpong ki pynsuk ïa ka 'lei-ïing 'lei-kur ka 'lei-raid 'lei-hima.

Ki nongpynïeng beh-mrad ki tip ba kane ka rukom pynïeng ka long kaba thut shen katta-katta. Bad ban pynsuk ïa kata don kiba kular ban da ai syiar ïa u Ryngkew-u Basa. Ka rukom pynïeng ka long ynda haba la mynjur ka Pyrtuh-ka Rwai ki pynsngew pat ïa ki Ryngkew-Basa, ka Ramew, ka nongri-nongsumar bad ka nongbsa-nongbtiah ïa ki laiphew mrad. Hynrei mynta la bun kiba pynsngew sa tang ïa u Ryngkew-u Basa ne ka Ramew bad don ruh kiba leit beit sha ka Hukum. Hynrei la kumno-kumno ruh ha man la ka pynïeng beh-mrad dei ban don u khnam bad ka ryntieh, u 'sewbeh-'sewshang bad kiwei-kiwei ki jnit-ki jnat kat kum ki muluk ki jaka. Ki 'sewbeh kim ju ïa wiar ïa kait-kait para ma ki wat lada la wan rah ïa ki na ki kyntoit bapher-bapher, hynrei ki ïa sngap lang ïa u nongpynïeng. Ha ka ksaw-ka kpong kaba ki da pynïeng kim ju pep ban da noh dkhot noh dkhai haba ki ïoh mrad la ka dei ïa ka Hukum, u Ryngkew-Basa ne ïa ka Ramew kat kum ka jingïapan. Haba ki noh-dkhot ki ju kham shim ïa u dohnud, u Lamjew, u klong, bad u tor, khnang ban sah ka nam khlem kut khlem wai. Ha ka beh mrad ruh ki ju buh shikham u khnam kum

ha ka thma, hynrei, hadien-hadien don kiba buh lai ne uwei tang ba la buh. Kum ka nuksa ban kham ïashai to ngin ïa peit ïa kine ki shnong bad ki rukom pyndonkam jong ki ïa u khnam bad ka ryntieh ha ka ksaw-ka kpong.

Ha ki thaiñ Smit, Nongkrem bad ki shnong ba markhap, ki da buh kawei ka 'tieh-pongdeng, lai tylli ki khnam, u wei u klong, 'ïad-um bad kawei ka pylleng. U nongkyrpad-nongpynïeng u kren da kaba shim lut lin naduh ka lum, ka wah, ka dieng, ka maw ha ryngkat u khnam bad ka ryntieh kaba u khot ka tir-ka sumar bad u ong kumne :-

" Ko samla-samhoi, ba la khreh ïa ka tir ka sumar...... bymsuk shuh u khon ka Dom, u la phah ïarap ha ï u khon ka Mylsi, ba wan thom ka laiphew mrad da ka bor, ba sympieh da ka snier, ba ïuh ba kyrthai ïa ka tungtoh-tungsieh".

Nangta u bteng ka khana-pateng kat kaba u tip u nang u pynsngew sa ïa u maw-u dieng, u phlang-u kynbat, ka lum-ka wah u ong,

' Ko dieng rashe,[35] ko maw rashe, ko lum bajrong, ko lum batbian, ko 'langbyrñiuh-ko 'langbyrwai, bat ïa ka thombor, ko dieng rashe ko maw rashe, ko lum bajrong ko lum batbian, ko 'langbyrñiuh-ko 'langbyrwai. Pyllait, wat kah wat byrïe, ban shai u tdong ban shai u tabla, u kyndang u khyrwait, namar la ud u khon ka Dom. To rap mame uba don ka ' tir ka sumar '.

Ynda dep nangta u shim sa ka pylleng kaba u da kren da khana ban law ban loit ïa uba khñium-ba khñi, u attatien, u bymbeit-jingmut.

Ha Sohra ruh ki ju buh khnam buh ryntieh ryngkat ki 'sewbeh-'sewshang bad kiwei ki jnit-ki jnat bad u nongpynïeng um ju pep ban nam ha ryngkat u khnam bad ka ryntieh mynba u ong :-

---

35. *Rashe* = kaba san bad heh khlem dur.

" Ko Trai Nonghukum, mynta ka sngi hi kumba la ïa kynmaw ïa katei ka Hukum jong Phi, ngi la khreh ïa u khnam-ka ryntieh la ka suloi-ka man, bad ngi kynmaw ïa ka hukum jong Phi ryngkat u 'sewbeh-'sewshang, ki khun ki ksiew jong ka Thoh kin bud ïa ka dien-ka khnap kumba ki la thombor na katai ka ïew-luri-lura, te mynta ruh yn ieng ban wad bad ïa kata ka Thombor-lehbor ïa kaba ngin ioh ka risa ka phawar ngi ki paidbah."

Ha ki thaiñ Pnar ki Beh Kpong. Haba ki la shem ba ka shitom ha ïing ha sem, dei ba kyrsa ka Pyrtuh ba ka kwah ïa ka kpong. Lada shem kumta u kñi-rangbah ha ïing u lum ka dorbar ha ïing ha sem ban ïa leit beh kpong. Ha ka sngi ba ki mih na ïing ki nguh tang da ka um. Ki tiar kiba ki pyndonkam ha kane ka beh kpong ki long uwei u klongblai,[36] lai tylli ki 'namshuri kawei ka 'tiehpongdeng ha ryngkat u paid-nongbeh baroh bad ki 'sewbeh-'sewshang. Ynda la biang nadong-shadong u kñi ka ïing u nguh nyngkong ïa ka Pyrtuh bad u lamphrang da kaba ong :-

" Sniaw pha ka blai Pyrtuh, u em pho chirup chiliang kat wa da ud nam Pho, wan dei chitom sajia ha u chynrang u Langshor[37]......" Bad u kyrpad ïa ka jingïarap jong Ka khnang ba yn lah ban pynsuk ïa Ka nangta pat u nguh sa ïa ka Syiem Wabuh[38] watho bad u lamphang da kaba ong " A Syiem Wabuh watho Pha wa buh ïa ka Pyrtuh........" Nangta u bteng bad duwai kyrpad ba un pynhun-pynbiang. kumba la buh da Ka ha ryngkat u khnam bad ka ryntieh kumba la ai la pynkham da Ka hi. Bad ynda poi sha khlaw ki sa nguh sa pan hukum sa na ka Ramew kaba long ka nongri nongbsa ïa ki lai phew mrad-phew mreng. Ka rukom

36. *Klongblai* = u klong ba don ka 'ïad sapoh.

37. *U Langshor* = u 'riewshlur u 'rang ïapom.

38. *Syiem Wabuh* = ka Hukum.

beh kpong-niam ka long ba kin beh kat ïa kaba mih nyngkong, bad lada jia ba kim ïoh ki dei ban thmat [39] da ka pylleng ban lap ïa ka daw ban plie ka lynti-ka dwar.

Ha ki thaiñ Bhoi ha ka kpong-ka phali, ki nguh ïa u klong ba la sdien ha u dieng ne u rishot ryngkat ïa ka ryntieh ki 'nampliang. Kata lada ha ka kpong-ka phali niam, kaba ki pynsngew ïa ka Pyrtuh ka Rwai. Kane ka blei haba ka la sa [40] la kynad ju poi ka shitom ha ïing-ha sem ne ha shnong-ha thaw kumta ban khiah krat ka shnong ka thaw ka ïing ka sem ki juh leh niam ïa ka 'lei Pyrtuh ne ka Pyrtuh ka Rwai da ka kpong-ka phali bad ynda ki ïoh ïa ka mrad ki sa noh ïa u kynshi [41] u dkhut ha Ka. Nangta ïa ka doh ki sa suh-kyndang mar sarsuk [42] khlem da ai ïa ka tdong ka tabla [43] kum ha ka beh mrad kaba ki shu beh sngewbha. Ha kane ka beh mrad u nongkñia um ju pep ban nam ïa u khnam bad ka ryntieh kumba la ai hi da ka Hukum ban khraw ka niam-ka rukom bad u ong kumne :-

" Ngi ïeng mynta, ngi mih napoh ka sad-ka dor da poh ka Tawiar-ka tyrpan, nga ïeng mynta ryngkat u sum-u sher, ryngkat ka ryntieh-u khnam ban leit sha lum-sha khlaw kat kane ban hap mynta, ryngkat ïa beh mynta bad u 'sew-beh-'sewshang, ryngkat mynta, ngi ïeng pyrshah mynta khnang ban khraw ka niam-ka rukom, ka nguh-ka dem khnang ban khraw ka jingmane-majon, ban long ka jingkñia-kyrhoi hapoh. Mynta ka sad-ka dor ban khraw u kynshi-u

---

39. *Thmat* = Kaba wad ïa ka daw da kaba khan.
40. *Sa* = Ka jingud-jingbymsuk. Ka ud nongïap.
41. *U Kynshi u dkhut* = u dkhot u dkhai.
42. *Sarsuk* = Kaba ïa sam mar kumjuh.
43. *Ka tdong ka tabla* = u nongsiat ba dei nyngkong ïa ka mrad u ïoh ka tdong, kata baroh ka doh kaba hap hapoh ka jylli katba dang kot u tdong. U nongsiat uba dei ba-ar pat u ïoh ka tabla ne ka bynta jong ka tyrpeng jong ka mrad.

dkhut u dohnud u dohjem, ban khraw dulong tymmen-u san, hapoh mynta u kyndang-u khyrwait, bud mynta ryngkat-ryngkat bad ka sad-ka sning, bud ryngkat u Ryngku-u Lyngdoh hapoh mynta, yn ïeng ryngkat mynta Blei ha ryngkat ka nam ka pyrtih u khnam ka ryntieh, ha ryngkat ka jar-ka mohar bad u sum u sher, te ïalam ïa ngi ban ai, khraw ka nguh ka dem khraw ka bei-ka thait, khraw mynta ka sad ka sning, khraw ka mynri-ka blang, khraw mynta ka putar khraw u tymmen-u san, khraw u kyndang-u khyrwait ka niam-ka rukom." Bad ynda u ïoh ïa ka mrad u sa pynlong ka noh kynshi-noh dkhut.

Ha ki thaiñ Diengïei (Shiliang-um) pat halor ka jingngeit ban khiah krat ka shnong-ka thaw ki ngeit ruh ban bha ka rep-ka riang. Hangne ruh kumjuh ki buh ki 'nampliang, ka 'tieh-pongdeng, ka diengshat, ki pylleng, ki 'sewbeh. U nongpynïeng u pynkynmaw ïa ka kular u ksew bad ka kam jong u bynriew ba u dei ban khreh la ka ryntieh u khnam bad un ap hala ka it-ka rwan u ong :-

" Te u ksew naduh nyngkong u la mudui ha u Dieng-raïan-Mawraïan. Mano ban pdiang ïa nga ngan longkur longjait, u wan ha u khon ka longbru u ong " Ngam biang " Ïa ka bymbiang ngam sngap, ngam sngap, te me, khon ka longbru u ong ai ja ïa nga shi kham mynmiet shikham mynstep ba ngan longkur-longjait, u ong khreh la ka ryntieh khreh la u khnam ka pynliem ha nga ka pynpat ha nga, me u khon ka longbru, ïeng la ka it la ka rwan ka liem ha wah ai shi kyndup ka liem ha lom, ai da ka snam, te u ong ka dien-pynpat ha nga, ka nam lahei ka shah ka nam ha nga, ka nam duhoi ka shah ka nam ha nga, me u khon men bam tang da ka doh ka khleiñ, ka sah ka nam ha nga ka liem ha wah ka nam duhoi ka sah bad nga junom-junom pateng-lapateng, khlemkut-khlemwai, nga neh ka buit nga neh ka bor, ban ïasait ai shiklong yn ïaleh-ïa lur ba ngan nongpynpat

pynliem, ba ngan dangsied-pynpat. Katta oh, rai tang katta. Nangta ki paidbah kin risa kin phawar ho, ka nam langhei, to phi tang ka duhoi-luhoi ka shad ka kmen u laiphew hajar."

Haba la wad bniah bha ym don kawei ruh ha ri u Hynñiew-trep kaba leh niam ha ka Ksaw-ka Kpong, ne ka Beh-Kpong ne ka Kpong-ka Phali khlem u khnam bad ka ryntieh. Hooid, don bun ki jingkylla katba nangïaid ki por. Kum ka nuksa, don kiba pyndonkam da ka dong-tympew ne kano-kano ka 'tang-siej ha ka jaka u klong, bad ki shu thep khyndiat u khaw ha kata ka ktang kaba ka la don um lypa ha ka jaka ka 'ïad um, bad ki nam beit tang ïa u Ryngkew-u Basa ym dei shuh ïa ka 'lei ïing-'lei raid. Ka jingsiat ruh la mih pli da ka suloi ; hynrei shisien ba ki dang leh ha ka dur bad ka sur pynïeng u Hynñiew-trep ki dei ban buh ïa u khnam bad ka ryntieh, wat la kim nam ei-ei shuh ïa u khnam bad ka ryntieh, bad ki shu pynsngew ïa u Ryngkew-u Basa ba " Un plie ka lad khlem pynwit khlem khang ban lait ka kah-dum ka byrïe, kumjuh ïa u 'sewbeh-'sewshang ba kin bud ïa ka syrwet khlem ka thame-ka byrïe, bad ki suit artat da kata ka um na ka dong-tympew halor ka Ramew laisien laiwat."

KABA LEHNIAM ÏA KIBA ÏAP

Ha ri Bhoi tang dkut mynsiem ki pynsum noh kumba leh ki Pnar, lada ïa u shynrang u nongkñia u pynbat ïa u nongïap ïa u khnam ba la khap lang ha ka ryntieh ba la pyrkhung lypa, hynrei ïa ka kynthei ki pynbat da ka tari. Kumjuh ruh shuwa ban thang ïa kata ka met-ïap u pynbat biang sa shisien bad u duwai kumne :-

'Nga u kñi-u kpa, u manheh-mandon, nga bad la ka shoh-ka kheiñ, ka pyrkhat-ka pylleiñ, ka pynshong-ka pynhap

ha ka kti ka bubat. Te, ah Kynrad, kumba la duh ka rynïeiñ ka rta, duh ka duk-ka kam, thoh dapoh u Nongthaw-Nongthir ba tip re ba lehbor u 'leilum-u 'leiwah. Te la re nga u longkñi-mankñi, ka kong-ka kha, u kñi-u kpa, te la duh ka rynïeiñ-ka rta, duh ka mat-ka pung. Te nga pynbat mynta u sum-u sher, nga pynbat ka 'tieh-u khnam na u nongshun-u nongsher u nongsiar-u nongkdiap, Ye u mynta u nongkhang lynti-khang syngkien da ka ryntieh-u khnam ban beh ïa u nongshun-nongsher, me uba la poi ha putar u Blei,[44] uba la ïap-la ïap la duh-la duh ka rynïeng ka rta nga u longkñi nga pynkham hapoh u sum-u sher ka ryntieh-u khnam ha khmat, ba leit poi ha khmat ka Blei, u Nongthaw, Nongthir, u Nongbuh-u Nongthung.

Me uta uta (kyrteng uba ïap) u manheh-u mandon me uba la poi ha ryngkat ka kmie, ha ryngkat ka kïaw, ha ryngkat kaba seng-kaba dang ba la buh u Basan ka Muri ka Muji ka tyrleiñ-ka tyndah ;[45] la poi me ha ryngkat u Nongthaw-Nongthir u Nongbuh-u Nongthung ka Blei-Synshar ; te longblei-manblei, to leh kumno ka Kynrad, te nga mynta u longkñi-mankñi nga pynbat ïa u sum-u sher u khnam-ka ryntieh ïa me mynta shuwa ban ïa kren-khana nang byn thuh-tang thuh-bat ha khmat u Nongthaw-Nongthir, ïa nang ban ïa kit-ïa bah katne nga pynbat da u sum-u sher u ryntieh-u khnam ha khmat jong me u longkñi-mankñi uta uta (kyrteng uba ïap).

Hadien kane ka jingduwai ki sa thang ïa kata ka met ïap ban siat lai tylli ki khnam uwei sha mihngi, artylli sha sepngi bad ki sa pynkheiñ ïa ka ryntieh bad tun[46] ha ka

---

44. *Putar u Blei* = Ka duwar u Blei.

45. *Muri-muji tyrleiñ-tyndah* = Ka mawphew mawban

46. *Tun* = *thep*.

jingthang bad ki kñia-pynbud sa u 'Yiar-padat bad kynting nalor jingthang lai wat.

Ha ki lum khyriem te ngi la tip bha shaphang ka bynta jong u khnam bad ka ryntieh ha kaba thang ïa ka met-ïap u kynja shynrang briew, wat lada dei u 'riew paidbah ne u 'syiem ki dei ban siat lai tylli ki khnam kiba ki khot ki 'Nam-tympem 'Tieh-tympem. Kiba kwah ban tip shuh shuh shaphang ki 'namtympem-'tiehtympem kin pule ïa ' Ka Niam Khasi ' da u Homiwell Lyngdoh (Nonglait) lynnong XIV ki niam ki rukom baïap briew, lane kiwei pat ki kot khasi kum 'Ki khanatang bad u Sierlapalang' — Primrose Gatphoh. Ka Riti jong ki ri laiphew syiem – G. Costa ne kiwei-kiwei ki kot.

Nalor u 'namtympem-'tiehtympem ngim dei ban klet ba ha ka rukom ba ki pynïap ïa u Masi pynsum [47] u Masi Kynroh [48] ka long nyngkong da kaba siat shuwa shi khnam na ka krung bad ki sa tangon pynban da ki dieng namar ym ju bit ban teh-ban khum ïa u masi, hynrei dei ban shu ïalam. Nalorkata, ngim dei ruh ban klet ïa u 'Namsiphur-'tiehsiphur kiba la ju pyndonkam ha kaba siat ïa u masi uba ki pynleit ha ka phur ka siang. Ha ka thaiñ Smit, Nongkrem, Nongkynrih bad shnong marjan jong ka hima Khyrim ki ju siat ruh ïa u ' 'Nam Pathai-Kynroh' ha ka por ba ki sei bad rah ïa ka krong na ïing shuwa ban mih na la ka phyllaw-mynshem. Ïa une u khnam ki siat sha ka liang ba don ka kpep khnang ba un da ïoh khang-lynti pakhet-lynti u 'seiñ-bah 'seiñ-ïong.

Ha ki lum Pnar ruh ki pyndonkam barobor ïa u khnam bad ka ryntieh haba thang ïa u kynja shynrang briew, ki ju

---

47. *Masi Pynsum* = u Masi uba ki kñia tang shu dep kñia ïa u ' 'Yiar-krat' lynti kata ha ka niam-ïap.

48. *Masi Kynroh* = u Masi uba ki kñia ha ka niam-ïap, kata, haba ki shna kpep da ka kynroh.

rah uwei u 'nam-sop uwei u 'nam-shuri bad kawei ka ryntieh. Ïa kine ki khnam bad ka ryntieh ki thang lang ha ka jingthang. Namarkata ym lah ban len ba u khnam bad ka ryntieh ki ïoh bynta lem ha ka niam-ïap u Hynñiew-trep.

HA KA BIRIA

U khnam bad ka ryntieh ki long ruh ka biria sngewbha ha ki khun u Hynñiew-trep, namar kumba ngi tip la ai da ka Hukum hi ban ailad ïa u duk u toi u 'riewbha-'riewmiat ban ïa sngewbha lang kum shipara. Ka biria da u khnam bad ka ryntieh la ju tip ruh ïa ka kum ka 'Rongbiria namar ka dak ka shin ha ka rong. Dei ha ki 'Nam rongbiria ba sa mih ka thoh-arteng,[49] ka shad jop-ïasiat, ka phawar-ïasiat, ka ithuh-lok ithuh-jor bad kumba ong u Rev. Fr. G. Costa. "Shuwa ban pra noh ka shad ha madan, ka don ruh ka shad ' 'nam tam'. U paidbah u ïeng tawiar pyllun baroh, ki ïa kynnoh ban ñiew wei-wei-wei, ar-ar-ar, lai-lai-lai bad ki ong de hur-hur-hur, bad ba ki pyndem ruh ïa ki khlieh ryntieh lai sien kat kumba ki kynnoh ïa kitei ki ktien hur-hur-hur."[50]

Ka jingsdang ka ïasiat sngewbha ka long sawtylli ki khnam bad suki-suki ka sa mih ka siat 'namspah,[51] bad ka

---

49. *Thoh arteng* = Dei ka dak 'thing-ïong ne 'thing-saw kaba don ha u risaw, kata, kawei ka dak harum u kyoh khnam bad sa kawei pat harum ka 'nerpur.

50. Na ka Riti jong ka ri laiphew syiem, Lynnong XXIV, (Ka madan Ïasiat) sla 127.

51. *'Namspah* = Ka rukom ïasiat khnam kaba da buh ïa u 'namlam-'namkhap. Ha kane ka rukom ïasiat donkam ka jingstet ryngkat ka jingbeit kti.

siat Bisei[52] phra tylli bad kan dang ïaimih ha ki bun rukom kat kum ka por.

"U paid khyndai-bah-ryntieh" dei ka nam ba ki khun ki ksiew u Hynñiew-trep ki ïoh mynba dang ïeng rasong ki hima ha ka hok-ka sot, ka Biar sajar ha Jowai bad ka Nan Thadlaskeiñ dei ka dak kaba paw tyngkreiñ kaba ka ryntieh ha ki ksangkti baskhem jong u Sajar Nangli bad la u paid ki pynsah nam ïa lade kum ka dak ba kim kwah ban ïa aireng pyrshah la u syiem-u kmie wat la ki tip ba u la bakla. Kumjuh ruh dei ka 'tieh thma jong u Bormanik, u syiem Shyllong bakhatduh ch, kaba la ïa thuh ïa u, ba u Tirot Sing u la shah kem. Kane ka la jia ha Lum Meikha mynba u Bormanik u wan na Mangkashang bad u ud u kylli na ka 'tieh-blei shaphang u Tirot Sing halor ka jubanlak jong ki ba kin ïa-im ïa-ïap ryngkat. Markumta hi ka 'tiehthma san mat jong u ka kdiah. U Fr. G. Costa sa shisien pat u ïathuh ba don ki Mawnam kiba la sah nam haduh mynta na ka daw u khnam bad ka ryntieh haba u ong.

"Ki Mawkynthei, mawshongkai ba ring ki nongïasiat ban ïoh shongkai kum ki kynthei ki bakhraw-bakhraw ha Ïew bah Sohra bad ha Ïew dieja u syiem Malngiang".[53]

Ngim lah ruh khlem da ïa kynmaw lang hangne ba la ju pyndonkam ruh ïa u khnam bad ka ryntieh pongdeng, ban ïada na ka jingsiat u 'langsit ne ka ksuid ka khrei, kumta kim ju pep ban rah lang ïa u khnam ha u 'naisiat.[54] Haduh mynta yn dang lap ïa kane ha ki jaka nongkyndong. U Rangbah Phrún Kharumnuid u ïathuh ba shisien mynnor haba u

---

52. *Siat Bisei* = siat competition.

53. Na 'Ka riti jong ka ri laiphew syiem,' bynta II, lynnong XX sla 76 (Ki maw bynna).

54. *'Naisiat* = Dei naduh u 'nailur bad u neh haduh lai bnai. Ka por ba jur eh ka siat phlang dei ka por saw kba.

dang bah kai kylleng ïa i meiduh jong u, i Triona Kharumnuid ha u 'Naisiat ha ka sngi ïew Shyllong ita i meiduh jong u i la shu jngem sep baroh shi-rynïeng bad im-tipbriew shuh. Kumta ki ba-ha-ïing jong u ki la phah wad kloi-kloi ïa u 'riewtymmen uba tip bha shaphang ka jingsiat u 'Langsit bad uta u tymmen u la duwai-la phirat, u shim lai tylli ki khnam bad u siat uwei sha sahit bneng, uwei sha mihngi bad uwei pat sha sepngi. Tang mar kumta ita i meiduh u Phrún i prie da u syntiew 'langsit bad i sa sdang ban tipbriew pat. Kane ka sakhi ba u Hynñiew-trep u ngeit bad ba ka da long shisha ba ka Hukum ka da ai ha u ïa u khnam bad ka ryntieh ban neh ka longsyiem mansyiem halor kieikiei kiba don ha sla-pyrthei ha khrum ka bneng.

Ka jingmut pdeng na ki saw shalamer[55] saw thadai[56] ha ka jingim jong u Hynñiew-trep Hynñiew-skum katba la ïoh ban lum na baroh ki kdong ki shmiang,[57] bad haba la kynshew ïa ki ha ki sup-ki thiar ka lyngwiar pyrkhat-pyrdaiñ, la sngewdei ban ong ba lada weng noh ïa u khnam bad ka ryntieh na ki khun u Hynñiew-trep Hynñiew-skum kaba sah ka long sa tang ka shiteng-ka tynneng, ka She-phngoh[58] jah-burom.

---

55. *Shalamer* = Ka bynta jong ka tnum ïing kaba tap shabar jong ka biar ïing ne byrthab.
56. *Thadai* = Ka bynta ba shabar jong ka ïing kaba tap ka shalamer. Ka tbian kaba da slap da sngi da ka shalamer.
57. *Ka kdong ka shmiang* = Ka kyndong kynshrot kaba don jingshai bad ka kyndong kynshrot kaba dum.
58. *She-phngoh* = Kaba tynneng ïa u mynder khlem i ïahapïakop ei ei ruh.

Ka Tynrai ka Rongbiria

Ynda haba la ïaid kylleng sawdong bad la lum na ki saw-lyer ka ri u Hynñiew-trep ïa ki jingïathuh khana pateng-la-pateng ba la ïathuh da ki tymmen-ki shade ki khun-ki ksiew, ki nongïoh pateng u Hynñiew-trep, kiba nang kiba tip bha ïa ka ïasiat ka rongbiria, la shem ba ka jingsdang jong ka ïasum-ïasiat ka long na ki arngut shipara u Batiton bad u Shynna ki khun jong ka Shinam[1] bad u Mangring kata, ki pyrsa trai u Sormoh bad u Sorphin ; ka Shinam ka long kaba bat bha ïa ka nongrim Hynñiew-trep, ka ktien bad ka hok. Ka Shinam bad u Mangring ki ïashong-ïasah ha kawei ka krem ha ki thaiñ Sohra-Mawmluh marjan bad la ki hynmen shynrang. Kine shijur ki la ïoh hynñiew ngut ki khun, arngut ki shynrang bad sanngut ki kynthei. Ka Shinam kam ju klet ban hikai ïa la ki khun ba kin long ba-robor kiba tipbriew-tiphukum, khnang ba ki ktien bad ki kam-ki jam jong ki kin poi-hok poi-hukum. Nalor ki 'tien-hok-'tiensot ka sneng-ka kraw, ka Shinam ka hikai ruh ïa la ki khun bun jait ki jingïalehkai, khnang ba kin san kin

1. *Shinam* = Ka briew ba phylla kaba mih na ka pylleng. Ka Pah syntiew ka Lidohkha, ka Ïawbei ki syiem Malngiang bad ka Shinam dei na ki khyndai-trep kiba ka Hukum ka phah sha pyrthei ban ai ka long syiem man syiem ha u Hynñiew-trep.

plung ka met-ka phad, kin proh kin shemphang ki jingmut-jingpyrkhat.

Ïa ki khun kynthei ka hikai ka kynting mawsan, ka buhja kyntoit, ka sohtyngkoh, ka tied malai-shito, ka duitara, ka mieng, ka mawkor-katia[2] bad kiwei kiwei.

Katba ki khun shynrang pat ki ïai byrngia ka ïasiat-ïasum-khnam kumba la pynkhreh u Mangring kata mar saw tylli ki 'Nam-lymboit mar kawei ka 'tieh-lymboit[3] kumba la bthah da ka Mei-Hukum mynba ka paw ha u.

Ka Shinam ba ka ieid eh ïa la ki khun ka ai ba kin ïasiat kai ïa ka 'Lingdieng. Kumta ki khun jong ka ki ïasiat kai ïa kata ka 'Lingdieng man la ka sngi bad ki dap tang da ka sngewbha-sngewmiat.

Katba ki 'rang bad ki 'thei u Hynñiew-trep ki pynkhreh ïa kata ka shad ka kmen ban sah jingkynmaw khlem kut khlem wai ïa kata ka jingjop jong ki ïa u Laiphew mrad, u Batiton bad u Shynna pat ki ïa byrngia ka ïasiat sngewbha, hynrei kim tip ban kheiñ uei na ki uba dei kham bun ha kata ka 'Lingdieng. Tang ba don badei bad neh khnam, kata

2. *Mawkor-katia* = Ka jingïalehkai kaba ki ïaleh da ki mawrit. Don hynñiew tylli ki thliew shiliang-shiliang, kata, khatar thliew ba-roh arliang. Ha kine ki thliew ki thep san-san tylli ki maw-rit. Ha Nongkrem bad Sohra dang don kiba dang nang bha ïa kane ka jingïalehkai. Ha Ïewumleng (hajan Ram Krishna Mission) Sohra dang don haduh mynta kawei ka Maw-kynthei kaba don ki thliew Mawkor-katia.

3. *'Nam-lymboit—'tieh-lymboit* = Dei ka kyrteng ba ju khot ïa ki 'Nam-jer—'tieh-jer. La khot ïa ki kumta namar u khnam um don-sop don-sner lymne don bthing don 'saipur. La shna ïa u da kaba shu khud pyllon ïa u siej ne u skhen. Ka ryntieh pat la shu khud ryntieh na u siej ne u shken khlem kyrwoh khlem 'sai-siej, la shu khun pyrdung da kaba shu teh da u thri ne u ksai na kawei ka tduh bad kawei pat. Ka 'tieh-jer ne 'tieh-lymboit dei ka ryntieh rit ba tang shimat.

ki la ïa sngewbha lang. Te, janmiet katba u paid Hynñiewtrep u ïa tuid ban leit kai sha kata ka lympung shad, bun bah ki 'rang bad ki 'thei ki la byrngia noh pynban ban peit kai ïa kata ka jingïasiat jong u Batiton bad u Shynna. Uwei na kita ki nongpeitkai u la itynnat palat ïa kata ka jingïaleh bad u dem-diap ban wan peit man la ka sngi, namar u dei uba kham jaipdeh ban trei, uta u paralok dei u Kajang. Ka jingsngewbha kita ki khynnah ka la pynlong ïa u ban sngewbishni ïa ki. Kumta ynda haba ym don briew u kiew bad shong ïalade halor kynton, nangta u sdang ban pynrem ïa kita ki khynnah, teng teng u pynrem ïa u Batiton haba la dei bun u Shynna bad haba dei pat u Batiton u kylla ktien pat hana ba dei bun u Shynna. Kumta sdang ka sngewsarong ïa ka jingdei bun ha ka 'lingdieng. La khluit laiñ ka jingïaleh. Hynrei u Batiton namar u la kham heh u thom da ka bor bad u kam jop ïalade man ka teng namar ym lah ithuh ïa ki 'Nam-lymboit khlem rong. Nalor ka jingthombor u Batiton u Kajang pat u nang pynshit pynshad laiphew jait bad la mih ka jingïam-jingbymsuk ha u Shynna bapli bad ka mynsiem sngewsarong lehheh pat ha u Batiton.

Ka Shinam bad u Mangring ki la lyngngoh ban shem ba ka jingïalehkai kaba ki ai ka kylla long ka daw jong ka jingbymsuk. Ka jingïashoh ïadat shipara bad kim tip ba dei u Kajang u dusmon uba bet ïa une u rnai ka jingbymsuk. Kumta ka Shinam ka la khroh-la kjor ïa u Shynna bad ynda ka la sngewthuh ïa ka daw ka la kyntu ïa u Mangring ban buh noh da ka dak ïa ki khnam bad ki sum ban lait ka sngewdiaw sngewsih ki khun, bad ban lait ka thombor u hynmen. U Mangring u shim ïa ki sum u hynmen bad u shu lit nep shiliang ha ka tduh kaba sha khlieh jong u sum, bad ïa ki jong u para pat la shu khrai-beit lyngkot sbak. Ïa ki khnam pat u buh dak da kaba shu tah da ka shun, ki khnam u hynmen la tah na khlieh bad la khot u '*thohkhlieh*'

ïa ki jong u para pat la tah na trai bad la khot u *'thohtrai'*. Kane ka jingbuh dak ka la ai jingsngewbha kaba da hun hi jrut ïa u Batiton bad u Shynna namar teng-teng la jop u hynmen teng-teng pat la jop u para. U Mangring, bad la ki khun kynthei ki ju shong phuhmat halor ka kynton katba ki peitkai ïa u Batiton bad u Shynna ba ki ïasiat sngewbha. Ki khun kynthei ki ïarkhie kynkdiak-sngewbha, katba u Sormoh bad u Mangring ki ïa shongkai sadhai la ka jyllud tmaiñ artat. Ki ïa pynshong shit lang haba ïa jop kylliang-kylliang. Hynrei u Mangring bapli u tuid syep-tuid syar haba la shit bha ka jingïaleh, namar man la ka kylla u hap ban hiar tah shun ïa ki khnam kiba la khuid noh. Ka Shinam ka ju ïohi ïa kane bad ka la pyrkhat sngew-synei ïa la u tnga baieid ba u ïaleh shitom ban pynsuk pynsngewbha ïa la ki khun. Bunsien u dei wat ban sangeh ka kam-ka duk, lymkumta kan don biang ka jingïashoh-ïadat haba khuid ka shun. Kane ka pyrkhat-duriap hok jong ka, ka la pynsngew-bha shikatdei eh ïa ka 'lei longkur-longkha. Ka Hukum kaba long ka syiem-synshar ka la wan da lade hi ban ïarap ïa ka Shinam.

Ka Hukum ka la wan paw ha khmat u Mangring bad ka Shinam ka la sei ïa ka rew lwai kaba ka la kheit na uwei u dieng uba mih ha syndah synrang-maw, ka shet ka shna bad ka shim ïa ki khnam jong u Batiton bad u Shynna. Ka tah rongsaw rongïong na u 'risaw khnang ban neh ka dak-ka thoh, ban suk u Mangring, ban hun ka Shinam, ban sah ka kmen-sngewbha khlemkut-khlemwai. Dei naduh ba la biah la tah ka Hukum ba sa sah dak ka rongsaw rongïong ha man la u ' 'dait-stew' hajan ka mat naduh kata ka por kat haduh kine ki sngi.

Shuwa ba ka Hukum kan leit noh ka la bthah la hikai ïa ka Shinam kumno ban leh, aïu ban ong, kumta ka Shinam ka bat ïa 'Namsaw-'Namïong bad ka ai jied ha u Batiton

bad u Shynna ba kin ïa jied mon katba ki sngewbit hi, bad shuwa ba ki khun jong ka kin ïa jied ka la ong, "Ngan pynbat manga, ïa shim ma phi ïa ka rong, ïa jied kat kaba phi kwah". U Batiton u shim bad jied da ki 'namsaw kata kiba la tah 'thingsaw, bad kiba tam la shim u Shynna kata ba la tah da ka 'thingïong. Sa shisien pat ka ïasiat ka ai jingsuk jingsngewbha ïa ki khun ka Shinam bad u Mangring sa shisien pat ka jingsuk ka synshar ïa ka ïing-ka sem ka Shinam kaba la saiñdur bha la ka rukom pynïaid ïing ha ka nongrim baskhem u 'suidnia, u Thawlang, bad ka Ïawbei. Ka neh artat ka 'thingsaw-'thingïong ha u khun shynrang-biria, haduh mynta-mynne, ka rong ka kylla long kawei na ki jingdonkam ne ki skit kiba ïaid ryngkat barobor ha ka ïasiat-sngewbha ka rongbiria. Kim ju pep hapdeng ka ïa kren-ïakhana, ka buh sngi-buh ïa, ban kam ïa ka rong ; bad lada bakla ban kamrong[4] kata ka liang kan rem ha ka jingïaleh, lymda la ïoh kem daw da kumwei pat.

Ha kawei ka janmiet u Kajang u la wanphai biang bad ynda u shem bad ïohi ba ka jingïalehkai ka la bit la biang la ïasuk-ïasaiñ biang kum mynshuwa, u la nangdom-nang pihuiñ arshah ; kumta u shu leh mynleh sngewbha bad kan sia ha la ka dohnud kumno ban dusmon biang sa shiwat. Ka lad ka plie hangta hi. Bapli ki khynnah kim tip ei-ei ki ïa wad la ki khnam ba phalang sha sañium-sajah katba u Kajang pat u pynpait ïa kata ka 'lingdieng bad u phet de soit.

Wow la ïam la lynñiar kita ki khynnah ba ka pait kata ka 'lingdieng, la sngewsih ka Shinam ïa ka jingïam ba myl-

---

4. *Kam rong* = Ka jingïajied mon sngewbha jong ki arliang mamla ba ïabeiñ-ïakop ïasiat ïa ka rongïong ne rongsaw kata 'Namïong 'Namsaw kiba long ka dak ban ïa-ithuh ïa la ki jong ki jong ki khnam. Ïa ka bthing ïong ne bthing saw la ju tah hajan ka jingsdang ka pur sner. Dur 3.

lung jong ki khun baieid jong ka. Ynda tip sa u Mangring wow, u kiewsnam ka khmat, u sat sia ka mynsiem bad donbok ym don ba tip u ei uta u dusmon uba bishni uba rhah ïa ki bapli ki khynnah.

Ka Hukum kaba tip bad ïohi lut ïa ki jingjia baroh ka la kheit da u Mangkaliang [5] uba ki Nongkrem ki khot u Thun bad ka pynteh ar-tylli ka thong hynriew-panpoh [6] bad ka leit ai ha u Mangring bad ka Shinam kiba dang ïa pyrkhat kumno yn leh. Ka ïasiat ka la long biang ha ka jingsuk jingkmen kum ba mynshuwa.

U Kajang u la leit kai biang ha kawei ka premmiet bad u ïohi ba u Batiton bad u Shynna ki la sdang ïasiat biang kum mynshuwa, kumta u la sngewlyngngoh shibun ïa kane ka thong bathymmai. Kumta u la leit ïa shongkai bad ka Shinam ; hadien ba u la ïathuh khana shaphang ki kam ki duk u la swar-buit da kaba u pynroh ïa ka jingstad jong ka ban shna ïa kita ki thong bathymmai. Ka Shinam ruh bapli khlem da poi pyrkhat ka ïathuh hok ba dang biej ka thok. U Kajang u la leit phai noh tang shu tip ïa kane. Hadien katto-katne sngi pat, u da leit shongkai ha kynton da kaba leh mynleh biang kum ban leit peitkai sngewbha ïa ka jingïasiat-khnam kita ki khynnah. Phewse, ani, ba u pynshoipynshad ïa ki, u pynshit pynbitar ïa ki haduh ba ki lynthem pynpait ïa kawei na kita ki thong bad ka jingïasiat ka la sangeh noh artat ba la kem-ïongreiñ.

Ka Shinam bad u Mangring ki la lyngngoh ïa ka jingpra kata ka thong bad kumta ki la ud la nam sha ka Hukum, kumno kin leh. Ka Hukum kaba ïohi bad tip ïa ka daw jong kiei-kiei baroh ka la wan sa shiwat bad ka la bthah

5. *Mangkaliang* = u 'langtylli uba laidong syrïiem ïa u sorti laidong. U ju mih bha ha ki jaka ktieh.

6. *Thong hynriew-panpoh* = ka skum ba la khum hynriew thri.

ïa u Mangring ban shu ot noh ar-dkhot ïa kata ka thong ba dang bha, bad la mih artylli ki thong lai-panpoh na kata kawei kaba hynriew-panpoh. Ka bthah ka hikai ruh de ïa ki ban thaw hi ïa ka thong lada ki jot ki pra kiba la don lypa, hynrei kim dei ban panpoh lyngkut kata, ar, saw, hynriew, hynrei kin sdang na ka lai, san, hynñiew kumta ter ter. Khnang ban neh ban sah junom khlem kut khlem wai ki dei ban shim ïa u Mangkaliang na shiteng, ymbit na kliar ne na tynrai ba ïoh ki klet ïa ka, lane pynduh jait ïa u 'langtylli. Naduh kane ka por u Hynñiew-trep u ïoh de ïa ka thong da u 'langtylli ne u 'langsnait kumba ong ki Pnar.

Ka Hukum shuwa ba kan jah noh ka la sneng la bthah ïa ka Shinam bad u Mangring ba ki dei ban ïathuh ha baroh ki doh, ki snam, ki snap u Hynñiew-trep kumne :-

'To ïawad la ka lad ka lad, to ïa jied la ka rong to da ïa ong to da ïakren. Baroh yn leh ha ka aiñ jong Nga da ka ktien briew· Ïa kynmaw lut kat kaba ïa ong, ïa kaba khlem ong wat kynmaw.'

Ym bit ka dom ka bitar, ym bit ka thombor ba dei ka sngewbha. Ngan shong ha shiteng ban sngew ïa baroh, Ngan peit ma Nga, ïaleh Ngan peit, Nga ka Nongsynshar. Nga ai ka sngewbha, ka dei ban neh ïa kaba la ai.

Ïa kita ki ktien ka Hukum la ri kyndong da ki khun-ki ksiew u Hynñiew-trep wat ki Pnar kiba la pjah ka ïasiat-thong ha kine ki khyndiat snem ruh ki dang ong haduh mynta. "Da thij ïa ka Hukum, kam wa phah ka bei na ïiung, naduh dieñ haduh skum" kaba sakhi shai ba ka Shinam shuwa ba kan phah ïa la ki khun ka la ai ïa ka hukum, kaba ka Hukum hi ka la bthah mynbarim ban da pyrkhat naduh sdang haduh kut.

Ka Hukum ka la pynkut ïa ka 'tien-pyni 'tien-sneng da kaba ïathuh ha ka Shinam bad u Mangring ba naduh kata ka sngi kan ym wan shuh sha sla pyrthei da lade marmet-

markhmat, hynrei kan wan ban kren tang lyngba ki dak ki shin halor ka 'tienhok-'tiensot ka 'tien ïa pan-'tien ïa ong ban sah ban kynmaw khlemkut-khlemwai, bad baroh yn leh ha ka aiñ Hukum da ka ktien briew.

Naduh kata ka sngi ka Hukum kam ju paw shuh ha u Hynñiew-trep marmet-markhmat, hynrei tang da ki dak-ki shin. U Hynñiew-trep u ñiewkor bad peit bniah ïa ka dak-ka shin, kam pher la ha ka Niam-im ne Niam-ïap, la ha ka rongbiria ne ka ksaw-ka kpong, la ha ka pang-ka jhia, ka imlang-sahlang ne u phan u kyrpad. Katba dang ïeng-hok ha ka 'tienhok-'tiensot, ka Hukum ruh ka ai ka dak ka shin bad ka kohnguh ha ka ktien u bynriew, lait nangta ka phalang bad kyrtoh lyndet. Haduh mynta-mynne ngi tip ba u Hynñiew-trep u da tieng her ïa ka lait-kylla.

U Batiton bad u Shynna ki la ïoh lad biang ban bteng ïa ka ïasiat sngewbha ; kumta khmat shynrang u Hynñiew-trep ki la ïa bud lem bad la phriang ka ïasiat sngewbha. Ka Shinam ka long *ka nong mynjur* ïa ka jingïakren ka 'tien ïa ong, u Mangring pat u *nongdiang* ïa ka 'tien biria-'Nam-biria tangba kat kaba ki ïa pan ïa ong ka Shinam bad u Mangring ki pynsngew sha ka Hukum ban ïa shai lang bad Ka. Na ki dak ki shin ka paw ba ka Hukum ka sngewbha ïa kaei kaba u Batiton bad u Shynna ki ïa pan ïa ong. Hynrei ka Hukum ka ju kham aimon-aili ïa u para wat la u bakla hateng-hateng ïa ka 'tien ïa ong.

Ynda haba u Kajang u ïohi ba um lah ban pynjot pynsniew ïa ki khun u Mangring bad ka Shinam, u la leit ban wad buit na u Thlen ; bad ha kawei ka sngi u la leit kai sha ïing ka Shinam bad kumba la thaw hi ban jot ban pra ka pyrthei, ka Shinam ka la shah sngewbha ïa u Kajang ba un hikai ïa ki khun jong ka ïa kata ka jait jingïalehkai kaba u ong, "Kaba shu bang khlem bam, shu thiang da kaba

shu bat" bad naduh kata ka por sa mih ka jait jingiakhalai ha ki laiphew-jait phew-rong haduh kine ki sngi.

Ynda haba u Batiton bad u Shynna ki la samla bha ki la pynpaw ïa la ka jingkwah ban ïa leit shang pyrthei ban leit ïa kob ïa pyni la ka jong ka jingtbit ha ka ïasiat sngewbha. Kumta ruh la mynjur ka Shinam bad u Mangring. U Mangring u la pynkhreh ïa ka ryngkap, ïa ka ryntieh bad ki khnam. Ïa ki sop-'nampliang u phah shna ha u Khatar-Kamar, ïa ki 'Namsop pat ha u Khyndai-Kamar. U 'Nampliang u dei ïa ka ban pynjah mynsiem, kata ban ïada ïa ki ha ka leit ka wan na ki nongshun-nongdusmon. Ki 'namsop pat ki dei tang ïa ka biria-ka sngewbha bad kane ka jingshisha ka dang neh haduh kine ki sngi. Kumta lada jia ba kum dei ïano-ïano da u 'namsop, ki ju kren tang da ka ktien halor ka nongrim ba ym dei ym bit ïa ka ban pynjah mynsiem, ba la shna tang ïa ka kam biria sngewbha, kita kiba mynsaw kin jem kin koit khlem don ka kynjut-ka tyrha.

Ynda la biang ka pynkhreh, kata lai tylli ki 'nam-lymboit, saw tylli ki 'nam-biria 'nam-rong, san tylli ki 'nam-saw 'nam-pliang[7] ha ryngkat ka 'tieh-taïar, ki 'tieh-saw[8] ka ryngkap naduh u 'saipur-'saithir, u sop ka laha, u risaw, ka bthing, ka 'nerliang-'nerwait, u kyrwoh, u 'saisiej, u Mangring bad ka Shinam ki sneng ïa la ki khun ki ong :-

'Ko khun ba ngeit-sneng ko khun ba kohnguh-jingong, leit tipsngi-wan tipsngi, ka long khlem klet, wat thawtuh, lamler, tamsneng, ba junom yn sah jingieid shirta, ba u leit shukor wan shukor ym ju neh por'.

Bad kumta hadien ka kyrkhu kyrdoh na u syiem u kmie bad kiba ha-ïing ha-sem u Batiton u leit shaphang mihngi

7. *Ki 'Namsaw-'Nampliang* = Ki khnam kiba dei ha ka saw ka sian. Ki 'nam san sner.

8 *'Tiehsaw* = Ka ryntieh san mat kaba ïaid ha ka saw ka sian.

bad u Shynna u leit shaphang sepngi. Ïa u Batiton la ïa synran da ki khat-arngut ki 'rang-kynsai ki khraw-biria bad hapdeng kita don ruh arngut ki bakhraw u syiem Synriang, kita ki long u Barikor bad u Karikor. Ha kane ka jingleit lynti u Barikor bad u Karikor ki shu jah rngai noh bad ym tip ei-ei shuh shaphang jong ki. Ïa u Shynna ruh la synran da ki khat-arngut ki 'rang-kynsai ki khraw-biria, bad hapdeng kita la don lang sa arngut ki bakhraw u syiem Synriang kumba la don bad u Batiton. Kita ki bakhraw ki long u Khyndai-Kamar bad u Biskorom. Ha kane ka jingleit lynti u Shynna u la dei ban ïaleh bun tylli ki thma namar u Kajang u la leit ha shuwa jong ki ban pynshoi-pynshad sianti ïa ki syiem ri-thor pyrshah ïa ki briew u Shynna. Pynbau u Shynna bad la ki lok ki ïai jop ha man la ki jingïaleh, u Kajang u mynsaw jur ha ka thma bad u ïap-tyrut marwei ha ri khlaw khlem niam khlem rukom mynba u phet na kata ka jingïaleh. Haduh mynta ka mynsiem u Kajang ka ïaid wir ban phon ïa u bynriew ha ka jingsniew ka ud-ka jlew khamtam ha ki por lung u bnai. U Khyndai-Kamar bad u Biskorom ki synshar noh ïa ki ri thor ba la jop da ka thma bad ki sah duh junom hangta.

Ha kane ka jingleit lynti bad jingïaleh u Batiton bad u Shynna ki la hikai ruh ïa ka rongbiria u khnam bad ka ryntieh bad khatduh eh ki phai dien trai sha la ïing, ka ïing i mei. Hynrei haba ki wan phai ki la rangbah bha bad la jrong ki 'maiñ-ker ki 'ñiuh-moh bad ki tmaiñ. Ka la leit jia ryngkhat ha ka lynti ki ïa kynduh shipara bad la don ka beiñ ïasiat bad jingïaleh kaba jur, namar ka Hukum kam ailad ba kin ïa ithuh ba ki ïadei shipara. Hangne ka Hukum ka ïashah barobor ïa u para. Kumta lada jop u hynmen shisien, jop u para saw sien bad khatduh eh ki ïa pynwai ïew noh bad ki leit phai sha la ïing la ka lynti lynti. Ynda ka Shinam, u Mangring, u Sormoh, u Sorphin bad kiba ha ïing ki ïoh

khubor ba u Shynna u la wan phai ki la ïa kmen ym tip briew shuh. Bad ha kata ka juh ka sngi la wan poi pat sa u Batiton bad u tang shu rung ha ïing u Shynna u la peit bniah ïa u shi-phang bad kynsan u ong "Wa, pleng! dei i bah", hynrei u Batiton um lait kren u shu peit lyngngoh, nangta da ka jingieid, ka shadem jong u ka tied stet bad ki khmat jong u ki lang ummat ban ïohi ïa la u para khraw-nam uba um shym la ithuh shuh bad da ka jingkmen u lait kynsan ban ong " Pleng! jot ei ka buit ka bor, ka nam ïathong-ïa kob, lah hi maphi, hep" Hangta ka Hukum na jrong ka wiat-rymmuiñ bad ka jingsuk ka shongneh ha ïing ka Shinam.

U Syiem Synriang u long uba tbit bha ban siat khnam kumba ngi ïohi mynshuwa haba u jop ïa u laiphew mrad. Mynta ruh wat la u la tymmen u dang kieng hi la ka ryngkap ba dap mam la ki 'nampliang 'nerlieh bakynsai. Ka khubor shaphang ka jingwan phai u Batiton, u Shynna bad la ki 'rangkynsai ki khrawbiria ka la pyndap miar ïa ka dohnud jong u da ka jingkmen. Mynta u lah ban shong thait namar ka hima jong u ka la kham-shngaiñ biang. U Batiton bad u Shynna lem bad la ki nongbud-nongrap kin shimti ïa ka kam kaba ju bat da u Barikor, u Karikor, u Biskorom bad u Khyndai-Kamar.

Ynda haba ki khun ki ksiew u Hynñiew-trep Hynñiew-skum ki la nanglut ban pyndonkam ïa u khnam bad ka ryntieh bad ki la tip la nang ruh ïa bun bah kiwei pat ki jait-biria sngewbha, ka Hukum ka bthah ban buh noh da kawei ka sngi ban don ka jingïalehkai lehbiria sngewbha ban ai ka nam ka burom ïa ki nongjop khnang ban phuh ban phieng, ban heh ban ïar, ban neh ban sah ka biria ka sngewbha khlem kut khlemwai. La pyrta shula, la phah ki kyrwoh bad la poi lut baroh ki khun ki ksiew u Hynñiew-trep Hynñiew-skum. La pynlong ka dorbar-dorsha bad ka Hukum ka la mynjur ban pynlong ïa kane ka jingïalehkai-lehbiria ha

Khyndew-Bisei.[9] Ha kane ka jingïaleh don lut baroh ki jait jingïalehkai kiba kham paw ha kane ka jingïaleh ki long ki khatar Daloi, ki khatar shnong bad ki Sankur na Mylliem. Ha kane ka lympung la don "Ka Kawang maw, ka ïasiat, ka ïasum, ka ryngkang wait-lam, ka ryngkoh-synrang, ka dat la wakor,[10] ka jngi, ka ngam-um, ka khalaiwait, ka kynting-mawsan, ka ïaphet-thong bad kiwei-kiwei.

Dei naduh kane ka por haduh kine ki sngi ba ki 'tiew tymmen ba shemphang u Hynñiew-trep Hynñiew-skum ki da pynïeng ha man la ki jait jingïalehkai ban pynsngew ïa ka Hukum ba kin ïoh ka jingjop, ki nam ki pynsngew ïa ka Hukum namar dei ma-Ka kaba kwah ban don kum kine ki rukom, bad dei ma-Ka kaba la khot nyngkong ka sngi ha Khyndew-Bisei ban ïoh ka Nam ka Burom, ban neh ban ïar ban phuh ban phieng bad ki ju lamphang kumne :-

Ko Hukum, ko synshar-nongpynbiang, naduh ka tew ba ong ma phi, naduh ka kyntien ka long thma, khmih mynta la taïar Maphi dil-lỳ-dit ha khyndew-Bisei. Bat-kyndong kham-kyndong......

Lada dei ha ka ïasiat u bteng da kaba ong 'Bat jingkynmaw ngi ban neh ka Shinam jong phi, ma i ki khon shyn-

9. *Ka khyndew Bisei* = Ka Bisei ne Bisi dei ka shnong kaba don shaphang sepngi na Mylliem khatar mer, kata, hajan um-lympung, ka don halor u lum baitynnat shibun, ka wah Umïew ka ïa kynduh bad ka wah Jalieng ha kjat kane ka shnong. Ki Phareng ki shyrkhei rem ïa ka kut Bisei, hynrei ynda la khrai khlieh ïa uwei u nong ïapom ki Mylliem bad pom surok na khatar mer, ka shnong Bisei ka la duh la jah noh. Ka khyndew Bisei ka long ka jaka na kaba la sdang ka rukom pynïaid ïa baroh ki jait jingïalehkai kiba don ha pyrthei (Olympic Games).

10. *Dat la wakor* = Ka kynjat bol dieng ki Pnar. Haduh mynta ki Pnar ki dang ïaleh ïa kane ka jingïalehkai ha ka lehniam behdeiñkhlam.

rang-biria ïa ka jong Phi ban im, peit kat kane kyrhai, kano kano ka jing-ïbiria ruh ba la hukum suda ma Phi ha kane ka jaka mynta. Wat ha kane ka jaka ba ngi ïaleh mynta ruh ba ïathuh khana ha khmat jong Phi ruh dei ba don kum kata,' . . ..bad u sa bteng ïa ki nia katba u sngewdei.

Ha khyndew-Bisei ka Hukum ka ai buit ruh ïa kiba kham duna ka jingtbit ha kano kano ka jait jingïalehkai lehbiria. Ha ka ïasiat khnam haba ym don lad shuh ban jop haba ïaleh ha madan ka Hukum ka bthah ïa uba kham duna ka jingtbit ban ïaleh noh mar-shiliang phud um kata ka phud um kan don hapdeng ki artylli ki thong. Dei tang ha kum kine ki jait jingïalehkai ba uba kham duna ha ka buit un pan jingïarap na ka Ramew, bad Ka pynkynmaw biang ïa ka tynrai bashisha ba dei ka Hukum kaba thaw ïa ka Ramew. Ka Ktien dei ka Hok bad ka Hok ka dei ka kmie ka Hukum. Dei na kane ka daw ba ka Ramew ka ïap shisha, mynba ka ong da ka ktien ' lah kaba ïap noh '. mynba ka Sngi ka phet rieh sha krem 'Lamet-'latang khlem da pyntip ïa ka Ramew. Namar ka ktien dei ka Hok. Hynrei shuwa ban ïap ka Ramew ka ong ruh 'Uba tip ïa nga, nga ruh ngan tip ïa u' Bad vnda ka la pynkynmaw, ka bthah ban nam noh ïa ka Ramew kumne.

'Ko Syiem Ramew, mynta peit ka kular jong phi, ba ïathuh shi ba tang na ka jingbakla ki khon jong nga, nga kwah ïap noh ; ka um ka ding dei ka jong nga, te haba phi ki khon shynrang biria, kwah shi ban ïa biria roh, ïathuh ha ka um ka ding roh ; kiba kynmaw ïa nga, nga roh don

Ka jinglong u Blei lah ban bynta ha ki ar-bynta. Ka jinglong jong U shimet, bad ka jinglong ha ka jingïadei bad ki jingthaw, kata, u briew bad ka Mariang. Ïa ka jinglong Blei shimet lah ban khot ka Hok. Ïa ka jinglong jong U ha ka jingïadei bad ngi la ju bna ïa U kum ka Hukum.

hajan ; kiba nang ban ïathuh ha nga. nga lei nga kloi ban iarap ïa phi. Te nga kwah ban ïathuh ha phi ka syiem Ram-ew; ka um, ka ding, ka lyer, ka sngi, u bnai dei ki khon jong phi, khmih mynta ngi don ha kane ka biria, nga uba ïong (ne basaw) u tei uba saw (ne baïong) ha khmat kane ka um ba ïa pyrshah mar-shiteng, nga te nga pynshai ha Phi ba phin pynshai Maphi, ban ieid ban burom Maphi, nga nga tip nga kynmaw ïa ka jingong jong phi'. Nangta u pynshai la ka nia bad u pynkut da kaba ong :-

'Ale wan pynshai maphi u 'Namtam pynshai Maphi ka nam ka burom'.

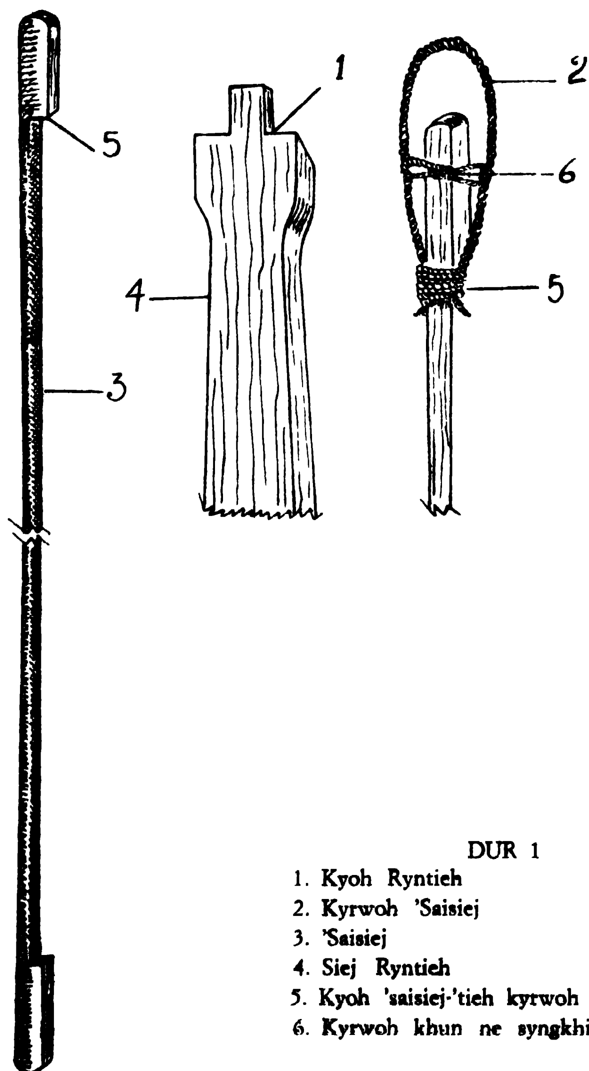
Naduh kata ka por haduh kat kine ki sngi, ka ïasiat sngewbha ha ryngkat kiwei pat ki jait jingïalehkai-lehbiria ki neh ki sah ki phuh ki phieng bad ki ïar ki san shityllup ka pyrthei. Ka jingpyndonkam ïa u khnam bad ka ryntieh ruh ka la nang ngam jylliew ha ka doh-ka snam u paid Hynñiew-trep bad ka dang neh khuid synlar haduh kine ki khyndiat spah snem ba la lah, mynba u babun balang u dang ngeit ba la ai hi da ka Hukum-blei ïa ka tir-ka sumar ha ryngkat ka nia-ka ktien.

Ka Rukom Siat Khnam

Ban long u Nongsiat-khnam uba tbit ngi donkam ban sumar kyntang ïa ka snam Hynñiew-trep khlem da pynjaboh madei ïa ka. Hooid, ym lah ban len ba don bun ki jait ha u Hynñiew-trep ki bym dei ki snap Hynñiew-trep banylla hyndai, pynban ngi shem hadien ba napdeng kita ki jait ki mih ruh bun kiba tbit bha ban siat khnam. Hynrei kynmaw kyndong ba baroh kita ki jait kiba la poi sha ki lum Hynñiew-trep ki da smai da tang ban bud pyrkhing ïa ka niam-ka riti ka dustur u Hynñiew-trep bad mynta ki dei ki hynñiew nylla. Baroh na ki ki kubur ba ki dei ki Hynñiew-trep. Ym dei kum ki shongkha khleh madei ka juk mynta, kiba ha ka jaka ban ieid ïa la ka snam Hynñiew-trep, ki die tar pynban ïa kiei-kiei baroh bad ki shu hun ban neh-'ti-ïan[1] ha kaba ong ba la sah khynnah. Ka jingpyrshang bad ïai pyrshang ban siat khnam kan ïarap shibun eh ba ngin long ki nongsiat batbit. Uwei u 'riewtymmen u ong 'tang mar ïa khie thiah pynmlien ïalade ban kyrbeit kumba siat khnam, rah ka kti thew, wien arsien laisien bad phin skhem ka kti.' Ka rukom siat khnam u Hynñiew-trep ka long kumne :-

1. ***Neh-'ti-ïan*** = kaba neh hajuh khlem kam. Ki 'riew jaipdeh ki bym kwah ban wad ïa ka jingshisha hynrei kiba shu kohnguh ïa ka sur u ryot (*a*) u mynder.

(a) ***Ryot*** = uba bieij, ba anna uba sngewdei tang la ka jong.

DUR 1

1. Kyoh Ryntieh
2. Kyrwoh 'Saisiej
3. 'Saisiej
4. Siej Ryntieh
5. Kyoh 'saisiej-'tieh kyrwoh
6. Kyrwoh khun ne syngkhien 'saisiej

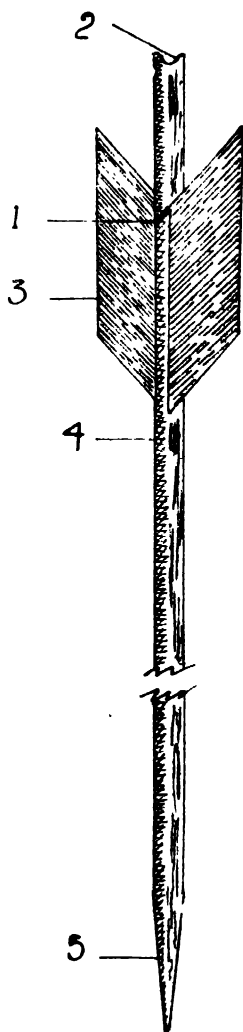
Ka kti kadiang kan kham skhem khak ïa ka siej-ryntieh [2] ha ka sla-kti da ka 'jingïarap ki saw tylli ki shympriah kti, bad ïa ka kti-kmie pat pynïeng dait-sbak ha kata ka rukom ba kan bud artat ïa ka siej-ryntieh bad tam khyndiat shabar ka krung siej-ryntieh khnang ban ïoh pynshong ïa u khnam [3] halor ka trai krung ka kti-kmie ba la pynïeng syndait ha ka siej-ryntieh kumba la bthah haneng. Kane ka rukom kan ïa-rap ïa u khnam ban her beit siak khlem da khuid noh ka

---

2. *Siej-ryntieh* = Ïa kane la ju shna da ka shken ne rñiai ba la ïaw, kata hapdeng ka lai bad san snem. Ki ju kham thoh ïa ka hapdeng u Kyllalyngkot haduh bakut u Rymphang, tang ba ka dei ba ka por ba ngen u bnai Ka siej-ryntieh kaba bha dei kato kaba mih ha ryngngi. Hadien ba ki la phiah ïa ka ki ju thad ha tyngier shuwa ban shna ïa ka. Hadien kata ki sa khud, sdang na ka mat pdeng bad pynrit sha khlich bad sha trai. Nangta pat ki sa shna ïa ka kyoh na khlieh bad na trai ban ïoh woh ïa u (a) kyrwoh-'saisiej. Ki ryntieh ki 'riew-rim ka long bunsien shiliang ka siej. Ka 'tieh-thma ne 'tieh-kpong ka long san mat bad ka 'tieh-biria saw mat, hynrei mynta la paidbah kaba shinuid (½) ka siej bad tang lai mat Ka jingeh jingjem bad ka shah-kamon ne shah-kadiang (uba siat da kamon ne kadiang) la shna kat kum ka jinglong jinglah jong u nongsiat.

   (a) *Kyrwoh* = Dei u jingwoh ba la teh skhem bha ha ka kyoh u 'sai-siej ki ban long jingwoh ha ka khlieh bad tdong kyoh-ryntieh khnang ban suk ka khun pyrdung ne pynsynjap ïa ka ryntieh. Ïa u kyrwoh la shna da ka jingthaiñ bajwat ba la jyrthiaw pyllon bha kum ka jylli barit, Ha ki por mynshuwa la ju thaiñ da u steiñ ne thri bad ha kine ki por mynta la ju kham thaiñ da u ksai bajwat bha. Dur I.

3. *U Khnam* = Une u dei u kdait-stew lane u kliar shken ba la pynbeit bha ha ka ding. Ha trai la thung laha ïa u sop nar banep, kata sopnar diengduh ne 'nampliang bad ha khlieh pat la suh pynpur pohwei-pohar ïa ki lai, saw, ne san (a) 'nerphiah. Kumba ar shynriahti na bakut ka pur-sner ki shna ka kyoh khnang ba u nongsiat un ïoh khnap ïa u khnam ha u 'sai-siej. U 'dait-stew

DUR 2.

'Namphiah ha khlieh
'Namthang ha trai

1. Ka phiah pyrshing
2. Kyoh khnam
3. 'Ner tynsat
4. Siej tylli b'la khud pyllon
5. Ka tduh lit nep b'la syang ding.

bthing. Ka kti kamon pat kata, ka khmat shynriah-'tikdew bad shympriah-'tipdeng kin khnap ïa u khnam najan kyoh bad pynrung ïa u kyoh-khnam ha u 'sai-siej[4] ha kata ka rukom ba un shong skhem, hadien kata da kaba rah bad thew sha ka thong. ka kti kadiang kan bat bad kyrshan-skhem triang, katba ka kti kamon pat kan tan ïa u 'sai-siej ba la don bad u khnam bad sa pyllait kynsan bhat. Kane ka dei ka rukom siat khnam u jong u Hynñiew-trep naduh ki por u longshuwa. Ha ki snem kiba hadien don ki bym siat shuh kumba la pyni haneng, hynrei ki siat shdin.[5] Kane ka ru-

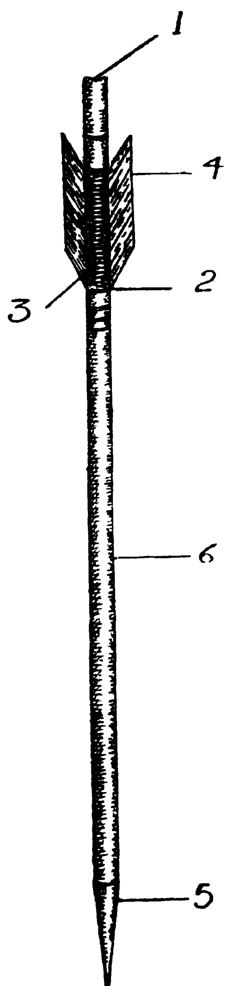

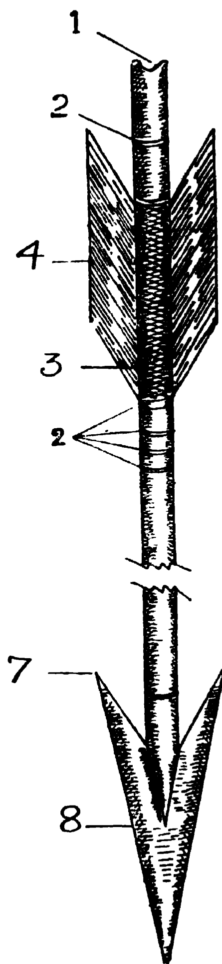
ba ki kham shna khnam dei u 'tewlieh bad kim ju kham shna da u 'tewiong. Don kiba ong ba la shna risaw ruh da u 'namlang hynrei une kim ju kham shna koit namar ba um da bha ban shna khnam wat la u bha ban shna ïing. Ha ki por ba mynshuwa ki ju shna khnam ruh da kaba khud pyllon ïa u siej bad phiah ia u ; ïa ka sner pat ki shu tyngkhap ha ita i jaka ba la phiah bad ki khot u 'Namphiah. U sop ruh kim ju thung, hynrei ki shu lit nep bad svang ha ka ding haduh ban da eh bha bad ki ju ong u 'Nam-thang. Dur 2; 3.

(a) 'Ner-phiah : Ka sner ba la phiah pynbiang ban pur khnam.

4 *'Sai-siej* = Une dei u jait thri ba la shna kyrpang da ka siej-lieh bym pat ïaw palat. Ki ju khud ïa u 'sai-siej ha kata ka rukom ba un stang lyngkniap ltir naduh ka kyoh ba haneng duh, haduh ka kyoh kaba haduh trai duh kaba la oh rben khnang ban ïoh pynwoh bad teh skhem ïa u kyrwoh. Ka bynta kaba hapdeng jong u 'sai-siej pat ki ju khud khamrit katban biang ban shong u kyoh-khnam. Ïa u 'sai-siej la teh skhem bad u kyrwoh khnang ban ïoh woh ha ki kyoh-ryntieh ; lada kwah ban khun pyrdung ïa ka. Ïa ka bynta kaba hapdeng jong u 'sai-siej la ju thaiñ ruh da u ksai uba ni bha khnang ban shong skhem u kyoh-khnam. Dur I.

5. *Siat shdin* = Ka rukom siat kum ki dkhar. Kata shu bat beit ïa ka ryntieh khlem da pynïeng ka 'tikmie bad ka rukom bat khnam bad tan ïa u 'sai-siej ka long tang hapdeng ka 'tikmie bad 'tidew. Ki Pnar ki nang ban siat shdin namar ki ju hikai ïa ki Khar Jaintia da kane ka rukom.

DUR 3.

1. Kyoh khnam
2. Bynta tah bthing
3. 'Saipûr
4. Sner
5. U Sop
6. U 'Risaw
7. Sngab 'Nampliang
8. Sop-'Nampliang

kom siat kam da long kaba khlaiñ bad ym lah satia ban siat stet. Kawei pat kaba donkam eh khnang ban long u nongsiat ba tbit dei ka panti.[6] U nongsiat u bym don ka panti bunsien um lah siat slem na ka daw ka jingsympat btiar jong u 'sai-siej man la ka sien ba pyllait khnam. Kum ha ka rukom bat ïa ki khnam, uba kham lypa ïa ki khnam na ka sner u kham kloi ka siat ban ïa kiwei pat.

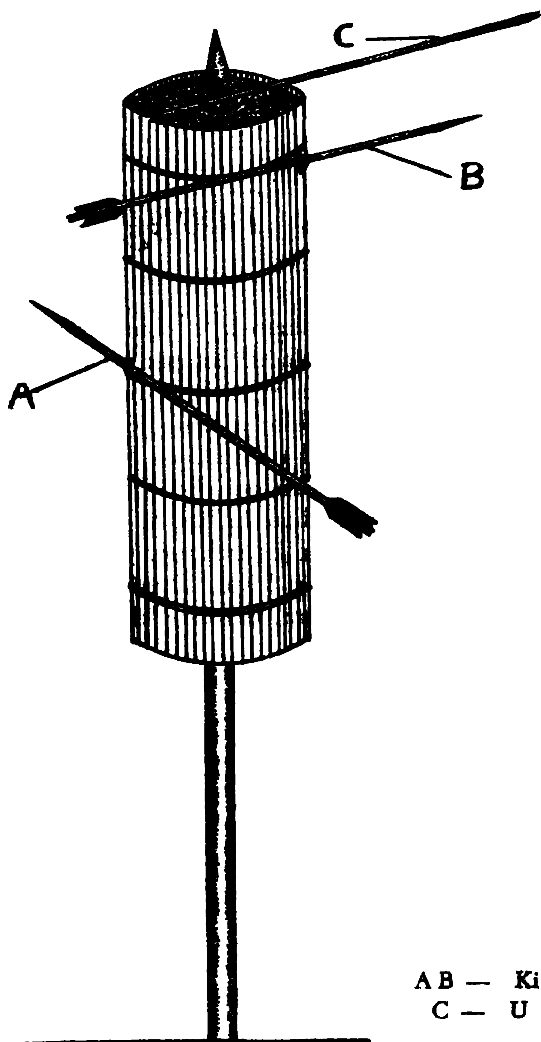
6. *Panti* = Ka jaiñ ne snieh kaba ki nongsiat ki teh ïa ka ryndangkti khnang ban lait na ka jingbsiat u 'sai-siej.

Ki Dak ha ka Thong

Haba u Hynñiew-trep u pyndonkam ïa u khnam bad ka ryntieh u da ïoh de la ka bainong. Naduh ka por ba ka Hukum ka ai ha u ïa u khnam bad ka ryntieh la bud synrop da ka bainong, kata, ka long syiem halor u laiphew jingthaw, kumjuh ha ka beh mrad u ïoh ïa ka mrad, ha ka thma u ioh pynïar hima bad kumta ter ter. Ban poi sha u 'Nam-biria, nyngkong eh u ïoh ïa ka Nam, hadien hadien u kwah bainong kaba khambun kumta sa mih sa ka ïathong. Ka ïathong banyngkong eh ka la long tang da u kwai. Hynrei lada ka long ka jingïathong ne ka ïa siat Nam, barobor ki peit ïa ki dak ki shin.

Ka jingdei khnam ha ka thong ka long kat kum ka ktien ka nia bad kat kum ka jingïapan. Ka rukom ba ïa tip paidbah ïa ka jingmut jong ki khnam kiba la dei la neh, ne kiba shu bam synler, ne kiba hap noh na ka skum ka long kumne. Ngin ïa peit na ka thong san pan poh.

Baroh ki khnam kiba shu bam synler ne thab ïa ka thong ki ju ong ka 'tien bym shongnia-shonghok lane ka bym lah ban jubab ïa ka jingkylli jong u nongkam ïasiat, ki khnam pat kiba shu dei phalang ïa ka khlieh ka thong khlem da neh ki ong ka nia jler – ka 'tien jler ka bym shisha ka bymshonghok. Ki khnam baneh salit shiteng ha krung ka thong hapdeng u panpoh uba ar lada ñiew na khlieh ne trai ka

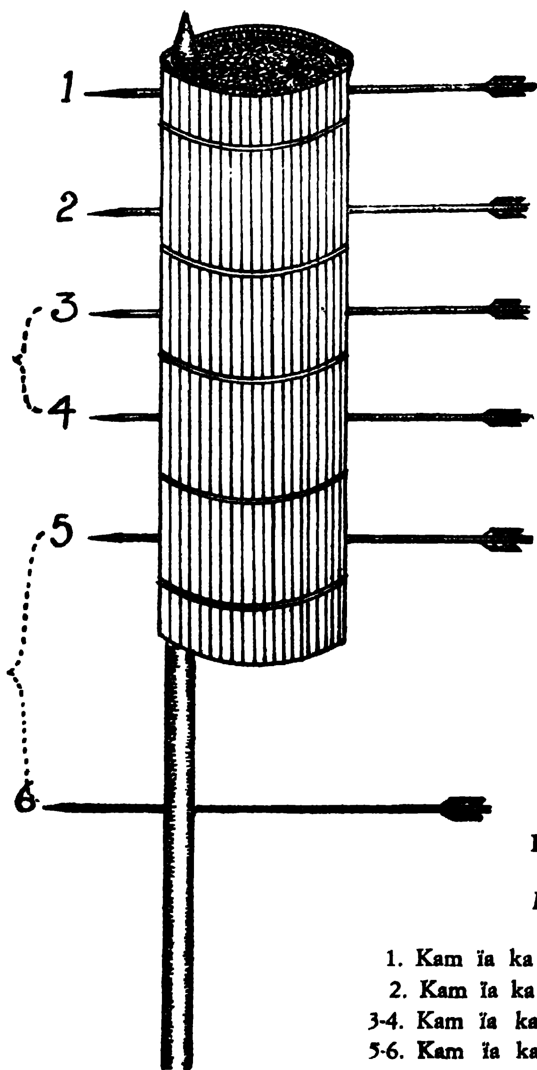

DUR 4.

A B — Ki 'Namkhang
C — U 'Nam-jler

thong ki ong 'Ki 'nam khang', kata lada siat uba ïa pyrshah sha ka liang krung jong kawei pat ka liang ïa u 'nam-khang, kata ka mut u la khang ïa kata ka liang ba ïapyrshah ba kan dang dei khnam, bad lada ym lah lap nia la duh shisha ka dei khnam, hynrei lada siat pat ïa u 'nam-khang sha la ka jong ka liang kata, sha krung ka thong ha ka liang la jong ka mut ba khang hi dalade namar ka nia bymhok bym shong nia ; bad dei ban lap daw shisyndon lym kumta ym lah dei khnam shuh. Dur 4. Baroh ki khnam kiba dei ban neh ha khlieh ka thong kata, lada sdang na khlieh sha trai haduh u panpoh khlieh uba nyngkong ki ong 'u bat ïa ka nam lah-duh ne 'U Nam-burom' bad naduh u panpoh banyngkong haduh u ba-ar ki ong u bat ïa ka rong'. Naduh u panpoh u ba-ar haduh u panpoh u ba-saw ki ong 'U bat ïa ka rong-biria' bad naduh u panpoh u ba-saw haduh trai dieng thong (diengskum) ki ong 'u bat ïa ka hok tynrai ka nia kaba skhem' Dur 5. Kito pat ki khnam kiba la dei bad neh ha ka thong hynrei ki hap noh hadien ynda dei khnam u liang pyrshah, ki ju kheiñ ba la lap dien u briew bad u khylliap nia artat. Lada ym shem jingmut kloi hangne la rem katei ka liang ba shah sei khnam. Don ruh da kawei pat ka rukom ba ki pule ïa ki dak ki shin, kata, khamtam haba ki buh ïa u 'sai-pud napdeng u skum Dur 10. Ha kum une u 'sai-pud ki ju ïa pan pyrshah da ka dak, kaba ki ju peit sha la ka liang, kata shiteng mar pynïeng u skum. Da ki 'Namdei-'Namhap ki tip kumno ban pynïeng la ka nia ka ktien.

Ka jingpule ki khun Hynñiew-trep ïa ki dak ki shin lyngba u 'Namdei ne 'Namhap kam dei ka jingngeit biej ne jingantad hynrei ka long ka jingshisha katba dang ïabat ïa ka hok kat kum ka ktien. Ngi shem ba wat ki khar Hindu ki ngeit ïa kane lada ngi pule ïa ka Mahabharata ha kata ka thma kaba neh khatphra sngi lynter hapdeng ki Kawravas bad Pandabas, u Arjuna u nongsiat khnam ba pawnam, uba long u

DUR 5.

Ki Dak.

1. Kam ïa ka Nam Lahduh
2. Kam ïa ka Rong
3-4. Kam ïa ka Rongbiria
5-6. Kam ïa ka Tynrai.

khynnah skul jong u Dronacharya, shuwa ban sdang ka thma u la siat artylli ki khnam hajan kjat u Dronacharya, bad pynbud artylli najan shkor jong u, namar ki ïa long nongshun ha kata ka por. U syiem badei na kajuh ka liang bad u Dronacharya u la kylli kaei ka jingmut jong kine ki artylli ki khnam najan kjat jong u bad kito artylli kiba siaw ha ki tyndongshkor, namar ka jingsiat ka long na shiliang madanthma sha shiliang madan-thma. Ka jubab uta u Dronacharya uba long u nonghikai bastad ka long ba artylli ki khnam najan kjat ki long ka nguh u Arjuna ïa u kum u nonghikai bad kita ki artylli najan shkor pat ki long ba u ong ba un sa pynïap ïa u ha madan-thma bad ka la long kumta.

Ka Beiñ ne Kob Ïasiat

Para 'rangbiria haba ïa kynduh ha kano ma kano ka lat-sngewbha ne ha ïew ha hat ju don ka beiñ ne kob ïasiat-thong sngewbha para-shnong ba ïakhap-ïajan ne jngai-pajih. U 'Rangbiria nongkob-ïasiat ne beiñ-ïasiat um ju bun ktien haba u kob-ïasiat bad uwei pat u 'rangbiria hynrei u shu pyn-ithuh ïalade bad u ong kumne :-

'Nga uta uta bad phi uta uta, to ngin ïa ong ïasiat ka shnong jong phi kata kata bad ka shnong jong ngi kata kata.'

Uwei pat u 'Rangbiria haba u ïohsngew kum kane ka jingkob u jubab kylliang da kaba ong :-

'Wei phi ong kumta te ngan da pynsngew ïa la ki para 'rangbah ha shnong bad ngin ïa kynduh ha kata kata ka sngi (buh ïa ka sngi) por nohsngi (ne kano kano ka por ba ïabit lang) ha kata kata ka jaka (buh jaka ïakynduh).

U 'Rangbiria nongkob-ïasiat lada u sngewïahap nia ïa kata ka jingbuh sngi u mynjur, bad lada um sngew ïahap nia kata ki ïa buh da kano-kano kaba ki ïa mynjur lang bad ki sa leit sha la shnong la shnong. Kane ka rukom ka long kaba ki dang bat haduh mynta mynne. Ka 'tien kob ne beiñ-ïasiat ka lah ban pher na u briew ha u briew, hynrei kaba ki bat ka long ba kim ju mynjur madei-mata khlem da pyn-sngew ha ki para-'rangbah ha la shnong la thaw, bad dei na kane ka daw ba ki da buh por.

Ynda la poi ka sngi bad ka por ba la buh baroh ar-kynhun na la ka shnong ka shnong ki poi kham bun ngut bad ki ïa shong ar-liang ha la ka kynhun-kynhun. Hapdeng jong ki, ki shong ki nongkren (Nongïakob-ïasiat ne nongïalam) ryngkat bad la ki nongkyrsiaw.[1] Sawngut tam ne duna, ka rukom shong ka long bunsien da kaba shu ïa shong-kynrong bad shong-pyrshah para nongïakren bad uwei na ki nongkren u sdang da kaba ong :-

'La poi kumba ïa ong, to ngin ïa ong' bad kumta ka sdang ka jingïakren ïa pynbeit. Ha kane ka jingïapynbeit ki buh ka jaka ban ïasiat kata ka jaka kaba kham long pdeng ïa baroh ar shnong. Nangta ki kam ïa ka rong[2] kata, u 'namsaw-'namïong bad ki buh ïa ka rukom-ïasiat, kum ka nuksa tharai ki lah ban ong siat 'Namspah[3] mar shispah khnam shiliang sanphew 'Nam-lam sanphew 'Nam-khap[4] lane

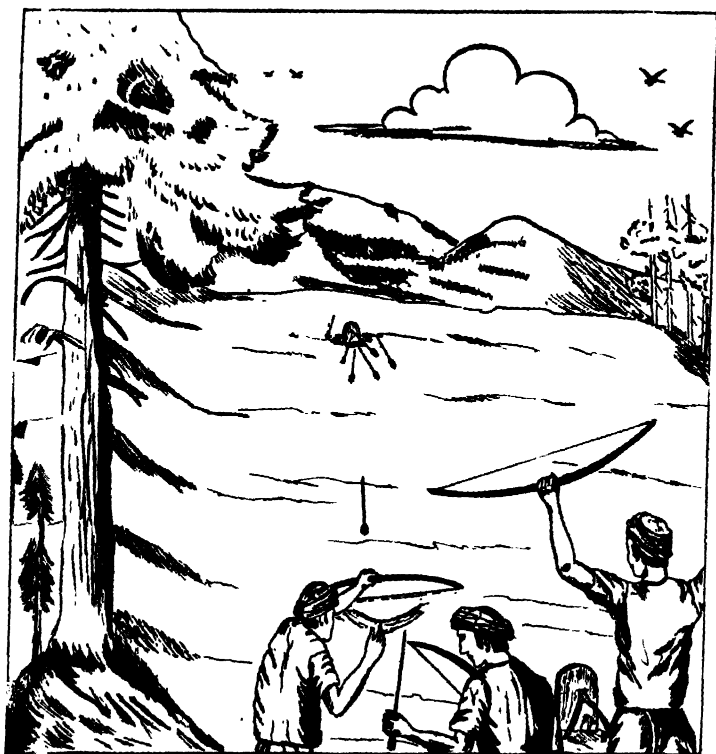
---

1 *Nongkyrsiaw* = Ki nongpasiaw ïa u nongkren ne nongkam ïa-siat.

2 *Kam ïa ka rong* = Ka mut ban jied ïa ka rong u khnam kata, u 'namsaw lane u 'namïong. Ha u Hynñiew-trep kim ju buh da ki nombor ïa u khnam kum ha ka siat bisei (Competition) mynta. Kaba kam ïa ka rong ka long kaba donkam tam, lada bakla la rem.

3 *Siat 'Namspah* = Kane ka rukom ïasiat ka shong eh ha ka jing-beit bad ka jingstet u nongsiat 'namlam ryngkat ka nia ka ktien, u khnam ki ïakut katba ki sngewbit lang kata mar shispah-arspah ne laispah khnam shiliang shiliang kin ïabat tang ba kim ju sam marbiang ïa ki khnam ha ki nongsiat hynrei ki da buh u 'nam-lam bad u 'Namkhap. Ïa ka pisa pat ki ïathong katba ki ïa mon lang ha ka sngi ïa buh mar sanphew tyngka ne shispah tyngka ne palat katba ki sngewlah. Ha ka ïasiat 'namspah lah ban siat bun wat ha kajuh ka sngi katba dang ïa kwah lang shisien ba la sieh ïa ka skum.

4. *Sanphew 'Nam-lam Sanphew 'Nam-khap* = Kata ka mut ba na baroh arliang mamla kin ïa jied mar uwei-uwei u nongsiat batbit

DUR 6.

KA TASIAT SOH-PDUNG

rah da ka thong soh-pdung[9] ne ka skum-'langtylli[10] bad kumta ter ter.

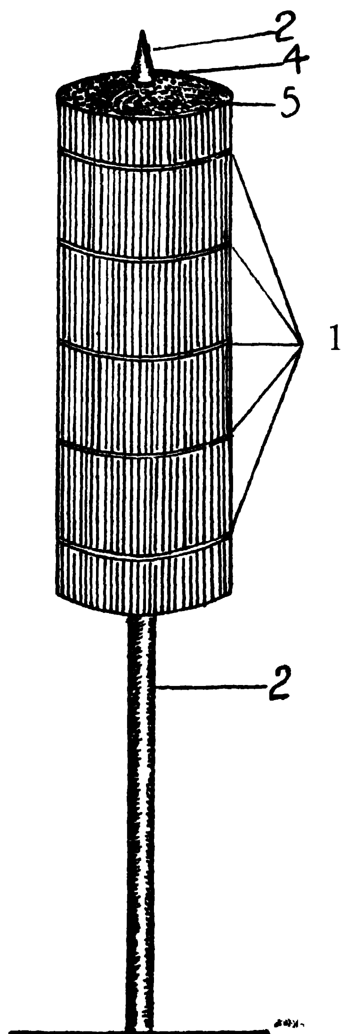
Ha kane ka jingïa-pynbeit la ju kren tang para nongïalam na la ka shnong, uba korkar[11] kim ju buh nongkren ha ka sngi ïa buh-ïa ong, bad hapdeng ka jingïakren ym ju bit ban ïa daiñ-ktien shaiñ-ktien ïa la u nongkren. Ki Nongkynsiaw ki pasiaw ha ki dong-kor u Nongkren tang kat ban ïoh-

---

9 *Soh-pdung* = Ka jait soh baheh ba pyllun ne shaltuiñ ba ju soh ju long halor maw bad ju kham shem kynrei eh ha ki kroh. Ka rong bad ka snep ka ïasyrïiem ia u phandieng bad ka bynta ba shapoh pat ka long kaba lieh kshong bha. Ka soh-pdung soh-pylleng soh-pdung soh-ryngkham ka long kaba rit bad ba jwat. Ka soh-pdung jalamut pat ka long kaba heh bad bajem bad ka soh-pdung 'khangnar ka heh ne rit kat kum ka jingsboh ka jaka ; ha ki por bamynshuwa ïa ka thong ki shna da kaba shtah lyngknap ïa ka soh-pdung, bad lada ka rit eh ki ju pynheh ïa ka da kaba pyndait lang sa kawei ne ar tylli ki soh-pdung ha ki krung jong ka bad ki pynskhem ïa ki da ki dieng ne ka siej. Nangta ki sa pynitynnat ïa ka da kaba ki mur ïa ka khlieh kum ka ryntieh ba la khun pyrdung bha. Ïa ki krung bad ka trai pat ki shu ot beit, nangta ki sa sieh ïa u 'nat kyrshan nadien khnang ba kan ym kyllon. Dur 6. Ka thong soh-pdung ka lah ban long ha kano kano ka dur katkum ka jingïoh ïa ka.

10. *Skum-'Langtylli* = Ka skum 'langtylli ka dei ka thong ba la shna da u swali rit uba pyllun ne da uno-uno uwei pat u jait 'langtylli, bad kim ju kham shna shuh da u swali-laidong ne u thun namar ba u heh. Nyngkong ki khum ïa u swali bad ki sa sop pynlieh da u phong ne ka siej kaba ki la pied noh ïa ka nep-iang. Ïa kane ka sop pynlieh ki khot ka Panlieh bad ki sa khum skhak da u thri uba ki khot u panpoh-skum, nangta ki pynitynnat shuh-shuh da kaba ot ryntih ïa ka khlieh bad ka trai ba sa sieh na shadien ïa u diengskum ban ïoh pynïeng ïa ka. Ka jingpyndonkam da ka skum ka la jah shipor mynba ki pynshah da ka soh-pdung. Hynrei ka la khie-im pat shuwa ban kut ka snem khatkhyndai spah snem A.D. Dur 7.

11. *Korkar* = Kito kiba la duna ka bor ïohsngew.

DUR 7.

KA SKUM / KA THONG

1. Panpoh skum
2. Dieng skum
4. Ka Panlieh
5. U swali.

sngew ma u haba ki ai jingmut ïoh kem daw ka liang ïapyrshah. Ka jingïakren ka long suki jai da ka jingpyrkhat janai bad kam don ka kaw kaw daw daw kum ki 'khar die khoi, bad ynda la dep la mynjur la poi ha ka miat-mon [12] ki pynkut da kane ka ktien :

'Ïa kaei kaba la ïamon lang la ïabat bad ïa kaei ka bym ïamon lang la bret'.

Ki Pnar pat ki pynkut da kaba ong : 'Kat nangïoh kynmo, nang ïa ong, tang wa kut ko ha wa ïa monjur lang.'

Hadien kata ki ïa leit phai noh sha la ka jong ka jong ka shnong bad ynda janmiet ne kem-ïongreiñ ki ïa kynduh lang para-shnong ha kawei ka ïing ba ki la ïakut ban ïoh swar jingmut. Hangne ki poi lut ki 'rangbiria naduh u tymmen u san, ki nongkyrsiaw, u nongkren, ki khynraw ka shnong-ka thaw. Ha kane ka jingïapyni-nia don ki 'rangbah 'rangbiria kiba ïeng ai-nia na ka liang ka shnong la jong, bad don pat ki ban ïeng na ka liang ïapyrshah. Ka jingïania teng-teng ka long kaba shongshit katta-katta, hynrei ym ju don ka buhnud ne wohdong khongpong ; namar dei ha kane ka jingïatai-nia ba ki swar ïa ka nongrim ka hok, bad ynda ki ïoh ïa ka nongrim halor ka jutang ba ïakut lang ba ki sa poi ha ka miat-mon bad ki sa pynïeng la ka nia hangta. Kumjuh ha kane ka jingïakynduh lang ki jied ruh ïa la ki nongpynïaid ïa siat. Ynda la shai mynstep pat ki ïamih ban leit khumskum, hangne ki ju don bun ngut ki 'rangbah 'rangbiria ka shnong, kata kumba arphew ngut tam ne duna bad ka jaka khum-skum ka dei ban long ka jaka kaba khuid kum ka madan ïasiat-shnong, ne kano-kano kawei pat ka jaka kaba ïabit lang. Ha kane ka step khum-skum ki ju rah ruh ka 'ïad-um ka ban biang antad mar-mar shi klat rit kat kiba

12. *Miat-mon* = Ka rai kaba mih hadien ba la ïa mynjur baroh lang khlem kano kano ka jingsahnud.

ïadon hangta, kawei ka ryntieh bad saw tylli ki khnam katba u nongkhum-skum u pynbiang ka teh-ka khum, kiwei pat ki para 'rangbah ki ïarap lem ha kaba khud thri ne pynkhreh ïa ki pan-lieh. Ynda la dep khum skum ki sa ïa pyrkhat biang sa shiwat ïa ka nia ka daw kaba ki la ïa pyrkhat mynmiet ïoh don sa kano-kano kaba ki la klet, bad kaba ki sngewdei ban nangpynrap shuh-shuh ha la ka jong ka nia ne ïoh don kaei-kaei kaba ki dei ban ïa bad noh.[13] Kumta ynda la biang nadong-shadong u nongkam-ïasiat ne u nongbat-ryntieh[14] u shim ïa ka skum ka ryntieh bad saw tylli ki khnam bad lada suit da ka 'ïad-um u ong kumne :-

'Khmih kumba la seng la buh maphi
hapoh u 'langtylli,
ban long ka biria-sngewbha naduh nyngkong ka
ha ngi u Hynñiew-trep sngi.
Ïoh don ka phalang-ka byrïe
Ka shaïong-ka kyndat,
Ka jong Phi ka lum ka kynshew,
Ka jong Phi ïa u 'Namdei-'namburom,
Ngi pynsum-pynsleh da ka umksiar-umrupa
(bad u suit 'ïad-um artat)
Kumba ngi bat ïa ka hok,
Ryngkat ka 'ïad-um ka 'ïad-soh-'ïad-pai.

Lane haba suit da ka um u ong :-
Ko Nongsara ha Phi ka mei-ramew,
Bad phi ka um-ka nongsei ïa u soh u syntiew,
Nga shim ïa u kliar, u soh, u syntiew ;
Ka diengkhong ka sah ha Phi,

---

13. *Bad noh* = Kyntait noh.
14. *Nongkam ïasiat ne Nongbat ryntieh* = Ïa u 'riew shemphang ka kam-ïasiat uba long u nongkyrpad-nongkyrpon u ban iasiat ha khmat ka Mei-Hukum ban ïoh u 'nam-tam 'nam-burom.

ba phin nang seilung nangpynphuh
Ïa u soh u syntiew,
Ngi ïadon lang katne, ban pynitynnat,
Ko Mei ngi khreh ba la mih ka sngi
Ban long ka biria bad uta-uta (jer kyrteng ka shnong ba u dei ban ïaleh)
Ngi pynsum, pynsad, pynkhyllong,
kumba la ïalum lang la ïasuk-ïabeit ha shnong ;
To ai ïa ngi u 'Nam-dei u 'Nam-tam,
Ngim don ka lyndet ka kylla
Na ka hok ba la ïabat lang.

Don pat kiba da pynsngew sa ïa ka 'tien ïa ong ha khmat ka skum bad ki lamphang kumne :-

Ko Mei, ko Hukum-blei,
La poi ka sngi mynta long ka jingïaleh
hapdeng jong ngi uta-uta (jer kyrteng)
bad uta uta (jer kyrteng)
ï mynta khreh leit biria,
ï mynta ïathuh ïa ka jingïaong,

Nangta ki sa ïathuh lut ïa ka 'tien ïabuh ïa ong ki da wad daw da kylli da ki sbai ne ki khnam khnang ba kin shem ïa ka lad kumno ban jop. Ynda la lap ki sa pynkut da kaba ong :-

Ï la ïabuh ban ïoh ka jingjop,
Ban shei la ka shei ban ïoh shad haduh shnong,
Yn bat kat kumba la ïateh ;
Lada u bakla ïa kane, yn shai ryngkat bad nga.'

Ïa kata ka lynti ba ki shem da kaba khan sbai ne khan khnam, u nongbat ryntieh un pynsngew biang da kaba thnom ha la shimet ynda ki la shong ban ïasiat ha lympung ïasiat. Na ki 'tien khum-skum ngi sngewthuh ba u nongkam ïasiat u kynjoh ïa ka Hukum, ka Nongai ïa ka biria ka sngewbha

u pynsngew ruh ïa ka ba Ka hi Ka ong, bymbit da kaba rieh ne da kaba shu leit-beit sha ka Hukum khlem da shai ha u briew namar ka Hukum Ka la ong, " To da ïa ong to da ïa kren ".

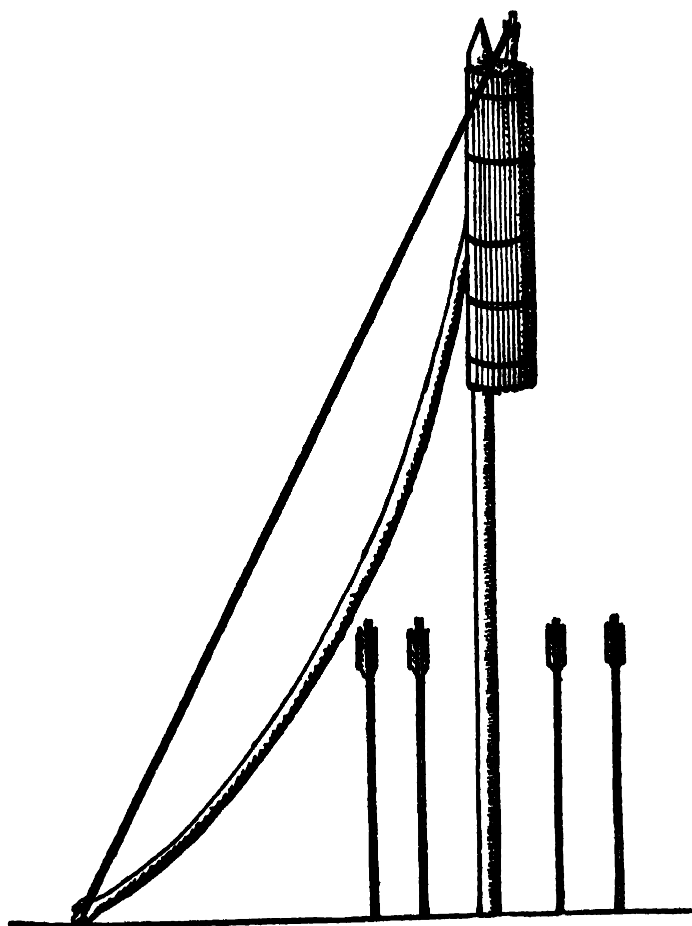
Ynda la dep ki sa sieh ïa ka skum ryngkat ki saw tylli ki khnam ba la rah lypa, bad kumjuh ruh ïa ka ryntieh. Dur 8. ba la pyrkhung lypa. Ki wah pynsnoh halor u dieng thong, lane ki sieh lai tylli ki khnam halor ka skum bad ki pynïeng lang bad ka 'tieh-pyrdung. Naduh kane ka por ka skum kam bit ban shong marwei khlem u khnam bad ka ryntieh, tat haduh ban da sieh ha ka lympung-ïasiat; kumjuh ruh kane ka ryntieh ym bit ban pynsynjap haduh ban da dep ka ïasiat. Te ynda pynïeng lang ïa ka thong ryngkat ki khnam bad ka ryntieh ki sa ïadih sa ka 'ïad-khum skum 15. Ynda la dep ki sa leit sha la ïing ban pynkhreh, ïalade. Ïa kane ka thong, ka ryntieh bad ki khnam kim ju bit ban pynrung ha ïing hynrei ki pynïeng habar ha lait ne ha thadai. Hapdeng ki Pnar pat kim ju bun ktien. Hadien ba ki la buh pyndem ïa ki khnam lai ne saw tylli, ka ryntieh ba la pyrdung bad ka thong, u synreit um ne pynsum ïa ka thong bad u ong :

" Naduh ka sngi wa ïa ong, da khreh da poi ka sngi
myntoo ha kine ki sanphew ngut " (lane katba ïadon ki nongsiat)

Nangta u sa pynrah ïa kita ki khnam, ka thong bad ka ryntieh ha uwei u khynnah. Une u khynnah um bit ban pynhiar madan ïa ki tat haduh ban da dep pynbiang ïa u pud, ha kaba yn sieh syndon ïa kata ka thong ; Bad u hap ruh ban siat hi ïa kita ki khnam kiba u rah.

---

15. *'Ïad-khum skum* = Ka kyiad kaba ki la rah lypa bad ïasam mar-mar shiklat tang shu dep khum skum.

DUR 8.

La dep ka sad ka khyllong, ka suit ka shor ryngkat ki dei ieng-lang, ki ap ïa ka por.

Ka khan ka kheiñ ha ka ïasiat ka don bun rukom, kaba kham kynrei ka long da ki sbai ne da ki khnam hi. I men Tihon Marbañiang, Khatsawphra, i ju pyndonkam da ki sbai, bad shuwa ban khot ïa ka mei, u pa bad ka Hukum, i shim ïa ka thong, ki khnam bad ka ryntieh ba la pyrdung, i pynthiah pyrshah jong i ha kata ka rukom ba ka thong bad ki kyoh khnam kin shong-phai sha jan jong i katba u diengskum bad ki sop khnam pat kin shong-phai shabar ne sha khmat jong i ; i sa pyrta de :-

'Wan sngap wan jubab ko mei-hukum, ko pa-hukum [16] kaba ïoh ka Hukum, ba ki tymmen, ki samla-samhoi kin poi haba la buh......'

Nangta i sa pynsngew, i ïathuh lut ïa ka 'tien ïabuhïaong, i kylli pyrthew da kano ka lynti in ïaid ban ïoh u 'Namrong-'Namtam. Ynda haba ka la nguh ngon [17] i sa duwai-phirat bad kynto ïa ki 'rangbiria-khrawbiria shikyntien kumne :-

'Mynta la khreh dih (leit) kat kum ka ktien'.

Kumta baroh ki sa ïaleit sha lympung ïasiat. I Men Tihon i sneng ïa u nongthoh i ong :

'Ym jubit ban pynïeng ïa u phlang u kynbat bym don hukum, dei ban ïaid suba ïaid khuid tang kaba ïa-ong, kaba khlem ong ym bit ïoh lap u briew poi shaba lyngngoh'.

Ha ka step khum-skum don kiba da pan dak na ka Hukum shuwa ban thoh ïa u 'Langtylli, bad lada biang ka 'tien ïapan ka Hukum Ka ju pyni nangno yn thoh ïa u da kaba phah ïa ka 'erlangthari ban lum lynnong-lynnong lane tang shi lynnong. Shisien ba la pyni kumne da ka Hukum

---

16. *Ko Mei-hukum ko Pa-hukum* = Ha kane ka pynsngew u nongkam ïasiat u khot ïa ka *Shinam* bad u *Mangring* ymdei ïa ka Hukum.

17. *Nguh-Ngon* = Kaba kup ka khan ka kheiñ.

kim ju rem madei ha kata ka jingïaleh. Nalor kane don pat uba thnom ha ka por ba u pdem um ïa u panpoh skum da kane ka jingleh u ïa pan ban pynrang ha ka por ba ïasiat, lane ban pynslap shiliang, lane ban kah lyoh khyndew shiliang. Kane ka long tang ban pyni la ka jingstad ha ka biria, hynrei ka long ruh kaba mynsaw namar ka lam bunsien sha ka kam ai-ksuid. Bad lada jia ryngkhat ba ka liang ba ïa pyrshah ka don la u 'riewstad uba kwah kynroi, khlem pep un pynmih bseiñ ne masi, ne pynkhie 'erïong ryngkat u kyllang bajur u ban rong lut ïa ki khnam ba la nang siat, bad kaba bud nangta dei ka ïap shiliang ka prie snam bad kumta ter ter lada ym ïa law ïa loit kloi. Kumta, kim ju leh thala ïa kane ka kam.

Shuwa ban ïamih paidbah ban ïa leit sha madan ïasiat ba la buh, baroh u 'rangbiria u da sum da sleh, u da boh la ka jaiñboh bad ka spong rusom kaba khuid bha, khnang ban khuid ban suba ka ïaid-ka ïeng ka nia-ka jutang ka rong-biria u khun shynrang, kumjuh ruh ki khynraw-khyllud, samla-samhoi, ki 'thei-ïaw ne khaïapsaw ki ïa sum ïa sleh, shut khongdongjat, ki da phong la ki jaiñ khuid jaiñ itynnat ban leit peitkai ïa ka rongbiria ka sngewbha sngewmiat ha lympung-ïasiat.

Ki nongdie 'pukhleiñ-'pumaloi, ki nongshet-jadoh, kumjuh ki nongdie sohphlang, u nei u soh ki ïa shongshit la ka khreh thaid-thaid bad kit ha la ki khoh ki khoh ne rah pynshong-syngkai la ki shang pnar-shang siew ban poi kloi sha lympung-ïasiat.

Ynda la dei ka por ban ïamih noh na ka shnong ban leit sha ka jaka ïasiat ba la buh, ki nongpynïaid ne u nonglam ïasiat ki rah ïa ka skum ka ryntieh bad kita ki saw tylli ki khnam namar kiwei kiwei ki 'rangbiria kim bit ban rah ïa ki lait noh ki Pnar kiba pynrah kyrpang ha u khynnah.

Kine ki saw ngut bad katba ïa don ei u 'rangbiria ki mih na shnong, bad ki ap ha ka lynti habar shnong haduh ban da poi lut u paid ïasiat baroh. Nangne ki khih ki kyrdem, ki kynkiw-kynhoi shaid-shi-shaid haduh ban da poi lut ki 'rangbiria na shnong. Bad ynda ki la i biang ka por ban mih ki sangeh ka kynkiw ka kynhoi bad uwei na ki nongpynïaid ne uno uno u 'rangbah uba ju sneng ju kraw, u sneng u kraw lai sien lai wat ïa la ki 'rangïasiat, ïa ki nongbud-nongsynran ki nongleit peit-kai na la ka shnong ka thaw ba ym bit ban don ka buaid ka tang-lang, ka 'tiensniew-'tiensmeh ka daiñ-ktien shaiñ-ktien ban lait ka ïoh-daw ka kem-daw u runar-u ruser ban sah khuid sah kyntang ka rong ka biria u khun Hynñiew-trep. Ïa ki 'tiensneng-'tienkraw u nongkren u sneng u kren ha ka sur kaba shongshit, kaba pynkhie-im ïa ka snam bad da ka tyng-am kaba jam u ong kumne :-

'Ko khun shynrang biria,
Kumba la khreh la poi ka sngi ka ïa,
Ymdon ka lehraiñ ka khlemakor,
Ban ïoh ka Nam ka Burom,
Pyneh ka kti kamon ka kti kadiang...mo 'rangbiria'
'Hooid' shisur jubab jam u paidbah.

Nangta u bteng biang u ong :

" Haba la poi ka sngi ka ïa ba la ïabuh
kumba ngi bat ïa ka rong-ïong (ne saw katba dei)
Ban long ka biria ba-itynnat,
Hapdeng u paid kamon kadiang,
Ba ngin ïoh 'Nam-dei u 'Nam-tam,
Naduh dieng haduh skum......mo 'rangbiria"
'Hooid' jubab biang u paidbah.

Nangta sa shisien u pyrta biang u ong :-

" Ko 'rangbiria ka shnong (jer kyrteng ïa ka
kumba ngi bat ïa ka hok, shnong)
Ryngkat shiriam u khnam ka ryntieh,
Kumba la ai ka Mei-Hukum
Ngin ïoh u 'Nam-dei 'Nam-tam,
Na ka hok ba ïabat lang......mo 'rangbiria"

'Hooid' jubab pynkut u paidbah da ka sur kaba
jam ba la sngew shongshit ka kam.

Haba kut ka laisien ka 'tiensneng-'tienkraw u rah kynsan joit ïa ka thong shajrong bad markumta hi u paid 'rangbiria baroh da ka sur ba jam u kynkiw laisien-laiwat bad ki ïa ïaid artat lang baroh shrup sha ka jaka ïasiat ba la ïabuh.

Don pat ha kine ki juk ba mynta kiba sneng paid ïasiat tang shiwat ha ka jaka laiwat bad u pyrta kumne :

'Khmih kumba la don ka 'tien-kular kumba la ïateh
ïa kane ka sngi mynta,
Kumba ngi la khreh
Ïa ka dak ba ïong (saw) na ki Nonghukum
Kumba ïa ka Hukum da kawei ka jingïatylli,
Da kawei ka jingkynmaw ïa kane ka sngi,
Ba ki Nonghukum kin kyntu ïa u 'Nam-rong-'Nam-tam,
Ba ngin ïoh wallam sha shnong......Mo Samla'

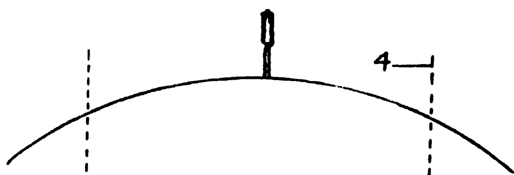
'Hooid'......Jubab ryntih u paidbah, bad ki leit
artat sha ka lympung ba la ïabuh.

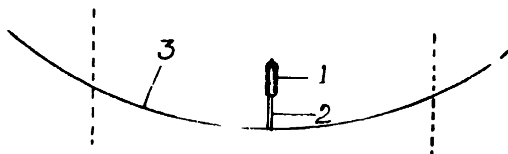
Ynda la ïapoi baroh u shnong ha jaka ïasiat ki nongkylla khnam ba la jied ki ïapeit ïa ka jaka ba ibit lang ban sieh ïa u thong, hadien kata ki sieh beit thik ïa la ka jong ka jong ka thong bad ki sa ring sa u 'saipud da u 'sailum ba la khreh lypa. Ha ka por ba sieh ïa ka skum u nongkam ïasiat u kren ha la marwei u ong :-

'Nga sieh haphi ka Mei-ramew
Ïa une u dieng-skum (u thong u sohpdung)
U soh u syntiew
Ba phin khot phin pynphuh,
Ha u dieng ha u skum.'

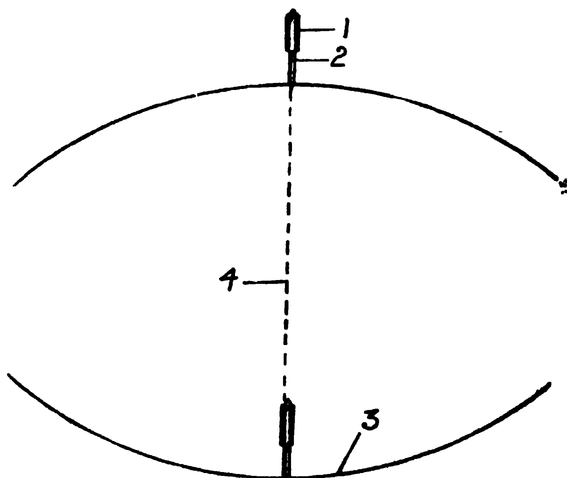
Ha ka thaiñ Pnar ki swar pynkut tat ynda la poi ha lympung-ïasiat. Lada jia ba ki dang kynmaw ban ïa ong ei-ei ki ong "Toh kynmo O u ong" bad ki ïathuh aïu ki mut ban ong. Nangta ki sa pynbeit u 'saipud-'saisam bad sdang ka ïasiat. U 'saipud ba nyngkong ki ring da u ksai na kawei ka thong (skum) sha kawei pat ka thong kaba long ka dak ne jylli ban shong u paid ïasiat. Ki leh kumne na baroh arliang. Nangta pat don kiba da buh u 'saipud-pdeng, kata ki teh ïa u tduh ksai na uwei u diengskum bad ki ring ter-ter haduh ban da poi ha uwei pat u diengskum bad ki teh khak hangta. Don ki bymleh kumne hynrei ki sieh artylli ki diengrit sha-liang kamon jong ka skum kiba jngai kumba shiphew pruh uwei na uwei pat bad ki teh da u ksai. Ki leh bad teh ksai kumjuh sha ka liang kadiang. Ki leh kumne baroh artylli ki skum. Dur 9; 10. U 'saipud u long ka dak ba la khang ïa ki paidbah ban tur sha ka skum, kata, tang mar shudep ka ïasiat. Kiba don hok ban rung ha une u pud dei tang ki nongkylla-khnam kiba dei ban sei ïa ki khnam ba la dei bad neh ha ka thong khnang ban ïa ñiew ïapeit ïa ki 'nam-dei (U 'Nam-ïong ne 'Nam-saw) jong kata ka kylla.

Ka 'tien-thnom haba sieh ïa ka thong ka shong eh ha u nongkam ïasiat kat kum ka jingsngewthuh jong u ne kat kum ki jaka, hynrei ka pdeng jylli jong kita ki ktien ba la ong ka long ka kyrpad-kyrpon ban ïoh ïa ka jingjop khlem thombor. Don na ki nongthnom kiba tieng ban bun ktien ki ong 'ïoh lait la liem'; don pat ki bym kheiñ ïa kata na-mar ki tip shai aïu ki ong. Kine harum ki long katto katne

DUR 9.

DUR 10.

Ki 'Saipud ka Lympung Ïasiat

1. Ka skum
2. U Diengskum
3. U pud shong nongsiat
4. U 'saipud.

ki kyntien kiba u nongkren u kren ha ka por ba sieh ïa u skum :

‘ Kane ka sngi mynta, ban ïaleh-ïasiat sngewbha
Nga sieh ban ïoh u ’Nam-rong—’nam-tam.’

lane

“ Lasieh ha ka ramew ”

lane

“ Shah, kohnguh ba ngin ïa biria,
Ngi ki khun shynrang,
Ba ngi ïa ong bad uta uta,
Ngam shym lyndet, ngam lyndang,
Nga da pan ka hukum,
La Phi ka Mei ramew,
Ba Phi shah Phi kohnguh,
Ban ïa biria ma ngi,
Ha ka jaka ba ïamon-lang ”

lane

“ Ha madan haba la ïasuk, na u dak basaw dak baïong,
Nga khlem ong hangno-hangno, hynrei ha Phi ka
Ha kane ka jaka, hapdeng u paidbah. Nonghukum
Te haba ngi te ka biang, ngi ong kumne (u ïathuh ïa
Ha kaba ïa suk ka jingïaong)
Me u dak basaw Me ong kumno ? (ïathuh hi aïu uba saw u ong)
Te ngi ong katta te me, ha kaba don katta,
Ai kata ka Nongai (u ïathuh ïa ka jubab bad la ka jingdon pisa)
Ngim ong kaba sniew, kata sah,
Haba la ïa suk kumta ha kane ka jaka,
Ngim shym thom da ka bor, sympieh da ka snier

Ha ka jingïasuk ha khmat kane ka madan
Mieh ïoh ong ba pynmong ma ï
Ïa kane ka khyndew ka Ramew,
Ym dei re, dei da kaba ïasuk ïamon ryngkat,
Shikhrum ka bneng snieh Ramew.
Da kaba ïasuk lyngngai
Ïa kane la ïakren hakhmat jong Phi
La ai Phi da ka rong ka syntew,
Ha ki nongsit ha ki khon ka 'nam-spah.
Katta katta " (u ïathuh katta katta u 'nam-lam, katta katta u 'nam-khap).

lane

" Ïa pha ka syiem Ramaw pynsakhi yeini
Ynne ka sngi Wo kitee kitee
Ym hoi pynkhih, chah bha chah miat ".

lane

' Chah wasa ïa nga u seh u Chan O
Ïa ka thong yong nga,
Ha jrong ka snieh ka swar yong pha
Wow yoh O ya ka biria ka sñiawbha'.
(U lynsher laisien ïa ka thong, ka neh artat hangta).

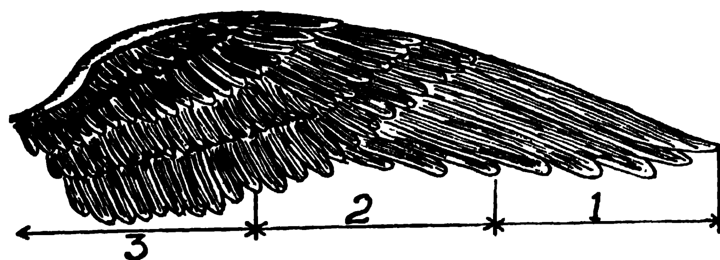
Ynda la pynbiang ïa u 'saipud u 'saisam ki nongsiat ki leit ban shong ha la ki jong ki jaka siat kata ha ka liang kamon bad kadiang ka skum ha la ka jong ka jong ka kynhun, ha khmat jong ki pat ki buh ïa la ki khnam khnang ban ïoh peit ïoh bishar ki nongkylla ban lait ka kajia-majia. Katba ki nongsiat ki nangpynkhreh ïa lade ban shong, ki nongkylla-khnam bad la u jong u nongkam na baroh arliang ki ïashong hapdeng jong ki artylli ki skum bad ki ïabuh ïa ka pisa-ïathong ha madan hadien ba la pynbiang. Ynda lah nangta pat ki nongkylla ki leit sha ki nongsiat ki da ïa kylla

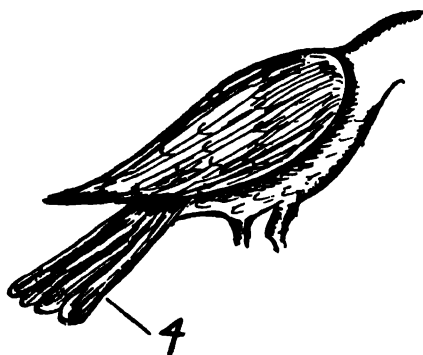
liang (kata kiba na ka liang kamon ki peit sha ka liang kadiang) ban peit ban bishar ïoh don kano-kano ka jingbakla ha ki tylli, ka rong ne kano kano ka jingïabakla ne jingduna. Ynda la biang nadong shadong ki leit ïeng hadien ki nongsiat ki da kylla liang kum mynshuwa ba ïoh don ka jingthut na u kamon kadiang katba ki dang ïasiat. Ki nongkylla ki ju siat khatduh ïalade. Kata, lada ka jingïasiat kam dei ka siat 'Nam-spah.

Ha ka por ba ki nongkylla khnam ki pynbeit ïa kine ki kam baroh u nongkam ïasiat pat u kyrpad-kyrpon ïa ka Mei-Hukum da kaba thnom halade kumne :-

Ko Mei-nongsngap nonghukum,
Ko nongpynïar ka jaitbynriew-longbynriew
U khun hynñiew-trep shityllup ka pyrthei.
Ngin long ka biria ngin long ka sngewbha
Ban neh ka burom ka nam ka jong Phi,
Ba la buh la seng na mynnyngkong ka sngi
Haba la poi kum kane ka sngi
Ban ïa long ka biria kum shipara
Ïa ka dak 'thingïong-'thingsaw
Kumba Phi la buh ban ithuh
Ïa ka dak ka shin.
Ka ai ka jong Phi ka pynbiang ka jong Phi
Ïoh don ka duna ïoh don ka shiteng
Ka sneng ka kraw ka jong Phi
Ka pynbiang ka jong Phi
Naduh shai ka pyrthei ka sngi u bnai
bad ïa ka hok ba la jer la thoh
Ha ngi ryngkat ka 'tieh-jer, 'nam-jer.
Ngin bat kata keiñ ïa kaba hok

Haba la khreh baroh arliang uwei na ki nongkylla-khnam ba la jied u ïeng bad kynto ïa u paid nongsiat la

DUR 11.

KA 'NER PŬR KHNAM

1 'Nerliang ne 'Nerwait

2. 'Nerkhap

3. 'Nerjem

4. 'Ner tdong.

jong namar ba u nongkam-ïasiat um bit ban kynto. Kumjuh ruh na kawei pat ka liang uwei na ki nongkylla khnam ba la jied u ïeng bad kynto la u paid nongsiat da ka sur kaba jam kumne :-

‘Ko ’rangbiria ka shnong (Kyrteng shnong)
Kumba la khreh shiriam ka ryntieh u khnam [18]
Pyneh ka kti kamon pyneh ka kti kadiang
Ba ngin ïoh u ’nam-dei u ’nam-tam,
Haduh dieng haduh skum
Siat na ka dak baïong (ne saw) mo ’rangbiria ’.
‘Hooid’ Jubab ryntih u paid nongsiat bad ki siat artat.

Lane don pat kiba kynto kumne :-

Nongkynto — Te ï ki khon-shynrang biria kiba sit la ka dak uba saw (ne baïong katba dei) la khreh ?

Paid nongsiat — La lah.

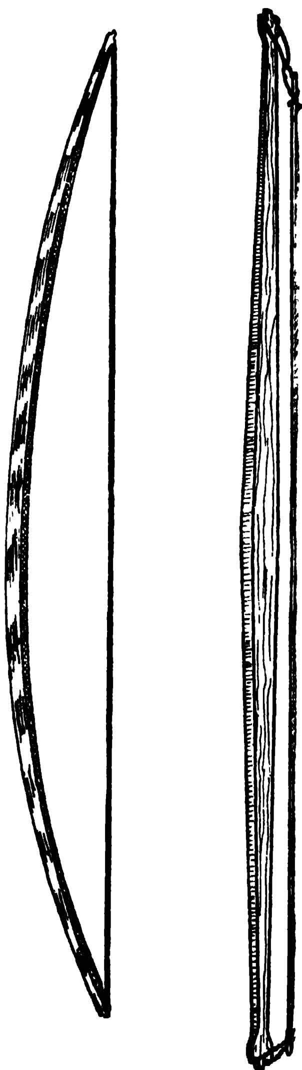
Nongkynto — Te kumba la lah khreh, kumta la sieh la pynshah ï da u tai u skum. To khreh ban sit bha ban ïashei bha laduh u dieng haduh u skum la ka dak jong u basaw. Mo basaw.

Paidbah nongsiat — Hooid.

Tang mar ïohsngew ïa ki ktien u nongkynto u paid-ïasiat u sngewphuh-sngewim, sngew ïohbor-ïohbuit bad haba u peit shaiñ ïa ka thong shuwa ban siat u ïohi ba ka lieh phalang, ka phyrnai-ibang, i kumba ka la khot la ndiang

---

18. ***Shiriam ka ryntieh u khnam*** **= Kata ka ryntieh kaba biang naduh u kyrwoh u ’sai-siej, u khnam pat uba biang naduh u sop u risaw, ka bthing, ka laha, u ’saiwoh u ’saithir u ’saipur ka ’nerliang ’nerwait. Dur 3, 11, 12.**

DUR 12.

Shiriam ka Ryntieh

kum ban ym lait shuh wat tang uwei ruh u khnam. Ka dohnud jong ki ka kyndeh hapdeng kata ka hum hum ham ham u paid byllien, bad tang shu ong ' SIAT ' ki siat artat. Mar kumta hi ki her ki khnam da ka wiaw wiaw suda sha ka skum, don kiba dei don kiba lait, kiba dei ha skum ki da kynther radbah hi kir bad lada dei da u 'rangkthang-kti ka skum ka da nguh-dien nguh-khmat hi nguk-ngak bad haba shah ka nia lei-lei te ki ñion hi ir-shi-ir. Ki khnam bahap bad dei khyndew pat ki ud pangmet da ka shriak-shriak shrak-shrak suda. U 'sai-siej pat, ani, u byrngem da ka tbuk-tbuk tbak-tbak suda. Ki 'nam-thab 'nam-dei salit pat ki shu pynkhih ïa ka skum tang niak niak bad ki kyrtoh lyndet ne phalang ïalade kat shaba poi. Kane dei ka por ba shongshit khih snam katta-katta jong u paid nongpeitkai. Wow ! ba ki khih ki kyrdem kjat ki kynhoi ki risa, ki kyntcit ki kynhied. ' Da uba neh da uba neh '. kata ïa ki 'nam-thab. bad ïa ki khnam kiba neh pat ki pyrta. ' Nang khih nang khem nang phuh nang itynnat '. Katba ki 'thei phuhmut-phuhmat ki kynjik kynjak ïa u 'nam-thab 'nam-salit, don pat kiba rkhie ïap-ler ïap-ang ïa u 'rangbiria namar uba kyrbam ktien uto, uba peit-seh uto, uba jaw-syep jaw-citmut baïong-khlíeh ruh uto (Ah ! lano kan khie im pat ka rong-biria kumne) hynrei hapdeng kine kiei-kiei don uba shu peit bad sngap jar uba kun hi tiaw, bad u pule ïa ki dak ki shin u da peit-shaiñ ïa u thong, u pajut kynbat, u trud khyndew u nguh bad u ïa said tyngeh ban ïoh u 'nam-rong 'nam-tam. Katba nang dei khnam pat la ka liang u nongpan u ong. ' Phin ai ka jingdei na u dieng ha u skum.'

Ynda la dep siat ki nongkylla khnam ki leit ban ñiew ïa ki 'nam-dei 'nam-tam bad ki khar ïa ki khnam baroh bad ki ai ha ki 'rangïasiat ban jied la ki jong ki jong. Ha kane ka kynti ka dei ka kylla-step. kim iu shad iu leh kmen namar bym pat dep ka kam. Shuwa ban sdang ka kylla-miet ki nong-

kylla khnam ryngkat bad la u nongkam ki ïashong kynrong ha pajih ban swar ïoh don daw ei-ei khamtam haba duna 'nam-shei ne rem ha ka kylla-step. U Nongkam uba khan da ki khnam u bat bun hali ki khnam ha ka kti, lada dang lah ban bat lut ïa ki khnam ba dei ïasiat un bat lut, lada vm lah u bat tang katba lah bad u lamphang ïa ka khan kumne :-

'Ko 'Nam-biria ko 'nam-spah ko 'nam-phew,
Ko babiang ba 'saisuh 'saithaiñ
Ko babiang u Syngkni u Kohkun,[19] ka 'nerliang-'nerwait[20]
Ba biang u sop-eh u sop-nar ba um ba ding
Te ïathuh shai, da kaba shai ïa ï'

Nangta u kylli ïa kaba u kwah tip da kaba ïa pan lyngkut ne tam bad u lad ïa ki khnam arliang khlem da ñiew lypa ïa ki, bad ynda la lad u sa ñiew ban ïoh ïa ka jubab. Ynda dep nangta u sa nguh ïa ka Hukum bad u ong :-

'Ko Hukum-blei, Maphi ba la thaw 'rangbah la sei longsan ïa nga, nga nguh nga dem ha khmat jong Phi ha kane ka biria mynta. Bad u sa ïathuh ïa kaei kaba u pan ne u nguh kat kum ka jingpynpaw ha kata ka khan-khnam'.

Kiba jop pat ha ka kylla-step ki nguh bad pynskhem la ka nia.

19. *U Syngkni u kohkun* = Kata ka 'ner pukni. Hynrei don ruh kiba pur-khnam da u 'ner-phud namar kam ju jhieh wat la dei um ruh (u Phud dei u sim ba heh kat ka tyngab bad u bun ha ri-War bad umshit ri-Pnar.)

20. *Ka 'ner-liang 'ner-wait* = Ka 'Ner Thapniang u pukni, u phud ne kano kano ka jait sim. Kane ka sner ka heh shiliang lada thew na u mat pdeng. Ka 'ner-wait ka don hajan ka 'ner-khap bad ka 'ner-khap ka don hapdeng ka 'ner-wait bad 'ner-jem. Dur 11.

Hadien ba ki ladep ka swar ka pynbeit ki ïa shong ban siat biang sa ka kylla-miet. Ha kane ka sien ruh u paid nongpeitkai u nang ïa shongshit shuh-shuh ka khih ka kyrdem bad u nongkam ruh u nangpynjur ka thnom ka ïasaid, bad katba nangdei ha ka skum katta u paid u nangkyrdem-nangïuh hynrei kim pat nud ban shad ban phawar. Tang shu dep siat, uba kynkiw uto uba mat sngewsih uto bad ki nongkylla khnam kum mynshuwa ki leit ban ñiew ban khar ïa ki khnam. Katba ki dang ñiew baroh u paid u sngapjar bad ynda la ñiew uto uba na ka liang bajop u rah kynsan joit ïa ki khnam tam shajrong kum ka dak ba la jop, bad u rynsied shapdeng lympung u da pyrta artat ' Biria, basaw ne baïong, kat uba jop bad sa khih sa kynkiw kynhoi duhoi u paidbah u 'rangbiria tik, ki ïaid kyrdem sha la ka skum na kaba ki siat bad ki shad ki phawar artet arsut na ka skum sawdong ka lympung.

Hangne ka jingshong-shit u paidbah ka poi ha u pud ka palat-liam. Ka jingïashad ka long baroh lang uba rem bad uba jop kum shipara ban jah ka thait ka jrem. U nong-oh-sur u nangphawar ïashad ha ki pharshi ba laiphew-jait, u paidnongsiat pat u shad pynkhih la ka ryntieh pyrdung shajrong ryngkat ka shad kyrdem kjat tik-shi-tik u da ïa pynmih sur ryntih artat baroh baroh shi-shi-shi.........Hapdeng kata ka jingoh-sur bad ka kynhoi-kynkiw ju mih pat sa u nongpahnongkyn-e uba pah syiang-jlan myllung katta-katta shu e..............U da ring sur artat la artat katba u paidbah pat u nang shad kyrdem ïa shongshit lang shu shrup shrup shrup shi-shi-shi bad pynkut da kaba kynhoi......Hoi......kiw......
Nangta pat u sa bteng biang u nongoh-sur ter-shi-ter ryngkat u paid uba kynhoi-duhoi shaid-shi-shaid. Ha ka shad talaiñ ryntieh ka kynhun-shad kynhun-phawar ka pra ïalade ha ki ar-kynhun, shi-kynhun ki shad kyrdem sha kawei ka liang bad shi-kynhun pat sha kawei ka liang. Nangta da kaba shad

kyrïuh artat artat ki sa ïa phai bad shad ïa tur mar-pyrshah, bad tang shu ïa kynduh ïa shem lang ki ïa tied talaiñ pynhap sur shalor para ryntieh ryngkat ka kyrdem kjat. ka kynhoi ka risa ka nguh. ka kyrngah khlieh, ka pynkhih ïa kiew ïa hiar la ki kti, haduh ba la khynwin hi jlang bad lyng-uh puk ka lympung-ïasiat.

Ynda la biang ka por la thait ka shad artet arsut baroh ki leit sha ka skum uba jop bad ki ker pyllun ïa ka. U Nong-kam-ïasiat u sei ïa ka skum ryngkat ka nguh-ka kyrpad kumne :-

Ko mei-Hukum ba kan nangneh
ka nam ka burom ba ai Maphi,
Ryngkat ka ramew ka rong-biria
Ka ramew kaba sei ïa ka maring
haduh katne,
Ba ngi la ïaid ha ka nam ka burom
Jong Phi ka Mei-hukum
Ngin nangbteng ïa ka jingbha
Ngin nangbat ïa ka hok
Ha ryngkat une u soh u syntiew
Un nangphuh un nangïar
Un nangskhem un nangïaineh
Ha ka biria u khun Hynñiew-trep.

Don pat kiba kren pyn-ap ïa ka jingïaleh ka ban sa wan ki ong :-

'Kumba la ai ma phi Nonghukum ïa u 'nam-tam.
La suk la ma Phi Nonghukum.
Nanglum nangkynshew,
Ïa ki jingbakla, ïa kaei kaba ngi la tip,
Ngin nang shem,
Kano-kano kaba u ïohi u shai
Un shai ha khmat jong nga, yn dei tang ha Phi'

Lane

" Kane ka sngi la dep ka 'tien kular ïa ong,
Ngi la sei la rat ïa u thong,
La shim ïa u thong, lada dang neh,
Ngin ïashem la shem taïew "

Lane

" Da Yoh i jop, i sñiawbha
To u sainoh i, iang sa shitaïaw "

Bad nangta ki leit phai sha la shnong da ka shad ka phawar naduh ka jaka ïasiat haduh ban da poi shnong, kata, ha ka jaka khum skum bad hadien ka ainguh ïa ka Mei-Hukum ki sa ïapra sha la ïing la ïing.

Ka Nia Iasiat

Ka nia ïasiat ha u Hynñiew-trep ka shong eh ha ka ktien wat la u peit bad pynshongnia ruh ha ki kam. Ka ktien kaba u Hynñiew-trep u pyndonkam ha ka jingïasiat sngewbha ka long ka sakhi bashai kdar ba u kheiñ kyntang ïa ka ktien bad u ñiewkor ïa ka juban-lak, bad kat kaba u leh u kam u pynshong-tynrai ha ka hok, u pynsngew ïa ka Hukum-blei, kawei pat kaba paw na ka ktien kaba u pyndonkam ha ka ïasiat ka long ka jingngeit jong u ba baroh kiba long ba man ha sla-pyrthei dei kiba don jingim, bad ka long ka bym dei ban shu pynjulor ne pynjot thala khlem da donkam ; hynrei um ju kheiñ sang ban pyndonkam haba u sngewdonkam namar u ngeit ba ka Hukum-blei ka la buh ïa u Hynñiew-trep Hynñiew-skum bad ha ki pateng jong u baroh ban long u syiem u nongsynshar ha sla-pyrthei. Ka long kaba bakla ban tharai ba baroh u nongkren ne nongkam ïasiat dei u nongaiksuid, namar katba u dang ïeng bad bat ïa ka nongrim ka hok ka juban-lak u dei u 'Rangbiria ka hok ka sot kat kum ba la buh hok ka Hukum. Ka dei tang ha kito kiba kylla na kaba pynsngew ïa Ka bad ki pynsngew pynban ïa ki ksuid ba sa don teng kiba prie snam, ne kyrngah khlieh sah ha trai skum ne kiba kyllon ïap kram tang mar shu poi ïing. Hynrei kane kam dei ban pyntieng pynsmiej ïa ngi, namar katba ngi dang ïaid ha ka hok, ka hok

ka da ïa ngi ; hynrei lada ïaid ha ka nia ksuid klet-Hukum, ka Hok ka don hok ban takor ïa ngi.

Don bun ki lynti ban ïaid ha ka nia-ïasiat. Ha ka ïasiat 'Bisei'[1] kum ha ka ïasiat Tirot Sing, Kiang Nangbah ne kiwei-kiwei kiba don bun phew kynhun, ki ju pynshong nongrim la ka nia ha ka tynrai bah, kata, naduh 'ka khyndew-Bisei' kumjuh ruh ki ju pule bniah ïa ka shithi ne kyrwoh kaba la phah sha ki nongpynïaid khnang ba kin ïoh bynrap ïa ki nia ki ktien.

Ha kaba ïabuh da ka shnong ka jingkhlaiñ ha ka nia ka shong kham bunsien ha ka jingnang u nongkren ne nong-kam-ïasiat ban siang ïa ki kyntien ha ka sngi ïabuh-ïaong, kata halor ka 'tien-ïaong. Kumjuh ka shong ruh ha ka swar ïa ki nia-ïabuh bad 'tien-ïaong. Hynrei lada jia ba ki nong-ïakren na arliang mamla ki long kiba tbit bha ban siang ktien ha ka sngi ïa-buh, kata ka shong pat sa ka jingstad pynbam-nia ha ka sngi ïasiat hi. Tharai mynta ha ka sngi ïa-ong, u 'A' u nongkam-ïasiat u ong ïa u 'B' kumne. " Ngin bat ma ngi da ka dak baïong, phi u B da ka dak basaw, phi mon ïa kata ? U 'B' u lah ban jubab kumne " em me, ieh yn ong ma nga uba rangbah " Me u 'A' u dak baïong ngi u 'B' da ka dak basaw, me mynjur ïa kata " ?.

Khlem pep u 'A' un hap ban ong ba u mynjur namar u 'B' u kren ïa ka juh kaba la pan da u 'A' ; hynrei u 'B' u lah ban pynïeng ïa ka nia kaba bun halor kane ka jingïa-ong, kata, nyngkong u bat ïa ka hukum ka Nonghukum kaba bthah ban ong naduh nyngkong " khie da ïa-ong da ïa-kren " bad u 'B' ym shym kohnguh biej hooid, hyntei u da ïa-ong u da ïa-kren. Kaba ar pat u 'B' un pynsngew ïa ka Hukum ba u 'A' u la kohnguh ha ka jingkwah u 'B'. Te da kano ka lynti u 'A' un kyrngah. U 'A' ruh u lah ban pynsngew ïa ka Hukum

1. *Ïasiat Bisei* = Ka ïasiat Competition.

ba u 'B' u phla ba u dei uba 'rangbah kumta um bit thombor bad un kyrpad ïa ka Hukum ba kan ïai ïarap ïa u namar ka ju ïarap barobor ïa u barit. Bad kumta ter ter kat kum ka jingshemphang jong ki.

Ha ka 'tien ïa-buh ïa-ong ki nongkren kim ju mar-mlien ban ong " Hooid " ïa ka jingkwah u nongkren jong kawei pat ka liang, kaba ong hooid ka mut ba la mane lypa. Namarkata ka Hukum ka la bthah ïa ki khun shynrang biria " To da ïa ong to da ïa kren bad pynsngew ha Nga " kata ym dei ban shu ïaid ha u ksai ka hooid, ne ha ka kohnguh biej, mane biej khlem syrdoh khlem bteng, hynrei ban da ïa kren ban da longmat-longpung. Lada jia pat ba u nongkren jong kawei pat ka liang u nang ban riam ïa uwei pat, uta uba lah shah riam un hap ban mynjur halor ka nia hynrei un ym ong hooid un shu ong " ÏA KATA TE " Kumjuh ruh da kaba pynkut pat ïa ka 'tien ïa-ong ïa-buh ki nongkren bastad ki ju buh ka 'tien pyn-ap. U Minot Sordar † raid Shabong (Pynter) uba la ai ka jingstad jong u ïa u syiem Abi ynda haba u la kylla kristan noh, u ju pyndonkam ïa kane ka 'tien pyn-ap mynba u dang long u nongkam-ïasiat. " Lada don kano-kano, ka bymkot-kynmaw, yn ïa pynbeit ynda ïa shem ha kaba shai ". Da kane ka rukom lada shem ha ka swar ba don kano-kano kaba duna, u Minot Sordar u ju kren pat ha ka sngi ïasiat hi. Da kane ka rukom u Minot Sordar um ju rem thala haba u kam-ïasiat hi.

Shisien la don ka jingïasiat ki nong Pynter raid Shabong bad ki nong Mawlyngnong raid Lyngkhat. Ha kane ka por u Minot Sordar u la kylla kristan.

U Ni Khongngai u pyrsa-kur jong u Minot Sordar u long u nongbat ryntieh ki Pynter, ha ka jingïaleh la shu ïai rem ki nong Pynter. Khatduh u Ni bad katto katne ngut ki

† Bam kwai ha duwar u Blei.

'rangbah na Pynter ki leit pan jingïarap na u Minot Sordar. Hynrei namar ba u la kylla kristan um treh ban kren ha ïing, kumta u la ïa leit sharud nong. Hangta u Minot Sordar u la kylli ïa ki lada don ne em ka 'tien pynap kumne " Lada don kano-kano ka bymkot-kynmaw, yn ïa pynbeit ynda ïa shem haba shai ". Ki ïathuh ba ka don, u Minot Sordar u ong ïa ki ba ki la jop beit bad u la ai buit ïa ki.

Te ynda la poi ka sngi ïaleh la buh da uwei u khynnah ban thnom phut-kynbat ha madan ïasiat haba shai baroh bad uta u khynnah u thnom sa thnom tang da kine ki juh ki ktien " Lada don kaei kaei te men kren haba shai balei ? " Bad ki nong Mawlyngnong raid-lyngkhat ki la rem thiaw ha ka buit u Minot Sordar namar kim kloi pei-phang aïu uta u khynnah u kylli ne thnom.

Ka buit ba ki nongkam-ïasiat ki pyndonkam ha ki sngi ïasiat nalor ka 'tien ïa-ong ka long kaba bun bad ka shong khamtam eh ha ka jingshemphang u nongkam-ïasiat hi.

Tharai na ka liang u 'A' ha ka kylla-step u nong-kam-ïasiat u thnom ha la shimet u ong " To me para 'rangbi-ria ngin ïa dei lang " Tang kumta um bun ktien shuh. Ynda haba la ñiew ïa ki khnam kylla-step bad u shem ba tam ka liang u 'B' ; u 'A' un buh jingkylli khlem pep bad un thnom marwei kumne " Ha ka kylla-step te ïa dei lang kumba nga ong, Hato u 'B' u beit kumta ? Lada u beit to ai un shai bad ha nga ". Tang kumta ka liang u 'B' lada kam lah ban jubab ïa kane ka jingkylli kim lah dei khnam shuh bad kin sa rem artat. Hynrei lada jia ba ha ka kylla-step u 'A' u tam khnam ïa u 'B', u 'A' un ïaid da ka juh ka lynti.

Shisien la don ka ïasiat thong ha pdeng u Laitkroh bad u Sohïong, ha kata ka sngi ïa buh u Laitkroh mynba u kam ïa ka rong u buh kane ka 'tien ïa ong. " Nga u khun khatduh ka Mei, ngan kam da ka 'thing-ïong " u Sohïong u mynjur ïa kata bad ha ki jingïaleh u Laitkroh u shu jop lynter ïa u

Sohïong, ka Shinam ka kham aili – ïashah ïa u Shynna naduh mynba sdang ka rongbiria u Hynñiew-trep. U nongbat ryntieh bastad ki Sohïong ynda la rem bun-bun sien kumne, u la sngewthuh ïa kane bad u la pyrkhat da kawei ka buit. Ha ka sngi ka taïew ba bud, u la ïoh lad bad bat bad siat tuh ïa uwei u 'nam-'thing-ïong ba la khreh lypa. Ynda dep siat ka kylla-step, la shem ba don uwei u 'nam-'thing-ïong uba tam na kaba ïabuh. " Yn ïaleh noh kumno ïa une u 'nam-'thingïong uba tam ?" La kylli u Sohïong " Yn ïa bret noh keiñ ï'u ba tam, la jubab u Laitkroh ban lait ka kajia-majia." Ynda siat ha ka kylla-miet la hiar ka 'nam-'thingsaw ha ka skum la kumba hiar ki paitpuraw sawtdong ha ka soh-khajup [2] ne soh pai-ïad [3] bad la jop u Sohïong ïa u Laitkroh. Nangne ngi ïohi ïa ka jingshemphang u Sohïong bad ka jingbakla u Laitkroh ha ka jubab khlem pyrkhat ba u ong ban ïa bret noh ïa u 'nam-'thingïong uba tam. Kata ka jingjop lynter u 'nam-'thingïong (Laitkroh) man la ka ïew ka la tam bad yn bret noh kat kum ka ktien ba la mon sngewbha u nongjop (Laitkroh). Kumta haba la kylli u Sohïong ha la marwei da kaba u pynsngew ïa ka Hukum " Kumno dang don hok ban ïoh 'nam-tam mame u Laitkroh haba mame hi me kubur ban bret noh ïa uba tam. Me nud ban pynshisha ba me khlem tam baroh shikat'a haba me roh ïa ka pisa ïa thong". Kum kine ki rukom pynbam-nia ngin shem barobor katba ngi dang don ha ki saw thadai ka rongbiria. Lehse don ki ban pyrkhat ba ym don hok hangne namar la leh thok da u Sohïong ba u siat tam ïa u 'Nam-ïong. Pynban kam long kumta, ka jing-siat tam ïa u 'Nam-ïong da u Sohïong ka long tang ban tynjuh

---

2. ***Soh-khajup*** = **Ka soh kaba phuh-lieh kum u syntiew ha ki dieng 'la-lymmuh.**

3. ***Soh-pai-ïad*** = **Ki soh ki barit, kham heh ïa u soh-lang tang khyndiat, ki ïong ynda la ih.**

ïa u Laitkroh la u dang kynmaw ne-em la ka jong ka nia ka ktien. Kam dei satia ka leh thok, namar kam don kynroi kynnoh balei u Laitkroh u siat tam, hynrei la shu kylli ïa u yn ïa leh kumno. Kumta ka shai kdar ba ka long tang ka jingriam u Sohïong ïa u Laitkroh namar u sngewthuh ba um don lynti shuh da kumwei pat. Ngim dei ban klet ba ha ka rongbiria la ïaleh da ka buit ha ryngkat ka jingtbit, da ka ktien ha ryngkat ka kam ha ka nongrim ka hok.

Tharai lada ym don jingïakut ïa ka thong, uba rah da ka skum ruh don, uba rah da ka sohpdung ruh don. Ha kum kine ki jait thong ki don la ka nia, kata, nalor ka 'tien ïabuh ïaong, kum ka nuksa uba rah ïa ka skum u lah ban pynïeng ha kane ka ktien.

" Ka ramew kaba ai buiñ ai thiang, ban phuh ma phi, ngin nang shim mangi, u kliar u jong ngi ki 'rangbiria, u diengkhong pat u jong phi ban nangkha, u 'kum-lum u 'kum-lang. Ngam pam pynduh pyndam naduh tynrai kum ïa ka sohpdung ", " To un pynshai ha phi bad ha nga ".

Haba u ïeng ha kane, ka sah ha ka jingstad jong kawei ka liang ban jubab, kumjuh ruh uba rah da ka sohpdung kum ka thong u lah ban pynsngew ïa ka Hukum bad pynïeng ïa ka nia kumne : " Nga shim nga rah naduh ka diengkhong ka trai, ngam shym pynshong tang ha jrong ha kliar khlem nongrim, to un shai ha phi bad ha nga ".

Lane lada uba tip bha ïa ka tynrai u lah ban kyrpad ïa ka Shinam bad u Mangring ba kan pynsngew hakhmat ka Hukum, namar ka tynrai dei ka 'Lingdieng bad ka soh-pdung ka sakhi ïa kata. Lane un kylli hato balei u khum skum da u 'langtylli ha ka jaka u Mangkaliang kumba la ai da ka Hukum.

Ym lah ban len ba ha ka rongbiria ka ïasiat-sngewbha, don hi uba tam 'tien-tam thylliej, u lyngdangkwah khyrwait kadiang ; kumta de mih ka kam khyllah kat haduh ban pyn-

dum ne pynslap shiliang, ne pynkyllaiñ da u bseiñ ïa ka thong ; hangne ruh ka hok kam ju kyllon lada ïa kynduh bad u 'rangbiria ka hok-ka sot.

Shisien mynba dang im u Kebir Rynjah na Nongkynrih, la don ka jingïasiat-khnam hapdeng u Sohrarim bad u Laitryngew kaba la ïasiat ha Ïap-hati (Mawmihthied). U Kebir u long u nongkam-ïasiat bna nam bastad, la don bun ki sien ba u pynmih da u bseiñ ha ka skum. Kum une u 'rangbah u la shah beh shnong na Nongkynrih bad u la leit poi sha Mawmihthied nangta pat sha Sohra. Ha kata ka jingïasiat ha Ïap-hati la don ruh u Shamuiñ na Khyrim thaiñ Smit-Nongkrem. ' Kumno-re-kumno la mih ka jingïabitar hapdeng u Kebir uba ïashah ïa u Laitryngew bad u Shamuiñ uba ïashah ïa u Sohrarim. Ha pdeng ka jingïakylliang 'tien-bitar u Shamuiñ u ong ïa u Kebir ' Ïa kynduh phi roh nga, ïoh nga pynkit da bseiñ shikhoh " sngap artat jlang u Kebir khlem da nud saham shuh. Ka buit stad jingbriew ka lah ban sei uwei u bseiñ, katba ka hok halor ka 'tien-briew ka lah pynphai kylla-trai shi-khoh.

Ha ka rong ka biria teng-teng don ka jingbym ïa sngewthuh jingmut kaba ki arliang-mamla kim ïa lah ban rai hi, hynrei lada don u 'riewpdeng bym shahliang uba pyni ïa ka jingmut badei, yn shem ba baroh arliang kin pyndemkhlieh lang ha kata. Bunsien ban lait na ka kajia-majia kita ki arliang ki ju sangeh noh artat ïa ka jingïaleh tang dep pynbeit ïa kata ka ïathaiñ.

Shisien la don ka jingïasiat 'namspah hapdeng u Mawthawtieng bad u Mawmihthied ha Raniaw (Lad Mawphlang). U Nongbat ryntieh ka Mawmihthied dei i Parad Lobarson. Ha kane ka jingïaleh ki 'nam-dei baroh ar liang ki long sawphew-wei tylli. Kata arphew kawei ka liang bad arphew-wei pat kawei ka liang, hynrei uwei u khnam na kita kiba dei arphew-wei tylli um don daksaw-dakïong shuh. Baroh arliang

ki kam ïa uta u khnam khlem dak, la ïa kren ïa pyni baroh shimiet haduh ba la jan kynih u 'yiar-nyngkong, hynrei ym ïa poi ha ka miat-mon. Ha kata ka miet la wan poi u Mvntri Drel Dohling na Sohra, bad u ong " SA ÏA KA BIRIA RUH HADUH KATNE ME ÏA THAIÑ ÏA WOH — NGAN RAH NOH MA NGA BAD SA ÏALEH LA SHEM TA-ÏEW. SHUWA BAN ÏALEH THYMMAI, PYNDEP SHU-WA ÏA KANE " Baroh arliang ki hun ïa kane bad u Myntri u rah noh ïa ka thong, ka pisa bad ki 'nam-dei.

Ynda la poi kata ka taïew la ïaleh shuwa ïa kaba sah nangta sa kaba thymmai bad la jop ki Mawmihthied baroh ar. Haba ki leit phai sha la shnong bad la poi mar-shiliang lum, ki Mawthawtieng ki pyrta ïa u Mawmihthied ba yn ïa pyn-wai ïew noh. Naduh kane ka por ym ju ïohsngew shuh ba yn don jingïaleh hapdeng jong ki.

Ka jingjia kaba ïa syrïem ïa kane ka la jia ruh ha Jowai, mynba ïasiat ka Dulong bad ka Panaliar. Ka daw ka long *'da wiar i thoh'* namar don u khnam uba la kdiah na khlieh, kata, naduh ka dak ba tah bthing bad ym lah ithuh shuh ba dei u jongno. Kane ka jingkulmar ka la poi shaduh u pud ba ki Panaliar ki dung da ki khnam ïa ka khlieh u Ksan Lakiang[4] (um pat long Daloi ha kata ka por). La bishar ïa kane ka kam da u Bud Kma u Daloi ha kata ka por. Ka ïasiat ïathong ka pjah slam bad ïap artat ha Jowai namar ki 'rangbah Jowai ki Sorsa[5] ïa ka jingkulmar kaba lah ban pyn-thut ïa ka lehniam Behdieñ-khlam.

---

4. Kum katei ka jingjia bakhyllah sngi yn ym shem koit ha ka rong biria u Hynñiew-trep. Ka Hukum ka la ai ban ïoh ïabiria-ïa sngewbha kum shipara, kumta katei ka jingjia ka long pyrshah ïa ka Hukum-blei, bad lada ki Jowai kim pyrkhat bha ka ïasiat-biria ha Jowai kan duh kan dam junom.
5. *Sorsa* = Kaba syier, kaba artatien.

Shisien mynba la don ka jingïaleh hapdeng ka Wahingdoh bad Jongksha, i Bah Robert Marbañiang i bat ka ryntieh u Wahingdoh, bad ki nongsiat ki long u Thien Sohrvngkham bad u Phrún Kharumnuid Umphrup ; u Wet dei u nongbatryntieh ka Jongksha, bad ki nong siat ki long u Kthek Jongksha bad u Mo Jongksha.

Ha ka kylla-step ki siat shuwa sha ka thong u Robert. Ki khnam u Phrún bad u Thien ki khlem da hap khyndew shuh katba kiba siat ; u Kthek bad u Mo pat ki dei tang uwei u khnam. Shuwa ban kut ka kylla-step ka thong san panpoh u Bah Robert ka pra phrai, ba la hap lut ki khnam u Phrún bad u Thien lait noh kito ki khnam kiba neh ha u dieng-thong, kata, tang saw tylli na ka liang u Bah Robert bad uwei na ka liang u Wet. Ha ka kylla-miet pat u 'nam-dei na ka liang u Wet u long khyndai katba na ka liang u Bah Robert pat san. Jop u Wet Jongksha ïa i Bah Robert ka Wahingdoh da kaba tam shikhnam.

Ha katei ka jingïaleh la ïa kut mar arspah phraphew tyngka shaneng, hynrei u Jongksha u wan rah tang phraphew tyngka bad u ong "Nga biang ka nia nga duna ka tyngka" U Wahingdoh u pdiang ïa kata. U Jongksha u jubab ba u biang ha ka nia, ka niam ka rukom, u symphiah-u thuïa (Ka pom blang Nongkrem – ka shad ka sngewbha). U Wahingdoh u duna ha kata. Ïa kane la pynshisha da u Robert hi namar hadien ka jingpra ka thong jong u, u Robert u la piaw ïa kane ka jingjia-khyllah, hadien ba la kheiñ la kup ba ym don ei-ei kaba sniew, lait tang ba la pynïeng ha ka niam ka rukom ka shad ka kmen. Ban suk mynsiem u Robert u la ïa kynduh ïa u Kriem u Syiem khynnah (Khyrim) † bad u ïoh jingtip ba la khum ïa u skum Jongksha ha jaka ïingsad bad la nguh

† Bam kwai ha duwar u Blei.

laisien-laiwat da ka Syiem sad (Shortimai) ban ïoh ka jingjop tyngkat u Shyllong, u nongbuh nongseng ka Hima Khyrim. Ngim dei ban sngew phylla ïa kane namar mynshuwa hi u Khyrim shuwa ban leit ha kino-kino ki jingïaleh ïasiat u ju leit rung shuwa na ïingsad (Smit) ban ïoh ka kyrkhu-kyrdoh ka kitbok-kitrwiang na ka Mei-'iem. Ha kane ka bynta ngi ïohi ba ka jingïaleh ka long ha ka 'tien-hok 'tien-sot khlem don ka nia-ksuid nia-khrei lait ka 'tien-ïabuh 'tien-ïaong. Bad la rem ne jop kat kum ka nia kaba kham skhem kaba thew ruh ïa ka kyrdan ka hok. Ka long ruh ka jingshisha ba ki khun ki hajar ki khlaiñ ki skhem lada dang biang ka sad-ka sunon ka niam-ka rukom kumba buh hok u barim.

Ha kaba ïathong pisa, u nongbat-ryntieh u lah ban ïoh nia wat tang na ka rukom kren ha ka por ba dei ban ïabuh pisa. Tharai, mynta la dep ñiew bad pynbiang pisa na baroh arliang bad uwei u nongkam ïasiat un kylli ïa uwei pat bad un ong kumne : " Yn ïa ban (pisa) da u maw ne da u dieng ha khyndew " ? U nongkam bastad un jubab kumne – " Ngan ban la ka jong, ngam khleh lang, ban da ïa khaid, ngan shim noh".

Kane ka jubab dei ka nia pyn-ap kumba ngi ïohi. Ka jingmut ka long ban rem te em, lada ym jop yn ïa khaid. Bad ki nongkam ba shemphang kim ju ban da u maw ïa ka pisa ïathong, ki shu sieh-khap da u dieng-pnat kumba la ïa pan namar ka ramew ka shah ban shu sieh, ym ban ban ïa ka.

Ha ka ïasiat-sngewbha baroh ki khun ki ksiew u Hynñiew-trep ki tip ba dei ka biria. Kumta ha ka nia-ïasiat kim ju pynshong nongrim ha ka tyngka-ïathong. Shisien la don ka Beiñ-ïasiat hapdeng u Laitkroh bad u Jongksha. Ha kane ka sien u Khraw Khyriem Myrthong u long u 'Rangbah jong ki Laitkroh bad u Moina Kharmylliem pat jong ki Jongksha. Ha pdeng ka jingïakren ha ka sngi ïa-ong, u Jongksha u ong, ' Shipiah uwei u khnam, ïa kylla ïa u khnam '.

U Laitkroh u jubab u ong – ‘ Shihali uwei u khun shynrang long ar tyngka shihali ’.

U Jongksha pat u nangmut ba u Laitkroh um sngewthuh ïa ka jingïakren bad u pynshai u ong – ‘ ’Nam-spah te me ’.

U Laitkroh um kwah ïa leh-nam-spah bad kumta la ïa thaiñ-nia khak kaba shim por shibun, hapdeng kata ka jingïathaiñ ka nia la mih ktien na u Jongksha kaba thew pynrem ïa u Laitkroh ba u kwah ïa khalai khlem pisa. Hangta u Mur Mawïang na Laitkroh u la sngewbtai ïa ka rukom ïakren ba pynpoh-dor ïa ka biria u Hynñiew-trep bad u jubab phak kumne : -

‘ Spah spah spah, don spah tang Me ?’ bad ki pdam ka jingïakren khlem don ka jingïaleh, namar ka jingïakren kam ïaid shuh sha ka biria hynrei ka thew pynban sha ka ïakhalai.

Ban ïoh ka jingjop ha ka ïasiat sngewbha kam shong eh tang ha ka jingtbit ne jingkhlaiñ ka met, ka shong khamtam ha ka ktien. Wat la katta ruh ngim dei ban pyrkhat ba tang ka ktien ka la biang, buh nongïasiat da u bym ju ktah khnam ktah ryntieh ruh biang hi. Ka ktien ka dei ban ïaid ryngkat bad ka kam. Haba ka kam ka ïaid ryngkat bad ka ktien, kata ka kam ka khlaiñ bun shah. Ha ka kam ïasiat kim ju bit ban khyllie ïa ka thong, lada jia ba ka kyllon ne dem madan kat bym pat dep siat lut ki nongsiat. Ïa kane ki nong Sohra ki dang ïathuh-khana shaphang u Sorin na Sohra. Ki diengskum mynshuwa ki long kiba jrong haduh saw phut tam. Bad shisien ba la dei khnam u Sorin ka thong kam ju pep ban snar-khak ïalade ha khyndew da ki ’nam-pei skum jong u, khun pyrdung ’miedbneng sa tang u dieng-thong. Ka leit long kumne namar u Sorin u khlaiñ palat wat la ka jingjngai ka long shispah sanphew phut ha kata ka por. Hynrei wat la ka thong ka la thiah ha khyndew kim ju leit khyllie ïa ka, ki siat beit ha kata ka jaka ba ka don.

Ha ka ïasiat Tirot Sing ha ka snem khatkhyndaispah hynñiewphewar la jia kawei ka jingjia ba phylla katta-katta kata ka long ha ba siat u Bah Prom Kharlor ka skum ka la dkut bad sied kumba khatar phut ne sha madan, bad haba la kylli ïa ka daw la ïathuh ba ha kata ka jingïaleh u Laitumkhrah u pynbamnia da kaba buh jingkylli kumno u Lummawbah u kynthup ïa u bah Prom ban siat na ka shnong Lummawbah haba u dei u briew uba shong ha Nongumlong. La jubab ïa kane da u nongbat-ryntieh ka Lummawbah (Bah Airman) ba u dei u briew ba shong ha ka juh ka Raid bad ba u dei u dkhot jong ka juh ka seng, kumta u don hok ban siat na ka Lummawbah, u Laitumkhrah u pan ïa ka dak. U Bah Airman u ong, " ko bah Prom pyni lih la ka hok bad ka jinglong rangbah ". Mar kumta u pyllait wiaw la u khnam bad uta u khnam ym tang ba u neh ha ka skum, hynrei u da pyndkut bad rah bak ïa kata ka skum ban pyni ïa ka jinglong 'rangbah bad ba u ïeng ha ka nongrim ka hok. Tang shu dkut ka skum la pynsangeh shipor ïa ka jingïaleh namar u Laitumkhrah u dawa ba dei ban pynïeng pat ïa ka skum, bad ki nongpynïaid ki pynïeng de hynrei u Lummawbah u jop bad tam bun khnam namar um dawa ban pynïeng ïa ka skum bad ba u ïeng ha ka nongrim baskhem. U Bah Prom Kharlor um da dei uta u nongsiat haduh ban da dkut ka skum hynrei ka la leit jia kumta da ka nia ka ktien ym tang ka jingkhlaiñ ka tyrpeng.

Ha ka ïasiat, ka 'tien ïabuh-ïaong ki kylla long ka kular wei klet la ka Kular, tang katta la rem.

Ha Jowai, ka jingïaleh hapdeng ki Dulong bad ki Shiliang-raid ka la neh bun taïew, ka tyngka ïathong kat kum ka kular ka long ' Phraphew tyngka shaneng '. U Ramkhian Marong, u stad ki Dulong u la thikna ban jop ha kata ka jingïaleh. Kumta ki Dulong ki la rah bun ka tyngka ïathong.

Tang shu poi ha lympung ïasiat u Ramkhian u la sdang da kaba ong :-

" To ngin ïasiat shispah tyngka ".

" To ngin ïasiat shipisa " la jubab u Iang Nikhla u stad ki Shiliang-raid.

" Arspah tyngka " la pynkiew u Ramkhian

" Ar pisa " la jubab u Iang

" Lai spah tyngka " la nang pynkiew u Ramkhian

" Lai pisa " la nang phnieng shang-khawiah u Iang

" Kumno yn ïasiat shipisa, arpisa, laipisa ? Mem don pisa ïathong ? " la woh nia u Ramkhian.

" Ka pisa ban thung laha ban tah bting ngin ai lada mem don, hynrei balei me leh klet ïa ka kular ? To me ngin ïa siat sanspah tyngka nalor ka kular ". La pynshai syndon u Iang Nikhla.

Hangta la kyndit thret u Ramkhian Marong, u la sngewthuh ba u la ngat deng-ly-deng ha ka shang-khawiah bad um treh shuh ban ïasiat palat phra phew tyngka kat kum ka kular. Ha kane ka jingïaleh ka thong ka dap smam tang da ki khnam ki Shiliang-raid halor ka nia " U klet ka kular ".

Hangne ngi ïohi namarkata bymbit ban klet kular. Lada ym bit ban klet kular, katno tam ban len kular.

Shisien la don ka jingïasiat khnam hapdeng ki Lumkyrwiang bad ki Panaliar ; nalor bun ki 'tien ïa-buh ïa-ong kumba ju long, la buh ruh sa kawei ka ktien, kata, bym bit ban khot 'stad' na shabar shnong. U stad ki Lumkyrwiang dei u Rang Najiar, bad u jong ki Panaliar pat dei u Pati Shylla. Ka jaka ïasiat ka dei ha Mynthong (Jowai). Ha kata ka jingïaleh, ki khnam jong ki Lumkyrwiang ki la kiew ha ka thong haduh ba la iphuh hi phum, katba ki khnam jong ki Panaliar pat tang khyndiat eh katta ruh bun kiba neh ha u dieng-thong U Pati Shylla u la lyngngoh ngaiñ namar u sngewthuh bad ka shai kdar ba u ïeng ha 'ka tynrai ka nia

bahok bad kular '. Tang kumta hi u ' swar ' bad u shem ba ki Lumkyrwiang ki la pynkheiñ kular bad pdiang jingïarap na u bar shnong. Trait u shan 'rangbah bad u ud sha ka Mei-Hukum, hamar kata ka por u Pati Sangja ki Panaliar u pyllait wiaw la u khnam bad uta u khnam u la dkhat tbuk ïa ka thong namar ryndang, kata, na bakut ka skum bad ka hap sha madan ryngkat bad kita ki 'nam-dei baroh, ïeng sa tang u dieng-thong bad ki khnam kiba sah ha uta u dieng-thong dei sa tang ki khnam jong ki Panaliar. Ha kane ka jingïaleh ym shym larai jop ïano-ïano ruh, la shu kheiñ makna noh bad ki sa ïaleh biang ha kawei pat ka taïew.

Katei ka jingjia ka sakhi shai kdar ba ha ka rongbiria ka jubanlak kam ju kylla khongpong hynrei ka ïengrasong bad kan dkhat ha shi khyllipmat. (Ka jingïarap nabar shnong dei ka jingïarap jong u Der Pongrúp da ka jingsngewthuh jingmut bad ki Lumkyrwiang.)

Ki Khun U Khnam bad ka Ryntieh

Man la u khmat-shynrang hyndai u dei u nongïapom, u 'riewthma, u 'riewïaleh. U kpa, u kñi u hikai ïa la u khun, u pyrsa. Ka jinghikai ban long u 'riewthma u nongïapom kam da mut eh tang namar ba u dei ban ïalehthma para-briew, hynrei hyndai eh ka kham long ban ïada ïa ka ïing-ka sem, ki para – pyrsa na ki mrad-khlaw, namar ki lum Hynñiew-trep ki dei ki lum ba bun ki mrad-ki mreng bad ngi ju ïohsngew bunsien bà ki khana-parom u Barim ba la ju pynphai dien noh ïa ki pat-hati ne ki 'La-bah tang da ka ktien. Hynrei haba kim pdiang shuh ïa ka ktien sa bud bad u khnam, u sum-u sher.

U kpa u kñi u ju hikai ïasum ïa la ki khun ki pyrsa da ki 'nam-tohrih[1] naduh ba ki dang sdang ban nang ban ïalehkai para khynnah. Haduh mynta mynne yn dang shem kynrei ha ki thaiñ Smit, Laitlyngkot, Sohra bad kiwei kiwei ïa ki khynnah ba ki ïa sum 'nam-tohrih. Ban lait na ka thombor ïa ki 'nam-tohrih ki ju buh dak ha ki bun rukom,

---

1. *'Nam-tohrih* = Dei ki khnam ba ki shna na u 'langtylli.

kum kaba khrai-beit lyngkut sbak ïa ka tduh, kaba lit shiliang, kaba lit arliang, nep hapdeng kum ki mot, lane kum kaba oh thliew hapdeng kum ka kanshi. Da u 'nam-tohrih ki khynnah kim ju ïa mynsaw koit namar la shna da u 'langtylli ïa kiba rit, bad da u khaseng[2] ïa kiba kham heh. Kumjuh ruh ban hikai sa ka ïasiat ki ju pynshna ryntieh shimat, bad ïa ki khnam ki khud da ki siej ne shken tylli ba kin ïasiat. Ha kane ka rukom ki khun u Hynñiew-trep ki roi bad thiit ka ïasiat ïasum sngewbha da ka jingshongshit sngewtynnat bad ka jingieid jong ki ïa ka ïasum ïasiat ka ngam jylliew ha ki thied snam jong ki katba nangïaid ki por.

Hyndai ki briew ki long kiba khlaiñ bad met-bah shibun haba thew bad pyn-ïamarshak bad kane ka juk ba mynta. Kumjuh ka ryntieh ki khnam ki jong ki, ki long kiba khraw kiba kane ka juk kan jin da ïeng angmuid ban ïohi ïa ki Lehse dei ka chepngoh jong ngi ha ka ïaid-ka ïeng, ha ka bam-ka dih kaba pynsyier ïa ki khraw-pyrkhat jong ngi ïoh ba ngin nangrit artet hiar arsut haduh ban da duhjyndam na snich-pyrthei. Dang ha ki por u Syiem Tirot Sing ka ryntieh ne ryntien-thma ka long san mat bad shiteng ka siej rñiai bad ka 'tieh-rongbiria pat wat la ka long saw mat pynban ka jingheh ka long hi shiteng ka rñiai. I ma Medro S. Diengdoh i ïathuh ba ki khnam u Monbhut khlawait ki jrong kumba laipruh, ki heh kat ka 'tidew, u sop kat u sop diengduh ki tymmen ha ka snem khatkhyndai spah, bad ka ryntieh pat kaba khud shiliang u skong. Kine ki tiar jong u ki don ha Kashari Dacca, mynba ka Sorkar Phareng ka rah bad buh ïa ki. Na kine ki tiar ngi lah ban ringdur haduh katno ka jingheh ka met ka phad jong u.

---

2. *Khaseng* = U long kum u Japung tangba u khamrit thliew.

La shit ka slat 'namspah
Klol-klit mano ban lah
Khyrwit katba dang shah
Jutang para 'rangbah.

'Rangbah sei khnam uwei, uwei shan skum de triang
'Rangbah nongdiang 'namshei, uwei u peit ban biang

Hadien u Monbhut kata ha ka khatphra spah sanphew hynñiew antad dang don bun kiwei pat ki Pyiar[3] ki mar[4] kiba khlaiñ bad sawang[5] ka met ka phad. Ha Khyrim ngin shem ïa u Syiem Sing Manik uba lada thew ïa u na ka tmoh ha shynrong khlieh u don kumba shipruh. Kumjuh ruh u Mor Lyngdoh Nongkrem u ba ka shang-siew jong u ka heh kat shipad ki 'rangbah mynta bad ka kynjang pat jan kot syngkai. Nangne ngi sngewthuh haduh katno ki jingheh ka ryntieh bad ki khnam jong ki.

Ha Sohra ngi shem ïa u Syiem Ram Sing uba ki Sohra ki ïaroh eh ïa ka jingtbit bad jingkhlaiñ jong u ban siat khnam. Ki ong shisien ba la siat u Syiem Ram Sing ïa uno-uno u mrad-heh la ka khiat ka sier ne ka dngiem, u khla, kim ju lah shuh tang ban khyllie la ka khlieh. Ka ryntieh jong u ka long shiteng u skong ha ka jingheh bad ka jingjrong pat kat shipad u rangbah ha kata ka por, ki khnam pat kumba ar-pruh tam bad ki heh kat ka 'ti-kmie ki tymmen ha kata ka por (1857)

Ha Khatsawphra pat ngi shem ïa u Min Khylliat na Manai. Une ruh dei u 'riewkhlaiñ uba khud risaw da u dieng sohlang ka jingheh kat ka 'ti-kmie, u jrong kumba ar-pruh bad ka ryntieh jong u kaba shiteng u skong. Ha ka jingïasiat hapdeng u Sohïong bad u Manai la pait lut ka sohpdung tang la dei khnam u Min, wat la ka sohpdung ka long kaba heh bad rben tlaiñ. Hynrei hadien ynda la khyllait ka khmat ki tymmen ka snem 1857, ki briew ki la nangrit ha ka bor wat la ki nangheh nangïar ha ka buit. Pynban u khnam bad ka ryntieh kim shym jah dam noh satia na ki khun u Hynñiew-trep, hynrei la shu

---

3. *Ki Pyiar* = Ki Kynsai.
4. *Ki Mar* = Ki 'riewkhlaiñ.
5. *Sawang* = Ba ksah ba tylli doh.

khud pynrit ïa ki kat ban biang la ka bor namar ki tip ki sngewthuh ba ki dei ki tiar-nongkynti ba la pynkup-pynkhamti da ka Hukum-blei. Wat ka snam jong u ka khih ka shit haba u dei ïohi ïa ka jingïasiat ha ki lympung-ïasiat.

Ka ïasiat-thong ha ki lum Pnar, kum ha Tuber, Mih Myntdu, Shangpung bad Jowai ka long kaba shong shit bha, kumta shuwa ban ïa poi sha u syiem Abi la sngew-dei ban ïathuh shuwa khyndiat khynsoit shaphang ka ïa-siat-khnam ha Jowai. Namar la don katto-katne kiba pyt-khat ba ka ïasiat ha Pnar ka la duh la ïap noh tat haduh ba u Syiem Abi u leit ban pynim pat ïa ka. Kane ka jing-pyrkhat ka long kaba bakla, namar ha shuwa jong u Syiem Abi ruh ka ïasiat ka dang shongshit bha, bad don bun bah ki nongkam ïasiat bastad. Ban pynshisha, ba ka jingïasiat ha ki lum Pnar ka im, yn ai hangne tang ïa ki kyrteng ki nongkam-ïasiat ka Dulong (Jowai) naduh u pyrsa u Kiang Nongbah haduh ka jingwan poi u Syiem Abi, ïoh jlan than ban ai lut ïa ka kyrteng jong kiwei pat kiba don ha kiwei-kiwei ki dong Pnar. Nyngkong dei u Pateiñ Kiang Nong-bah (u pyrsa u Kiang Nongbah, khlawait ki Pnar). Bud pat u Aiphare, nangta u Kiang Neiñ Wareh, u Ramkhian Marong, u Ridon Passah, u Muni Laloo, u Patidoh Laloo, u Khro Laloo bad u Wah Riatathiar Shallam. U Riatathiar Shallam u bat ryntieh palat phra snem.

Ha Jowai ka siat 'Nam-spah kam ju kham don hynrei ki siat ' Ïong-pen ' kata, ki ïakut ban bat khnam da ki pen ym da ki spah bad ka por siat ruh kam long kum ha ka siat 'Nam-spah, hynrei ka long shi kynta shi-kylla. Ïa kane ki ju leh da kaba ap ïa ka jingtied baje ïa-thuh-por na Cassary (Jowai Court) kaba ju tied man la ka kynta. Nalor-kata ruh, lah ban bujli nongsiat wat ha ka por ba dang ïasiat hi lada ki ïohi ba um long uba tbit, tangba uta u nongsiat u dei ban siat

tang ïa ki khnam kiba dangsah, ym dei ban rah thymmai da kiwei pat. Ïa ki khnam ba la ïa kut ruh ym donkam ban sam marbiang hynrei ki aitam ai duna katba sngewbit u nongpynïaid lajong. Ka samoi ïasiat ka long naduh u bnai basaw haduh uba hynriew, kata, shuwa ka kñia, Pyrthad. (Behdieñ-Khlam).

Ha Jowai ki ju ïaleh kawei ka dong pyrshah ïa kawei pat lait noh hapdeng ki Dulong bad ki Ïongpiah. Namar ha ki por kiba mynshuwa ka ju lon ka 'rap-kylliang hapdeng jong ki la ha ka ïasiat, ka Behdieñ-khlam ne kano-kano ka kam shnong kam thaw. Kane ka mynsiem shipara hapdeng kine ki ar dong ka long naduh mynhyndai mynba la don ka kular hapdeng ki rangbah jong kata ka por.

Ha kawei ka sien la don ka jingïasiat-thong hapdeng ki Shiliang-raid bad ki Dulong. U Minik Passah na Ïongpiah u la ïarap pynban ïa ki Shiliang-raid bad kane ka jingleh jong u ka la bthat ïa kata ka jingïasngew shipara. Kumta naduh kata ka por la duh la dam ka 'rap-kylliang bad hadien-hadien sa long de ka ïasiat hapdeng ki Ïongpiah bad ki Dulong ruh.

Kumba ju long, nalor ka ïasiat don ruh sa ka shad ïasiat. Shisien la don ka jingïaleh hapdeng ki Dulong bad ki Panaliar, ha kane ka jingïaleh ki Dulong ki ïai jop man ka teng ïa ki Panaliar, hynrei ha ka taïew ba khatduh eh shuwa ban sangeh ka ïasiat, ki Panaliar ki la lah ban jop thiaw ïa ki Dulong. Katto-katne ki Panaliar da ka jingshongshit kaba khraw ki la mih na lympung-ïasiat ban leit shaw Bom na Panaliar. Ha lynti ki la ïa kynduh ïa u Wasan[6] Warna[7] uba dang thied san tylli ki syiar na ka bynta ka kñia khang (Behdieñ-khlam). Une u 'rangbah

6. *Wasan* = U Basan.

7. *Warna* = Ka deiti ha kaba ïarap ki para doh para snam. Ka

u tang shu tip ba la jop ki Panaliar u la leit ïa shad ïa phawer lang ryngkat bad kita ki nongwan shaw Bom. Ka ïashad-Phawer ryngkat ka Bom ka la shongshit haduh katta-katta bad u Wasan Warna khlem tip briew u shad bad kynrup ïa kita ki syiar kiba u rah ha ka ruh.

Ynda dep ka shad ka kmen u shem ba ki syiar ki la ïap lut, bad u bapli u hap thied bujli da kiwei pat. Kane ka la jia ha ka por mynba dang im u Woh Katlieh Passah. Kata bun snem shuwa ka jingleit shaw ki Pnar ïa u Syiem Abi, u Der Sawang bad kiwei kat kum ka jingïathuh u 'rangbah Robin Passah, Panaliar.

U SYIEM ABI SING

Na i Purimai syiem Mawlieh bad u Kubin Diengdoh ïa uba ki ju sin u kongngor sawkhmut la mih uwei u 'rang-biria bapawnam tam, bad uta u 'rangbiria dei u Syiem Abi Sing u para jong u Dulir Sing bad u hynmen u Bormanik.

Naduh ka por jong u, kat haduh mynta ym pat don wat tang uwei ruh u ban kot ka nam jong u, lait noh i bah Phrún Kharumnuid na Umphrup (Smit) iba lehse lah ban ong ba i tbeh ïajan eh bad u Syiem Abi hi. U Syiem Abi u don ka met ka phad kaba khiah-krat bha, u jrong kumba hynriew phut tam ne duna bad uba met-bah, ka ryndangkti jong u ka long kat ka ryndang kjat ki nong-krem mynta. U deng ksah ha ki shkor bad u don u tmaiñ uba ïongrben uba khun beit shaphang neng-'kor. Nalor ka

---

jingsngew donkam ban ïarap ïa kiba donkam jingïarap khlem da ap por haduh ban kin da wan ud wan nam.

**Deiti* = Kaba leh ïa kano kano ka kam ba bha ne ban pynbha da ka mon ba laitluid khlem kano kano ka jingpynbor. Ka deiti kam dei ka kamram namar u Hynñiew-trep um ju kitram na ka kam. Ka deiti ka dei ka kam ba la pyndep kum u Syiem ba laitluid, ka kamram ka dei ka kam ba ju pyndep u mraw.

jingbhabriew u long ruh uba tbit palat ban siat khnam bad u lah ban siat artylli ki khnam shisien siat bad baroh ar kin neh ha ka thong. Shuh-shuh u long u nongkam-ïasiat ne u nongbat ryntieh uba pei-phang bha, u nongtem ksing batbit, u nongput tangmuri ba myllung bad u nongphawar bastad, uba lah ban pynshongshit ha ka rongbiria palat ban ïa uno-uno u para briew ha ki por ba la dep. Ka rongbiria ka ïa-siat khnam ka shongshit bad ka phuh ka phieng bha ha ka por kaba dang im une u 'rangbah. U la leit kylleng ka ri u Hynñiew-trep ban beiñ ïasiat bad um ju kyrngah ban ïarap ïa kano-kano ka shnong kaba khot kyrpad ïa ka jingïarap jong u ha ka ïasiat-khnam. Ha kane ka rukom u leit poi sha Jowai bad u ïa poikha bad ka Synshar Shullai kaba na Ïongpiah, ka pyrsa u Don Shullai u nongkhaïi uba wat ki khar Ka-ïa ruh ki thied na u. U Syiem Abi u don la u nongsynran ha man la ki jingleit-ïasiat sngewbha jong u kylleng ki shnong u Hynñiew-trep, une u dei u Sihon Nongkynrih na ka shnong Nongkynrih u kñi trai u bah Let Nongkynrih. U Syiem Abi u pyndonkam shibun eh da ka kyan syiem bad da ka buit kaba u ïohi na u Minot Sordar Pynter Raid Shabong.

Kine khyndiat ki jingjia harum kin ïarap ïa ngi ban sngewthuh khambha shaphang ka jingtbit u Syiem Abi ha ka kti, ha ka nia kaba beit, bad ha kaba law ïa ka nia ba la thaiñ bad la bakla.

Ha Sohra don u nongbat-ryntieh bastad shibun eh, uba ki paidbah ki ngeit ba yn ym don mano mano ba lah ban khylliap ïa u ha ka nia-ïasiat. Uta u 'rangbah u dei u 'men Hobi Diengdoh. (Baroh ngi tip ba ka ïasiat ha Sohra ka shongshit bha bad ki nongïasiat ki ju palat ïa ka arspah ngut shiliang. Kane ka la neh haduh shiteng ka jingsynshar u Syiem Join Manik, hadien kata ka ïasiat ha Sohra ka la sdang ban troiñ artat) U Syiem Abi u la leit ïasiat ha Sohra

ha ka por ba i 'men Hobi i bat ïa ka ryntieh u Sohra, bad ha kata ka jingïaleh ruh u paid nongsiat u palat ïa ka arspah ngut shiliang. Kaba phylla ha kane ka jingïaleh ka long ba i 'men Hobi im shym la lah satia ban shu jop lynter taid ïa u Syiem Abi. Namarba u Syiem Abi u khylliap kylla pynban ïa i ha bun ki khep. Kumta ka nam u Syiem Abi na Mawlieh Khyrim ka la par sha kylleng ki thaiñ Sohra.

Ha Khatsawphra ruh ka ïasiat ka shongshit bha, bad napdeng ki shnong ba bun ka shnong Manai ka paw tyngshaiñ bha ha ka jingtbit ; namar don uwei u stad kam-ïasiat uba ki nong-sepngi ki shaniah bha, ita i dei i Pamen Tihon Marbañiang na Pyndeng Nongbri. Kumta la pynbeit ban ïaleh hapdeng u Manai bad u Nongkrem. Na Manai ïeng 'rangbah i Pamen Tihon bad na Nongkrem pat u Syiem Abi. Baroh ar kynhun ki la ïa kynduh lang ha Maw-ngap bad nangne ki leit ïasiat pat ha khappud Marbisu.

Ha man ka jingïaleh ki nongkylla-khnam saw ngut ki bat ar hali khnam bad ki paidbah pat mar shihali khnam, ki paid nongsiat ki palat arspah ngut shiliang – bad ka tyngka mar shispah. Ha kane ruh u paid Khatsawphra u lyngngoh ngaiñ ïa ka jingstad u Syiem Abi. Na ka khatsaw ïew jop u Manai tang ar-ïew.

Ha ki thaiñ Mawlieh – Langkyrdem pat uba pawnam eh ha ka ïasiat ha kata ka por dei u Syiem Dulir, u hynmen trai u Syiem Abi. Kumta la pynbeit ban don ka jingïaleh ha Laitlyngkot hajan Dak Bangla, hapdeng u Smit bad u Mawlieh, kata hapdeng u Syiem Abi bad u Syiem Dulir. Ha kane ka jingïaleh ruh la shim bynta palat arspah ngut ki nongsiat shiliang shiliang bad u nongpeitkai u la tuid lut na ki sawlyer ki lum Nongphlang khamtam na thaiñ Sohra. Hangne ruh u Syiem Abi u la jop ïa u Syiem Dulir bad la long ka phawar ka shad-sngewbha ha ban da jem-jop u syngkai ki 'rangbiria. Dei ha kane ka phawar ba u Syiem

Abi u sin ïa u Dulir u ong " Hep u Abi mraw u Dulir." Kata u nongkhat jakhlia ïa la u para.

Ha baroh kita ki jingïaleh ka nia ka long ka nia kaba beit khlem tam ne duna na ka 'tien-ïa-ong. Hynrei ha kawei ka sien u Syiem Abi u la dei ban leit ïarap ïa u Sohrarim pyrshah ïa u Pyrda namar la ïa palat ki kam. Kata ka long kumne.

Ha Raniaw (Ladmawphlang) ka don ka jingïasiat hapdeng ki Sohrarim bad ki Pyrda. U 'Rangbah nongbat-ryntieh ki Pyrda dei u In Kharnaïor, bad u jong ki Sohrarim pat dei u Hi Shanpru. Ha kata ka jingïaleh la jop lynter da u Pyrda. Ha kawei ka ïew, ynda ki Sohrarim ki la pynïeng ïa ka skum ka ryntieh-pongdeng ryngkat ki khnam, katba ki dang ïa shongdih ïa ka 'ïad-khum-skum, la kdiah lai tylli kita ki khnam khlem don ba ktah. Ha kata ka ïew ki Sohrarim ki la rem biang kumba ju long. Kumta ha ka taïew ba bud I Parad Lobarson Khongsit i shimti noh ïa ka kam kum u nongbat-ryntieh ka Sohrarim, bad naduh kata la jop kylla pat sa u Sohrarim ïa u Pyrda. I Parad Lobarson, na ki kam ïing im lait shuh ban long u nongkam ka Sohrarim, kumta la shimti noh da kiwei pat. Hynrei u Sohrarim u la rem pa rem biang, bad bud sa ka shitom ka ñiun ki nongbat-ryntieh uwei hadien uwei pat, kumta de la poi sha ka tieng-ka smiej, ka lyng-a lyngngoh. Ki Sohrarim ki la leit shaw noh da u Syiem Abi. Ha ka sngi ïaleh u Syiem Abi u la sneng paid shuwa ban siat kumne. " Ko 'rangbiria, ka dak basaw ba phi la aiti hanga, wat kynmaw shuh ïa ka rngai-ka rngit, uba kynmaw un kit ïa kata. Hadien kata ka la long ka jingïasiat bad u Sohrarim u jop de thiaw ïa u Pyrda. U Nongbat-ryntieh jong ki Pyrda, u In Kharnaïor pat u kyrngah khlieh sah ha trai skum haduh ba la i sangpap hi khait. Bun na ki para shnong ki la leit phai, hynrei u In um tip-briew, u

shu kyrngah sa kyrngah, kumta ki lok jong u ki la leit tan ïa u, hynrei um long satia. Haba u Syiem Abi u ïohi ïa kane u la i-synei bad u la pyrta kumne : " Ko In Kharnaïor, ïeng noh me, sa ïa ka rongbiria ruh" Hangta la kyndit bynriew u In bad ki lok jong u ki la ïalam noh ïa u sha la shnong sa khiah-krat khiah-stang lut ki 'rangbah baroh.

Haba ki Ïongpiah ki rem lynter ha ka jingïasiat kaba ki ïaleh bad ki Shiliang-raid, u Woh Tarih u la pan bor na ki Ïongpiah ban aiti noh ha u ïa ka ïasiat kaba ha ka taïew ba khatduh eh, bad u da kular ïa ki ba un leit shaw noh da u nongsiat bapawnam na Khyrim. (U Woh Tarih dei uba na Pommura uba poi shongkha ha Ïongpiah). Ki Ïongpiah ruh miat mon ki shah ïa u. Namar kim lah ïa ai-reng shuh ïa u Simon Bleiñ, u Riang Bleiñ bad u Riata Bleiñ ki Shiliang-raid. Kumta ki la leit shaw ïa u Syiem Abi ban ïarap ïa ki Ïongpiah. Ynda u Syiem Abi u la poi ha Jowai um shym treh ban kren ei-ei ruh shaphang ka ïasiat bad ïa ki jingjia ba la dep, pynban u leit thiah beit. Ynda shai mynstep u la kylli ïa ki Ïongpiah la ki la teh ne em ïa u thong. Ki Ïongpiah ki leit shim ïa u thong ba la teh bad leit buh hakhmat u Syiem Abi. U Abi pat u kynjat ïa kata ka thong bad u khreh ban leit shala lympung-ïasiat, ki Ïongpiah ki la shu ïeng biej sdeiñ[8] ïa ka jingleh u Syiem Abi bad kim nud shuh ban ïathong, la bun kiba sangeh namar kim sngewthuh balei u Syiem Abi u kynjat ïa ka thong. U syiem Abi u thong hi na lade bad katto-katne ngut kiba nud. Ha kane ka jingïaleh ki siat mar san ngut. Shuwa ban siat u Syiem Abi u ïapan kumne " Ïalam maphi ki trai-shnong " Ha ka kylla-step tam khnam ki Shiliangraid. Ha ka kylla-miet pat u Syiem Abi um kren ei-ei u shu siat la ka siat, katba u dang dei u khnam u dem ka siat da kajuh ka ryn-

8. *Biej sdeiñ* = Kaba lyngngoh, kaba ang biej.

tieh, tang shu lait pat u bujli ïa ka ryntieh namar u rah ar tylli ki ryntieh. ' Ha kane ka kylla-miet u Syiem Abi u siat stet katta-katta la i kumba siat ar tylli ki khnam shisien siat bad ki neh baroh artylli ha ka thong, hynrei ki Shiliang-raid kim poi pyrkhat ïa kane ki dang mut ba neh hi uwei-uwei bad ki la nang ïa shad khlem poi pyrkhat. U Riang Bleiñ (Shiliangraid) u la da lut khnam haba u ïohi ïa kane. Kumta u la ong ïa la u para u Riata Bleiñ ban ym pat siat kyrkieh, dang don por, u da kwah ban wad ïa ka jingshisha, hynrei u para jong u um kohnguh namar ba u tharai ba u la bun 'nam-dei ki Shiliangraid, u Abi u ïohi ïa kane ka jingïapher jingmut ki Shiliangraid bad u siat artat khlem hap khyndew shuh. Jop artat ki Ïongpiah ïa ki Shiliangraid bad la sangeh artat ka ïasiat ha kata ka snem.

Ha kane ka snem kaba bud pat ki Ïongpiah ki la ïaleh biang bad ki Shiliangraid. Ha kane ka kynti baroh arliang ki la ïa mynjur artat ïa kane ka 'tien-ïa-ong – " U ïaleh para i ki shnong." U Riang Bleiñ, U Riata Bleiñ, u Simon Bleiñ kiba ïa long shi para ryngkat bad kiwei ki lok shi-liangraid ki la jop bad khylliap lynter ïa ki Ïongpiah. U Syiem Abi bapli wat la u siat bha katno-katno ruh um shym lah ban ïada ïa ki Ïongpiah. Ka nia ka khylliap ïa ka jing-beit-jingtbit siat khnam jong u. Dei ha kane ka snem kaba u Syiem Abi um shym lah ban khie khlieh la jan baroh, shi samoi. Kum kane ka jingrem u Syiem Abi um pat ju mad mynno mynno ruh.

Ha ka samoi kaba bud ïa ka jingrem ba khraw jong u Syiem Abi, ki Ïongpiah ki la ïaleh biang bad ki Shiliang-

---

9. *Ar tylli ka ryntieh* = Kawei ka ryntieh-ïasiat bad kawei pat ka 'tieh-taïar. Haba ym lah dei khnam da ka ryntieh-ïasiat ki ju siat noh da ka 'tieh-taiar, ban kynmaw ïa ka 'tieh-taïar ba la pynkhreh da u Mangring.

raid ha kajuh hi ka nia ka ktien " Ïa leh para i ki shnong ". Ha ka taïew banyngkong jong kata ka samoi la dap kamonkadiang ka lympung-ïasiat da u paid nongpeitkai. U Syiem Abi kum u 'rangbah ki Ïongpiah, khlem da pynpaw ei-ei ïa ka mat-diaw mat-sngewsih u la khreh bad la ki lok Ïongpiah. Ka jingïasiat ka la sdang bad ha ka kylla-step la tam ki Shiliangraid khatsan khnam. La shit tik ka lympung. Hynrei ha ka kylla-miet u Syiem Abi u la kren wei-briew u ong " Para mangi me ong, kumno men kyntait ïa nga haba ka snam jong nga ka la don ha ki Ïong Shullai. Mem tip ba ynda la pynleit ha niam Niangjah[10] wat ïa ki shyieng lah ban thep lang ". Mar ïadep thrum wei-briew kumne, ki Shiliang raid kim shym lah dei khnam shuh bad haba kut kata ka kylla-miet, ki Ïongpiah ki la tam laiphew khnam ïa ki Shiliangraid bad la jop kylla ki Ïongpiah. Kumta la shad la phawar ki liang Ïongpiah haduh ba la lyng-uh hi puk ka lynti-syngkien.

U Syiem Abi u la ïaleh ruh bad u Der Pongrúp, uba ki Lumkyrwiang ki leit shaw na Nongkrem, hynrei ha ka jingïaleh u Der Pongrúp bad ki lok Lumkyrwiang ki shu rem sa rem lynter, haduh ba u Abi u ong ïa ki lok Pnar la jong " To ïaleh hi maphi sa rat ïa une u khynnah." Hynrei ki Lumkyrwiang ki pyndonkam noh da ka buit. Ki ïalam ïa u Der sha Myntdu bad hadien ba ki la ïaleh-niam hangta, u Der u siew ïa ka dan ha ki trai-shnong. Ynda poi ka sngi ïaleh u Der u jop ïa u Syiem Abi ha ka nia ba u Syiem Abi u khlem siew ïa ka dan katba u Der pat u siew.

---

10. *Niam Niangjah* = Ka rukom-lehniam ba kyrpang kaba u kpa u kylla noh sha ka jait ki khun khnang ba ki khun kin lah ban thep mawbah ïa ki shyieng jong u ha ka maw-bah jong ki. Ïa kane ki leh haba ym lah lap shuh ïa ki kur u kpa. Namar ym ju bit ban thangkrei (a) lait ïa uba shong sang.

(a) *Thangkrei* = Kaba thang madan khlem khar shyieng.

Ki Panaliar kim aili ïa ki Ïongpiah ban bat ïa ka nam-lahduh, kumta la buh ban don ka ïasiat hapdeng ki Ïongpiah bad ki Panaliar. Sa shisien pat u Syiem Abi uba ju ïeng rangbah na ki Ïongpiah u la dei ban ïa ai-reng bad ki Panaliar kiba la pynïeng 'rangbah da u Patti Shylla bad u Bud Paswet. Ha kane ka jingïaleh la jop bunsien da u Syiem Abi. Hynrei ka jingïaleh ka long kaba i-shongkun bad shongshit bha. Ka jingjop-jingrem ka long kaba don-burom kata tang da khyndiat ki 'nam-tam.

U Syiem Abi u ïai leit kylleng ban ïasiat sngewbha bad kat shaba u poi u ïoh ïa ka nam ka burom. Khatduh eh u ïasiat ha madan Umlongsyiem (Umdiengpun) ha kaba u ïaleh bad u Sohïong bad naduh kane ka por ym ju sngew shuh ba un dang ïasiat namar ka jingbymkhlaiñ thikna ka met jong u. U la ïap ynda u la met-ïaw bha ha ka 'rta ha-pdeng hynriew phew bad hynñiew phew snem.

Dei ha ka por ba u syiem Abi u don ha Pnar (Jowai) ba la kylla mih ka rukom ïasiat thymmai ha Jowai kata ban leit wai briew na ki lum Khynriam ban ïasiat na ka bynta ki kyntoit jong ki. Dei ha ka por ba synshar kum kane ka jingsngew ïa ki Pnar heh-khlieh ba ki Lumkyrwiang ki pyn-ïeng 'rangbah da u Der Pongrúp katba ki Panaliar pat ki pynïeng da u Sawang na Jongksha. Dei tang ki Dulong bad ki Shiliangraid kiba la ïeng skhem triang ha la ki jong ki kjat.

U MINOT SORDAR

U Minot Sordar u dei u Sordar ka Pynter raid Shabong. Ha ka thma Pnar (1860) u la don kumba khatphra snem ka 'rta. U long u nongkam-ïasiat uba stad shibun. Haba u la met-ïaw bha u la kylla kristan noh. U syiem Abi ha ka por ba kylla kristan u Minot Sordar u dang samla bha bad u la leit sha Pynter ban pan ïa ka jingstad ka buit kam

ïasiat bad u la ïoh ïa ka. U Minot Sordar u ong kumne shaphang ka ïasiat

" Kane dei ka jingïaleh katkum ka Hok ha kaba buh ïasiat bad haba ïa shan ki nia, ban pynhiar mynsiem ruh jan ym lah ".

Haba u sneng pat ïa ki nongkam-ïasiat kiba u ai buit u ong kumne :-

" Nadien kane, ka jingkñia ïasiat baroh, kato ba phi ïa ñiew ïa ki kular ha kaba buh ïasiat kin nym longkam shuh, namar mynta ki briew ki la nang shai, mynta me dei ban pynstad ïa ki buit jong me ban kren ha ka sngi ba ïasiat shuwa ban ïa pyllait khnam. Uno-uno u briew uba nang ban pynmih ka kynja jingong paidbah ha kato ka sngi ïasiat shuwa ban pyllait-khnam, uta un ïoh ka jingjop ".

U Minot Sordar u ju leh ïaladc kumba u sneng bad pyni ïa kiwei. Shuwa ban siat u ju ong " He, nga shane nga la kwah siat noh, lada pha kwah bud, bud, lada pham bud pha ïa dep, te haba pha la bud pha ïa bud ïa nga." Bad u siat artat. Ha kane ka rukom um ju kham rem thala. Teng-teng pat u phai sha ka liang ba ïa pyrshah bad u pdiang u ong " Theh hangne " u phai artat sha la ka liang u ong " Siat khynraw."

U DER PONGRÚP

U Der Pongrúp Nongkrem u long u 'rangbah batylli bha mlan ka met ka phad. Ka rynïeng bad ka met jong u ka duna khyndiat ban ïa ka jong u Syiem Abi, pynban u long u baksah bad sawang ryngkat ka maiñ ba i shynrang katta-katta. Une u 'rangbah u long u batbit katta-katta ban siat khnam, bad shisien ba u dei khnam ha ka thong, ka kti ba u bat ha ka ryntieh kam ju khih shuh, khih sa tang u 'saisiej bad ki khnam jong u ki her sha ka thong khlem da hiar khyndew shuh. U Der wat la u dang khynnah samla

u ju ïaleh bunsien-bunwat bad u Syiem Abi uba la met-ïaw bha ha kata ka por. Ka jingïaleh ka ju long ha kper ka Syiem-Sad (Kata ha kynriang Umïew-Jingkieng Umphrup) ne ha Kynton U-Mon (Lad Nongkrem) ha madan Maw u Sam (jan U'm Lyngkut, Smit) Madan Trai Bangla. Shisien la don ka jingïaleh hapdeng ka kyntoit Warbah Nongkrem bad ka Umphrup Raid Nongbri. Ha kane ka jingïaleh la jop bunsien da ki kyntoit Warbah Nongkrem, ha kane ka por i myntri Kyrdon i dang ïasiat da lade ruh bad i ïathuh ba shisien la ïabuh hapdeng u Syiem Abi bad u Der ban ïaleh phra sngi lynter, hynrei u Syiem Abi um treh shuh tang hadien ar sngi. Ka nam u Der Pongrúp ka la paw kylleng bad ki Lumkyrwiang (Jowai) ki la wan shaw ïa u ban ïaleh pyrshah ïa u Syiem Abi.

U PATTI SHYLLA PANALIAR

U Patti Shylla u long u Nongdie jaiñ, u tbit bha ban siat khnam bad u long ruh u Nongbat-ryntieh bastad ki Pnar. Um ju pep ban spong khuid itynnat bha man ka sien ba u dei ban leit ïasiat. Teng teng u slem khyndiat ban poi sha lympung-ïasiat, lada ka jia kumne ka kynhun jong u ka rit mynsiem, hynrei tang ïohi ba u wan, wat la u dang jngai, ki paidbah baroh ki phai la ka khlieh sha ka lynti ba u ïaid bad ki peit da ka jingkmen bakhraw ryngkat bad ka sur kaba sawa hangne hangtai " da poi u, da poi u ". U ju siat khnam bunsien da kaba shu ïeng bad um ju pynshong ïa u risaw hapdeng ka lyhoh 'ti-dew bad 'ti-kmie kumba ju siat ki para Hynñiew-trep, hynrei u pynïaid ïa u khnam nabar ka 'ti-kmie. U Syiem Abi u ju phla bunsien shaphang ka jingtbit u Patti Shylla kumne " Ba ngan da ïoh ban ïasiat lang bad u (Patti Shylla) ngan ym rem shuh ha uno-uno ruh."

U PHRÚN KHARUMNUID

Haba ngi phai pat sha kane ka juk jong ngi, ngim lah khlem da ïathuh khyndiat shaphang u Phrún Kharumnuid.

La ju tip ïa u bah Phrún Kharumnuid kam 'U khun 'rangdajied ka Hima Khyrim ka nam ba la ai da ka syiem-sad Khyrim (Shortimai) kata, ha ka rongbiria ka ïasiat-thong bad kum uwei u nong siat-khnam ba tbit tam ha kane ka ri u Hynñiew-trep jong kane ka juk. Une u 'rangbah u dei na Umphrup (Smit) bad kum u Nongsiat-khnam u la leit poi kylleng sawdong ka ri u Hynñiew-trep ban pynpaw ïa la ka jingtbit, kum ban shu ïa pur-kai khyndiat, u la leit ban shim bynta ha ka jingïasiat ha Nongkwei mynba la don ka beiñ-ïasiat hapdeng u Nongkrem pyrshah ïa u Nongkwei; ha Nongkhlieng mynba u Nongkrem u la ïaleh pyrshah ïa u Nongkhlieng; ha Sohrarim mynba u Sohrarim u ïaleh pyrshah ïa u War Myllat Nongkhlieng. Ha kane ka jingïaleh u Spon, u Bisti bad u bah Phrún ki ïa siat na ka liang War Myllat Nongkhlieng. U la poi ïasiat ruh sha Markasa mynba ïaleh u Rangblang pyrshah ïa u Mairang. Ha kane ka sien u bah Phrún u ïarap ïa u Nolin na Mairang. Dei ha kane ka jingïaleh ba don iwei i jingjia barit iba da sngew tynnat ban ïatip bad ita i jingjia i sakhi ïa ka jingtbit u bah Phrún Kharumnuid.

U Mairang u la rem bun ïew ha u Rangblang. Kumta na Mairang ki la phah shaw ïa u bah Phrún. Ar taïew u bah Phrún u siat na ka Mairang bad ki jop ïa u Rangblang. Ha ka taïew kaba lai ka tyngka ïathong ka la mih laispah tyngka bad ki khnam ki bat mar arphewsan hali shiliang bad ka jingjngai ka long shispah ar pruh. Na ka liang u Mairang u siat tang u bah Phrún marwei; ka rukom siat ka long ka siat 'Nam-spah, kata, ka liang kaba lut khnam kham kloi ka pynsangeh noh ïa ka liang ba dang sah khnam bad ki

ñiew pat ïa u 'nam-dei katba bun. Ha ka kylla-step u bah Phrún marwei u dei arphew hynriew tylli ki khnam bad u Rangblang ba ïasiat lang bun ngut u ïadei tang san tylli ki khnam. Tik, khih u Rangblang bad u knieh bor ïa ka laispah tyngka khlem shah shuh ban siat ïa ka kylla-miet. Ka daw ka long hana " Bym dei u khon bru, dei u khon ksoid, bale ba sit arte-arte." Kata ba u bah Phrún um dei u khun briew, dei u khun ksuid, balei ba u siat ar-ar tylli shisien siat.

Nalor kitei ki shnong u bah Phrún u la poi siat ruh sha Weiloi mynba dang thung ïew ha Weiloi, bad ïa kane ka jingïasiat la khot da u Syiem Maharam khnang ban ïoh baiseng. Ka rukom siat ka long ka siat marwei, ka bai rung shipiah uwei u nongsiat bad ka khusnam ka banyngkong ka long shispah hynñiewphew-san tyngka bad ka khusnam ka baar ka long arphew-san tyngka uba ïoh ïa ka khusnam ka banyngkong shispah hynñiewphew-san u lah ban ïaleh biang ïa ka khusnam baar arphew-san tyngka tang ba u dei ban siew biang ïa ka bairung shipiah. Ha kane ka jingïaleh ïoh u bah Phrún baroh ar tylli ki khusnam. Kane ka la pynlong ïa ki briew ban ym wan ïa shim bynta shuh, kumta khnang ban ïaid ka jingïaleh uwei na ki Myntri Syiem um shah shuh ïa u bah Phrún ban ïasiat. U bah Phrún u la kylli ïa u Myntri la ki shah ne em ba un ïalam da ki lok. Ka jubab ka long " Hooid." Kumta u bah Phrún u la leit ïalam ïa u Thaiot Wankhar bad ïa u Ten Kurkalang kiba na Laitkseh (Thaiñ Smit). Ha kata ka sngi ïaleh, kumno re kita ki lok ba ïalam u bah Phrún ki pyrshang ïasiat-kai ïa iwei i dieng rit iba kat ka shynriah'ti, iba ki sieh kum ka thong bad ki ïadei khnam bha. Sniew bok ïa ki ba ki nong wan ïa-siat ki ïohi ïa kata bad la don ka jingud na ki nongsiat ba kim treh ïa shim bynta shuh. U syiem Maharam u la wan bad

ïathuh ïa u bah Phrún ba ym shah shuh ïa ki ban siat ha kata ka jingïaleh. U bah Phrún kum u nongïalam u ong " Haba nga ong yn wallam da ki lok shah ? phi shah. Kumno, mynta pat ym shah khlem da jop da rem ! "

U syiem u la jubab, " Yn leh kumno ba da don da ka rai ki myntri."

Nangta u bah Phrún u la pyni ïa u syiem u ong, ' La wan laduh langtei, ban wan kai ym treh, la wan da ka shisha, la don kalut shisha khlem lut kai, kumno yn leh ?

U Syiem u phai ktien biang u ong, ' ba don da ka rai ki myntri.'

Ban da dei u syiem Khyrim jong ï, ïa ki nongwei kiba poi haba u khot te u da siew da ka bai lynti ! La kylliang ktien 'rangbah u bah Phrún.

Hynrei u syiem um nang jubab, u shu dem ong, " Ba da don da ka rai ki myntri."

Donbok ba ha katei ka jingïaleh la jop da u bah We na Jaïaw bad u pynsiew bai-lynti ïa ki baroh lai ngut.

Katei ka jingjia hi ka pynpaw ïa ka jingtbit u bah Phrún na ka liang ïasiat. Nalor kitei haneng u Bah Phrún u la ïasiat ruh na ka liang ki Mairang pyrshah ïa ki Lyngkhoi, na ka liang ki Pyndem Umïong pyrshah ïa u Laitdom. Ha ka jingïaleh ha Mawsynram pat u ïashah ïa ki Sohïong pyrshah ïa ki Liput. Nalor kata u la ïasiat ruh ha Ummulong, ha Julong bad Mawryngkneng. Ha ka ïasiat Masi kaba long ha Mawkhanu (Bhoi, raid Syiem Nongkrem) u bah Phrún u siat na Diengpasoh hynrei um treh ban siat ha kaba ïaleh khatduh ban ïoh ïa uta u masi, namar u la ong lypa ba un ym ïaleh lada ïa kynduh bad ki briew la jong ; bad sniew bok ïa ki Diengpasoh ba ki hap ban ïaleh bad ki Nongkrem, ka kynhun u Kyieb. Kumta ki Diengpasoh ki duh ïa uta u masi.

U PHRUN KHARUMNUID

Ngan am na ka nyllong bang ym bang ngan da mad
La tam la ka nong nang ym nang ngan da shad

Ha ka ïasiat masi u la poi ïasiat ruh ha Tynring bad u Sohryngkham. Ha Sor Shillong bad ki thaiñ khap Smit Nongkrem yn-nai shuh ban jer, hynrei kan bha ruh ban ïatip ba u la leit ban siat na ka kynhun Meghalaya sha Delhi, Madhya Pradesh, Bhutan bad Agartala

Ka Phawar Ïasiat

Ka Phawar ïasiat ka la sdang naduh ka por ba u Batiton bad u Shynna ki ïasiat sngewbha shipara. Ka ïarkhie kynkdiak ki hynmen-para-kynthei jong ki bad ka kyrkoh-kyrkiw u kpa-u kñi jong ki, ka long ka dak bapaw shabar ïa ka jingsngewbha ka mynsiem haba ïohi ïa la ki khun ki pyrsa ba ki ïa sngewhun-sngewtynnat man la ka sien ba ki dei khnam ha ka thong. Kumta kane ka sur jingkmen kaba mih shabar ka kylla long ka jingsdang jong ka kynkiw ha ka phawar ïasiat, wat la ïa kane ka ktien la ju pyndonkam ïa ka kum ka 'tien-khot 'tien-kbei, aidak-aijingmut naduh kham mynshuwa, kata, haba ki ïa don kham pajih iwei na iwei pat. Dei ynda haba u Batiton bad u Shynna ryngkat bad la ki jong ki khatar ngut ki pyiar ki khrawbiria, ki leit ban ïakob-ïabeiñ-ïasiat sha Mihngi bad Sepngi ba ka phawar ka la sdang ha ka rukom ba kham janai kata nalor ka kynkiw la pynrap sa ka 'tien-biria ban ïoh ïa rkhie sngewbha khnang ban neh ka biria khlemkut khlemwai. Ïa kane la leh namar ki sngewthuh bad tip ba ka Hukum ka la ai ïa u khnam ym tang ban neh ka longsyiem halor u laiphew jingthaw, hynrei bån ïoh ruh ïa ka biria sngewbha. Dei na kane ka daw haduh mynta ngi dang ïohsngew ba la ju jer ju nam ruh ïa u khnam da kaba ong u 'Nam-biria ka 'Tieh-biria. Ka 'tien biria suki-suki ka la nang-ih nangbang namar la nangmiḥ

ki 'rang-oh-sur kiba nangbha ban pynhap-tara haman la ki kyntien bad kumjuh ruh shuwa ban kynkiw la sngew donkam ban ai dak ïa u paidbah baroh ban kynkiw ryngkat da kaba u ong ' Hoi...Hoi...Hoi ! bad baroh ki jubab ' Kiw .' Sa nch de ïa ka ktien ' Hoi Kiw ' haduh mynta mynne. Hynrei ha man la ka sien ba u Nong-oh-sur u dep ban oh ïa kawei ka dkhot la sngew donkam ban da ai por khyndiat shuwa ba ka jabieng baproh jong u kan ïoh pynwan sa kawei pat ka dkhot, namar kumba la ong ; ka dei ban da ïahap-tara bha man la ki kyntien. Kumta ban pyndap ïa kane la mih sa u Nong-pah ne nong-kyn-e uba pah ring-sur sngewtynnat bha kaba pyn-um hin-ly-hin ïa ka dohnud ki nongsngap khnang ban ïaid, bad nch-ryntih ka phawar sngewbha khlemkut khlemwai.

Ha ka Phawar, ha ba ong ' pynhap tara ha man ki kyntien kam mut iwei-pa-iwei i symboh-ktien, hynrei khamtam ïa ki ktien kit-jingmut, kum ka Nuksa :

' Ynda *khiroh* ïa i *ïawbei,* Ïa u *thylliej* ynda *pynsum*
La *ïoh* te u *'Namshei* ba wan *ieid* i *Mei-Hukum.'*

Ha u ang[1] ba nyngkong ngi ïoh ïa ka ktien *' Khiroh ',* ' ïawbei ', ' thylliej ' bad Pynsum kaba la pynhap tara da ka ktien *' ïoh ', ' 'namshei', ' ieid '* bad *' Hukum '* ha u ang ba-ar.

Ka rukom pynhap-tara ïa ki kyntien ha ka phawar ka long kaba donkam eh ym tang ha ka phawar-ïasiat hynrei wat ha kiwei ruh ki jait jingphawar. Don ka phawar kaba ki kyntien ha u ang-lamphang kim kit-jingmut ei-ei bad la shu kynnoh ïa ki da u Nong-oh-sur tang ban shu siang-lynti khnang ba un lah ban pynhap-tara ïa ki kyntien pharshi kiba u kwah ban bynrap-pynbud nadien. Kum ka nuksa :

---

1. *ang* = Ha ka ktien phareng ki ong ' Line '.

'I *dohkha* kum i *Sikei,* ba i *dikhiew* kum u *dikhi Duna* phi ki *'namshei,* ba leit *siniew* eh ka *matti.'*

Ngi ïohi ba ki ktien ha u ang ba nyngkong kum : Dohkha, Sikei, Dikhiew bad dikhi kim don ka jingïasnoh ba kit jingmut ei-ei hynrei ki long tang ki ktien siang-lynti ïa ki 'tien-pynbud kiba u Nong-oh-sur u kwah ban pynhaptara ha u ang ba-ar, kata, Duna, 'Namshei, bad Siniew, Matti.

Hynrei don ruh ki kyntien ha u ang-lamphang kiba kit jingmut shibun eh ha kaba u Nong oh-sur u kwah ban siat pharshi ïa kito ki liang kiba rem ha ki jingïaleh Kum ka nuksa :

'Khyllud ki Nong Mawkhar, kynthih na pankhyllong,
Nga tang shu bud kular, la kiew balich-baïong '.

Hangne ngi ïohi ba u Nong-oh-sur ha ka ktien-lamphang jong u ha u ang u banyngkong u ïathuh shaphang ka jinglong ki Khyllud nong Mawkhar ha ka por thma bah ba-ar bad u pharshi pat ïa ka liang kaba rem ha kata ka juh hi ka dur.

Ha ka phawar ïasiat, don ka rukom phawar kaba u Nong-oh-sur u oh ïa ka 'tien-lamphang bad u bynrap ïa ka 'tien pharshi da lade hi katba u paidbah pat u shu ïa kynhoi-kynkiw lang ryngkat ka pah ka kyn-e. Kum ka nuksa :

Nong-oh-sur — A......Ynda khiroh ïa i ïawbei, ïa u thylliej ynda pynsum
La ïoh te u 'namshei, ba wan ieid i Mei-Hukum.
Paidbah — Hoi............Kiw.
Nongpah — E...........

Hynrei don ruh ka phawar kaba u Nong-oh-sur u oh tang ïa ka 'tien-lamphang bad u paidbah pat u jubab da ka

pharshi. Nangta sa bud sa ka kynhoi — duhoi ryngkat ka kynkiw-paidbah ka kyn-e ka pah kumba ki leh ha kiwei-kiwei ki phawar. Hynrei ban phawar ha kane ka rukom don-kam ka jing-ïa sngewthuh jingmut hapdeng u Nong-oh-sur bad u paidbah. Kum ka nuksa :

Nong-oh-sur	—	A...... U tiluh ïa u 'saisiej, u Bisong ïa u kiseh.
Paidbah	—	Ïa kynduh para baieid tang shu ong ngin shu ïaleh.
Baroh lang	—	Hoi...........Kiw.
Nongpah	—	E....... .....

Ha ka phawar ym dei tang u Nong-oh-sur marwei, hynrei ryngkat u Nongpah-u Nongkyn-e bamyllung, ryngkat u paidbah kamon-kadiang uba ïa kynkiw-shongshit lang.

Ha ka Phawar ïasiat ym ju bit ban kren ïa ka 'tien-sniew-'tiensmeh namar ka Hukum ka ai ban biria-sngewbha. Te lada mih da ka 'tiensniew-'tiensmeh ka biria-sngewbha kan duh kan dam. Ha ka Phawar, ki 'tienbiria phulia [2] ki ju kham long da ka pharshi, lait sa tang lada u 'rangphawar u long u bympat ñie [3] ha ka sap ka phong-phawar. Kumjuh ruh ha ka shad ka phawar kim ju mar-mlien ban shad ne phawar sawdong ka thong jong kiwei pat. Lada bakla ha ka 'tien-phawar ne shad-ïasiat, lada dang ïa kynduh ïasiat biang hadien-habud, kata, ka liang ba bakla rukom kan rem lada dei ïakynduh bad u Nongkam-ïasiat bastad. Na kane ka daw haduh mynta mynne phin shem ba ka shad ka phawar ka long da ki pharshi, da ki 'tien-donakor bad ka shad-phawar sngewbha pat ka long tang sawdong la ka thong ne lympung ïasiat ne ha lynti kaba ki leit phai sha la shnong. Mynshuwa

2. *Phulia* = Ba danda ba biria.
3. Nie = Kaba eh, ba la ïaw.

don bun ki 'rangphawar ki 'rang-oh-sur badonnam hynrei mynta ki la duna palat. Ki Pnar ha Jowai ki ju ïathuhkhana shaphang ka jingnang sin nang phawar u Matbut Dkhar Shiliangraid bad ki ong ba ki nongleit-thiah shlur [4] sha Shiliangraid ki da pdam ka leit shi-hat shi-ïew namar ki 'tien-sin u Matbhut. Ka rukom sdang phawar jong u ka long kumne :-

" Chad, chad, chad para khon-shynrang ïaleh "

Ki Sohra, ruh ki ju ïalap shaphang u Bharison Mawdkhap Khliehshnong, Sohra. Kumjuh ki Khatsawphra ki ïathuh shaphang u Noren Khylliat Nongbri (Lyngdoh Masi) bad u Nong-oh-sur ba ju ïarap ïa u, u Pyrthat Sawkmie. Kine arngut ki lah ban phawar khlem thait naduh phang Mawngap haduh ban da poi Pyndeng Nongbri. Ha Lyngïong ki 'men-dung-khylliat ki poi sha ka ïasiat la ka knup-ka trap tang ban ïoh phawar namar ki sngewhun ban ïoh shad ïoh phawar bad u paid 'rang-biria ka shnong.

KA LYMPUNG ÏASIAT

Ïa kane ka phawar shaphang ka lympung ïasiat la oh sur da u bah Phrún Kharumnuid bad la ïa kyn-e kynkiw da ki lok jong i bah Klip Lyngdoh Mawlieh, i bah Jluiñ Rynjah bad kiwei-kiwei. Kane ka long ha ka sur phawar shad ïasiat.

Nongpah — E.................
Paidbah — Ho.................
Oh-sur — A.........ba i khohwah kum u handil, ba i khohwah kum u handil, ïa i kong mo ki phulia Ale se mo paidbah, mo ha ine i rongbiria.
Paidbah — Hoi...........Kiw.

---

4. *Thiah shlur* = Thiah khynraw.

Nongpah — E...........
Paidbah — Ho...........
Oh-sur — A.....phi la phulia mo ïa i kong, phi la phulia mo ïa i kong, ba i suloi hapoh dukan
Ïa i rongbiria, te ynda poi hapoh madan.
Paidbah — Hoi.................Kiw.
Nongpah — E.................
Paidbah — Ho.................
Oh-sur — A.....ba i suloi hapoh dukan, ba i suloi hapoh dukan, ba i kyrshah i jong i kong.
Ynda poi ha madan, yn ia pynshah sa bad u thong.
Paidbah — Hoi....................Kiw.
Nongpah — E................
Paidbah — Ho.................
Oh-sur — A.....ka jaiñ kyrshah ka jong i kong. ka jaiñ kyrshah ka jong i kong.
ba la dang rit, la dang khynnah,
Ynda la pynshah u thong, to ïasit te ko paidbah.
Paidbah — Hoi.... ....Kiw.
Nongpah — E................
Paidbah — Ho.................
Oh-sur — A.....la dangrit la dang khynnah, la dang rit la dang khynnah, ba dei myngkew ïa ki kynthei.
La sit mo ki paidbah ban ïa ñiew ïa u 'namshei.
Paidbah — Hoi.................Kiw.
Nongpah — E................
Paidbah — Ho................
Oh-sur — A.....la dangrit mo i bakha, la dangrit mo i bakha, ba yn ïalam te da i kong,
La siat te shi kylla, ba la tam mo uba ïong.

Paidbah — Hoi.................Kiw.
Nongpah — E................
Paidbah — Ho................
Oh-sur — A......ba ngan kitik haban da paw, ba ngan kitik ha ban da paw,
ïa i khohwah jong i bakha,
Wat dik seh mo basaw, ba dang sah sah shikylla.
Paidbah — Hoi...................Kiw.
Nongpah — E................
Paidbah — Ho................
Oh-sur — A......haba khawai i jingtap, ba tyllun kum i kynthei,
Bynnai ïa ka pap, to ngin pynbud da u 'namshei.
Paidbah — Hoi...................Kiw.
Nongpah — E................
Paidbah — Ho................
Oh-sur — A......phi la pynïap ïa i bakha, phi la pynïap ïa i bakha, lada ïalam phi da i kong.
La jop roh ar kylla, la jop shi jop te u baïong.
Paidbah — Hoi................Kiw.
Nongpah — E................
Paidbah — Ho................
Oh-sur — A......ba i kyndok la kum i khaw, ba i kyndok la kum i khaw,
ynda khiroh ïa i ïawbei.
Ka bok se mo khynraw, ba ïa ïoh ïa u 'namshei.
Paidbah — Hoi................Kiw.
Nongpah — E................
Paidbah — Ho................

Oh-sur — A......ynda khiroh ïa i ïawbei, ynda khiroh ïa i ïawbei,
ïa u thylliej ynda pynsum
La ïoh te u 'nam-shei, ba wan ieid i mei-Hukum.

Paidbah — Hoi.................Kiw.

Nongpah — E................

Paidbah — Ho................

Oh-sur — A......ba u thylliej ynda pynsum, ba u thylliej ynda pynsum
koba u khaw jong ki kynthei.
Ba ieid i Mei-Hukum, te ba kynmaw te tang ïa phei.

Oh-sur — A......la iphuh ki nongkhaïi, la u ksuid hapoh dukan,
Tang shu kynduh hi roh ï la kylluid u 'saipan.

Paidbah — Hoi.................Kiw.

Nongpah — E................

Paidbah — Ho................

Oh-sur — A......Haba iphuh i shadem, haba i phuh i shadem, to ïalam ïa i bakha,
I ïuh te ïa kyrdem, haba tam roh ar kylla.

Paidbah — Hoi.................Kiw.

Nongpah — E................

Paidbah — Ho................

Oh-sur — A......Haba ïalam ïa i bakha, ba ïalam ïa i bakha ka sharak ïa kum u klong.
La tam roh ar kylla, ha ka dak uba ïong.

Paidbah — Hoi.................Kiw.

Nongpah — E................

Paidbah — Ho................

Oh-sur — A......Haba i saw kum i kynthei, haba i saw kum i kynthei

ba i sileit hapoh lyngkhat,
uba saw u pilei, la soh shu peit tang i khmat.

Paidbah — Hoi.................Kiw.
Nongpah — E................
Paidbah — Ho.................
Oh-sur — A......ba i bakha ïa ki kynthei, ba i bakha ïa ki kynthei,
u khulom kum u syntiew,
Duna la u 'nam-shei, te wat ju dom ïa ki biriew
Paidbah — Hoi.................Kiw.
Nongpah — E................
Paidbah — Ho.................
Oh-sur — A......U khulom kum u syntiew, ba u khulom kum u syntiew.
ba i maram ba jong i kong.
Phin dom ïa ki biriew, phin saham haba shong.
Paidbah — Hoi.................Kiw.

KA ÏASIAT
(STO KHONGSIT RAMKHENG)

E...................
A...................i synduk i kumba tuh, a i lynseng kum i sohkhah.
Khuk la ïa kynduh, ha shiteng i lynti bah.
Hoi...........Kiw.
E...................
A...................Synduk i kumba tuh, i dikhan i soh kiseh.
Khuk la ïakynduh, mo, ha duwan i jing-ïaleh.
Hoi...........Kiw.
E...................

A... ....I thei i nong Sohra, i thei i nong Sohra, tang iba lieh tang na shyllang,
I Mei i Nongbynta, ha ka ryntieh u khun shynrang.

Hoi..... ......Kiw.

E....................

A.....................I thei i nong Bilat, i thei i nong Bilat, na Mawsimai ha ri Sohra,
I Mei i la pynbat mo, haba wai ka ar kylla.

Hoi...........Kiw.

E....................

A.....................Ka khiat kum i Risang, ka khiat kum i risang.
i dohkha kum i sikei
Ka siat la ïasiat lang, tang phi duna la u 'nam-shei.

Hoi..... .....Kiw.

E...... ....

A.....................I dohkha kum i sikei, i dohkha kum i sikei, ba i dikhiew kum u Dikhi,
Duna phi u 'nam-shei, ba leit siniew eh ka matti.

Hoi...........Kiw.

KA PHAWAR ÏASIAT
(AIRMAN NONGKYNRIH LUMMAWBAH)

E....................

A.....................To pynïeng ki dieng ryntieh, ki ai khubor ki mar sawngut.
Shaneng ba ngin mastieh, ar kylla ka la kut.

Hoi...........Kiw.

E....................

A... ....Ka phireit shi kynda, i shira na Manipur,
Ïabeit wat ïapra, ngin pynhap ka juh ka sur.

Hoi...........Kiw.

E....................

A....................Besli ka tangmuri, u Dikhan ïa u thyllah.
Riti u khun khasi, kan nang san kan nang 'rangbah.

Hoi...........Kiw.

E....................

A.............. .....Peitkai ki nongpeitkai, ba kyrdem ki 'rangkynsai,
Kular kaba janai, Mei Hukum te ka la ai.

Hoi..... .....Kiw.

E ....

A....................Bat Hok bat Riti, khatar-buit — khatar-bor,
Ba la dok Maphi, ki 'silur ha lyngkor.

Hoi...........Kiw.

E....................

A....................Lyntang ka thaboh, shi kyndang ka doh-sniang
Ko paid shynrang baroh, ka rvndang ka la syiang.

Hoi...... .....Kiw.

E....................

A....................Ko lok para baieid, ka i dei ne kam i dei,
la shamok ka jingbiej, ngin kylla sa u 'nam-shei.

Hoi...........Kiw.

E....................

A....................Ko khun Khasi-khara, ka Hok kaba tam,
Ban nang dei manga, wow ko lok wat pat jam.

Hoi...........Kiw.
E....................
A....................'Lang tylli te ïa u phong, u rishot ka dieng 'tiewsaw,
Shu ang seh hong tynghong, ba la phon la ka daw.
Hoi...........Kiw.
E....................
A....................Shi shilim ka tangduma hyndai, peit ïaroh u khunbynriew,
Ym don ba tim ba mai, ngi kheit soh ngi kheit syntiew.
Hoi...........Kiw.
E....................
A....................Kawei ka Muluk, kawei ka jaka,
Ka dei ka shongsuk, ka shei ka biria
Hoi...........Kiw.
E....................
A....................Peit seh sa ki khimat, wan hajir la shem taïew,
Kyrdem sa ki kijat, ban da win sa ka khyndew.
Hoi...........Kiw
E....................

KA PHAWAR ÏASIAT
(HOWELSON DOHLING POMMALANG, SOHRA)

O....................Shanam ha Synteng, shong khyllud ha Nonglwai,
Para 'Nam thohteng, ngin ïa byllud kai.
Hoi...........Kiw.
E....................

O....................U ksai shibdi, u thyllah ha jaiñspong,
u lai u jong ngi, leit rah ha la shnong.
Hoi............Kiw.
E....................
O....................I khulom i sohkynphor, i kisai i soh tyrkhung,
Ngim shym thom da ka bor, ba da ai ki Nonghukum
Hoi.... ....Kiw.
E....................
O.... ....Stap ha pynthor, jalynnoh ha ka jaiñspong,
Sngap khynnah metor, ba ngin oh ïa u shirong
Hoi............Kiw.
E....................
O....................I sohphan i lyngdikhur, i sohtoit i syngkhien,
Tabian la ka dur kynthoit i jaiñ slieng.

PHAWAR JOP ÏASIAT

(KORBART KHARAKOR, SOHRARIM)

Nongkyn-e — E...........
Nong-oh-sur — A...........U tiluh ïa u 'saisiej, u bisong ïa u kiseh
Jubab Paidbah — Ïa kynduh para baieid, tang shu ong ngin shu ïaleh.
Baroh — Hoi...........Kiw.
Nongkyn-e — E...........
Nong-oh-sur — A...........U tiluh ba rai-eh, u Biseiñ halor bineng,
Jubab Paidbah — Ïa kynduh para ba-eh, ngin ïa kheiñ ïa ki reng.

Baroh — Hoi...........Kiw.
Nongkyn-e — E...........
Nong-oh-sur — A...........U tiluh ïa u dohthli, u phircit ïa u sikei,
Jubab Paidbah — Ïa kynduh bad ngi, phin ïa leit ruh mar, haei.
Baroh — Hoi...........Kiw.
Nongkyn-e — E...........
Nong-oh-sur — A...........Ha tynrai u sikum, u shakiat ïa u sohlyngdkhur
Jubab Paidbah — Ba ai i Mei-Hukum, ïa ki lat ha i shyntur.
Baroh — Hoi...........Kiw.
Nongkyn-e — E..............
Nong-oh-sur — A...........La toh tih toh ton, ha tynrai u sikum,
Jubab Paidbah — Ngin ïa dih ha ban da kyllon, ba ai i Mei-Hukum.
Baroh — Hoi...........Kiw.
Nongkyn-e — E...........
Nong-oh-sur — A...........Ka nap ïa u lyngkor, u binoh hapoh kyrpong
Jubab Paidbah — Sngap khynnah Metor, ba ïa oh ïa u shirong.
Baroh — Hoi...........Kiw.
Nongkyn-e — E...........
Nong-oh-sur — A...........Ka mem ïa u khylliat, soh kynphor ruh shi kynda,
Jubab Paidbah — U rem ha ka ïasiat, u shah takor ha ka tnga.
Baroh — Hoi...........Kiw.
Nongkyn-e — E...........

Nong-oh-sur — A...........U soh lynshang duh hynne, i bilang halor dieng

Jubab Paidbah — Phi la wan shang shane, ngin ïathang ïa i jaiñslieng.[5]

Baroh — Hoi...........Kiw.

Nongkyn-e — E...........

Nong-oh-sur — A...........Shyrwat i kisih ïa u kydok. U Bithong ïa u shakyllia

Jubab Paidbah — Wat sngewsih ho lok, ha ka rong ha ka biria.

Baroh — Hoi...........Kiw.

Nongkyn-e — E...........

Nong-oh-sur — A......Tiluh ïa u kiseh, kiseh i bseiñ ïa u dikhoh

Jubab paidbah — Kynduh para ba eh, phin ïaleh ne phin keiñ noh

Baroh — Hoi...........Kiw.

PHAWAR JOP ÏASIAT
(ISOR THANGKHIEW, NONGKSEH)

E....................

O....................Top nitop i khinai, top nitop i khinai,
put shawing u shakynthir,
u sop na tirai, ka bithing ha klir.

E....................

O...... ....Salam mo ha ka Mawpeiñ, salam mo ha Mawpat,
Sawa bad ka ktien, sawa bad ka kjat.

Hoi............Kiw.

---

5. *'Ngin ïathang ïa i jaiñslieng'*
Me wan ïakop ïasiat bad ngi, men poi sha ka lehraiñ.

E....................
O........ ....Bam pai u khar-bania, shamok ha Lang-kyrding,
Shipai u Sorkaria, sa ka bok sa ka rwing.
E....................
O...... ....Tok tok 'saisiej khonsop, khon sop khon long jabar,
Ko paralok baicid, la shong khop la jar jar.
Hoi . ...Kiw.
E....................
O....................Ka nia ka leit sha War, mastieh ka ding diengkhong,
Kato mo lih hajar, ka 'tieh khatlai rong.
E.... . ...
O... .. ..*Ngan shanem na ka nyllong, ngan khlaw ka kynthei,
La ïashem ngong, men khie kyang kaw mei.
Hoi.. ....Kiw.
E....................
O......... ....Ngan shanem na ka nyllong la thum thum la thaid syntit.
La ïashem ngong, men shu dum men shu ngit.

* *'Ngan shanem na ka nyllong ngan khlaw ka kynthei'*

Ngan ñion (siat) na trai sohpdung ka bynta kaba sharum ka thong, bad haba dei u khnam-'rangbah jong nga (U 'rang kthangkti) ka thong kan kynther, bad ki khnam jong uba ïapyrshah kiba la neh lypa ha ka thong ki mih bad ki hap sha tbian. Kine ki khnam ba la hap noh ki long kum ki khnam ba la siat da ka kynthei tlot-bor, kumta ki shah-khlaw shah-bret noh sha thian. Haba ka jia kumne ka liang ba shah-khlaw khnam ka kyang sha ka mei-hukum, namar ki sngewthuh ba la lap u briew ïa ka daw.

E....................

O....................Tang shu sei la war shaho, jingbang shaba khyllah [6]
Ka la ïadei mo, jutang para 'rangbah.

Hoi.... ....Kiw.

E...... ....

O.......... ....Nyndai ki nongmyndai, i thiliew iba khim [7]
La ai ki nongai, ka hynriew ngi la shim.

E........ ....

O... ....Kitei nongthohdieng, tiluh mo ka khyllem,
Ko mei tring mynsiem, ngan da nguh ngan da dem.

Hoi... ....Kiw.

E....................

O....... ....I nah itei thohdieng, i bhoh i thiliew
La phah i mei na ïing, la kum u soh syntiew.

E....................

O.. ....Ngan am na ka nyllong, bang ym bang ngan da mad
La tam la ka nong, nang ym nang ngan da shad.

Hoi............Kiw.

E....................

---

6. '*Tang shu sei la war shaho, jingbang shaba khyllah*' = Ka liang ba shah sei khnam na ka thong ka sah lyngngoh katba ka liang nongsei pat ka ïoh mynsiem bad sngewhun ba la lap ïa ka daw bad la thikna ka jop.

7. '*Nyndai ki nonghyndai i thiliew iba khim*' = Ka lynti ïaid (ka nia ka ktien) u mynshuwa ka long kaba jwat ban lap dien. Hynrei shisien ba la lap la eh ka daw.

O....................Ngan tang shu piam la at, la nang lanot i pa,
Ngan tang shu riam la ngat, la lot ha jaka.

E.... ....

O....................I tyrso ha lyngkha, jalynshir ha khilaw,
Kumno ko pyrsa ym stir[9] ka kïaw.

Hoi............Kiw.

E...................

O....................Ïa ngi khyllud ki nong Mawkhar, la nang lanot i pa
Ngan tang shu bud kular, la lot ha i jaka.

E...... ....

O....................Ka kait u sahep, la khilaw mo u shrieh
Nga tang pyllait thep, basaw bad balieh.

Hoi.... ....Kiw.

E............ ......Khinai pa khon khinai, la khon sop la khon jabar,
Peitkai ko nongpeitkai la shongkhop la jar jar.

Hoi............Kiw.

E..... ....

O....................U Syiem ba lymphor, u timaiñ kum sahep,
Ko mylliem kup kynbor, ka raiñ kumba tep.

---

8. '*Ngan tang shu piam la at la nang lanot i pa* = Ka thong ka sngaid bad kyan kumban bthei haba la bun u khnam uba snoh ba piam (neh) ha ka. U kpa ('riew 'rangbah) da kaba shitom u la swar ban pynïeng la ka nia bad jop shisha da kaba u riam bad ki ngat hangta.
9. *Stir* = Ki stong den-um ha pdeng pynthor ne *Bhuiñ* (a) kiba pynïakhlad ïa kawei ka pali na kawei pat.
(a) *Bhuiñ* = Ka pynthor kaba kham shongktieh.

E. . ...

O. . .. .Shihali ki muid, tied baje kyndeng kyndeng,
Ka la kie la tuid, la shu jia rynieng rynïeng.

Hoi ....Kiw.

Katto katne ki ktien ba ngi shem ha kine ki phawar, sngewmat ba ki long ki ktien khlem akor, hynrei kam long kunita ha ka rukom phawar u Mynshuwa ; ka khuid-synlar shisur bad pynpaw madan kumba ka long, ym kumba ngi kwah. Nalor kata kine ki ktien ki kdew bad pyni shai ha ngi ïa ki jingshisha kiba don ha u Hyndai, kum ha ka riam-ka beit, ka jinglong-jingman ha ka jingmut-jingpyrkhat jong u, ne ha ka liang imlang-sahlang jong kata ka por ; kumta kan jin da long khampoh ban pynjah pynduh-pyndam ban ïa kaba thoh-shai bad sei-madan. Ki khun 'riewshai lehse kin kham sngewthuh shai ïa kane namar khlem pep ki la ju pule teng ïa ki jingrwai u Solomon na " Ka ktien u Blei ", sngewsih ban ong ba wat ïa ka ktien Hoi...... . ...Kiw kaba long ka ktien hok kaba u Barim u da ieid eh, pynban u Nong-mynta u wad-dong ban kiar na ka, ki nongsor bad ki khapsor lei-lei ki da sngewpoh sngew 'riewkhlaw ban ïa pyrta shongshit Hoi...........Kiw Ki kham sngew donakor sngew-'riewshai ban ïa pyrta Hip......hip......Hurrah. A ko khun u Hynñiew-trep to sngew sarong ban pyndonkam la ka jong. Wat klet ho ba u Thawlang, ka Ïawbei bad u Suidnia jong ka jait ka kynja jong ngi kin lyndet bad kan lait kylla, kin kynther jymbuiñ bad ai khaw-duh lada ngi sarong ban long mraw-tynneng Hynñiew-trep shitong.

Nga sngewshlur ban pynbna paidbah hangne ba u Bah Donbok Laloo u la long uba nyngkong eh, kum u nongmait phang ïa kane ka thup ka Rongbiria kaba la sah shrah baroh shikatta......

B.C. JYRWA.

Kane ka kot ka dei, kumban shu ong noh, ka banyngkong eh na ki kot ka Stad-Tip-Phang ha ka thup ka thoh ka tar Khasi......

GEORGE L. CHYNE.

...... Kane ka kot, ka la kylla long uwei pat u Mawbynna ha kine ki por......la sei madan ïa ka jingmut ba jylliew tam jong u Khnam bad ka Ryntieh.

DR. HAMLET BAREH.

...... Kane ka kot ka long ka jingpynkynmaw ia u khun Khasi-Pnar ïa ka Mynnor bakhraw jong u ... ka rukom thoh ïa kane ka kot ka long kaba beit . . kaba ryntih.

R. TOKIN RYMBAI.

...... "Ka Rongbiria u Hynñiew Trep" – ban pynkhie rasong ïa ka ksaw ka kpong bad ban pynïeng ïa ka Hok u Hynñiew Trep kat kumba don ka Hukum... Kaei kaba u Bah Donbok u la leh ka long ba u la buh ïa ki mawkhrum, u la pynïeng ïa ki rishot ki païa, u la siang ïa ki khnong, u la pynskhem da ki shankhung, u la pynbnoh ïa u tnum bad u la tei skhem ïa ka ïing......

DR. R.S. LYNGDOH.

Nga hi shimet nga ngeit skhem ba lyngba kane ka kot... ka jaitbynriew u Hynñiew Trep kan im, kan neh bad kan iphuh-iphieng.

FR. S. SNGI LYNGDOH–STEN
S.D.B. L.S. SCR.